

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

1066 16

**İNSAN DAVRANIŞLARINI YÖNLENDİRMEDE
KUR'ÂN'DA ÖDÜLLENDİRME MOTİVLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Banu GÜRER

1066 16

Danışman : Prof. Dr. Bayraktar BAYRAKLI

İstanbul – 2001

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1

1.BÖLÜM

1.MOTİV VE MOTİVASYON

1.1.MOTİVASYONLA İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1.1.Motiv	5
1.1.2.Güdü.....	6
1.1.3.Dürtü – İhtiyaç.....	8
1.1.4.Davranış	11

1.2.MOTİVASYON

1.2.1.Motivasyonun Yönleri	14
----------------------------------	----

1.3.MOTİV ÇEŞİTLERİ

1.3.1.İçtengelme Motivler	16
1.3.2.Dıştangelme Motivler	17
1.3.2.1.Övgü ve Yergi	18
1.3.2.2.Rekâbet	19
1.3.2.3.Ödül ve Ceza	20
1.3.2.4.İlerleyişin Bilinmesi	24
1.3.2.5.Diğer Motivasyon Kaynakları	24
1.3.3.Bir Diğer Motiv Tasnifi.....	24

1.3.3.1. Temel Motiv : Gerçekleşim	25
1.3.3.2. Etkinlik Motivi.....	25
1.3.3.3. Fizyolojik Motivler.....	26
1.3.3.3.1. Açlık.....	27
1.3.3.3.2. Susuzluk.....	28
1.3.3.3.3. Cinsiyet	29
1.3.3.3.4. Analık	30
1.3.3.4. Psikolojik ve Sosyal Motivler	30
1.3.3.4.1. Bağlılık, Sevecenlik ve Birlikte Olma Motivleri.....	32
1.3.3.4.2. Sosyal Onay Motivi.....	33
1.3.3.4.3. Kendilik Değeri Motivi.....	34
1.3.3.4.4. Başarı Motivi.....	35
1.3.3.4.5. Hakimiyet Motivi.....	37
1.3.3.4.6. Bilişsel Tutarlılık Motivi	38
1.3.3.4.7. İlişki Kurup Yakınlaşma Motivi	38
1.3.3.4.8. Güvenlik Motivi	39
1.4. MOTİVASYON KAVRAMINA TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	44
1.4.1. Kapsam Teorileri.....	48
1.4.1.1. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi.....	48
1.4.1.2. Herzberg'in Çift Faktör Teorisi	49
1.4.1.3. McClelland ve Atkinson'ın Başarı Motifi.....	51
1.4.1.3.1. McClelland'ın Başarı Motifi.....	51
1.4.1.3.2. Başarı Güdüsüne Dayalı Matematiksel Model.....	53
1.4.2. Süreç Teorileri.....	55
1.4.2.1. Beklenti Değer Teorileri.....	55
1.4.2.1.1. Vroom'un Beklenti Modeli.....	56
1.4.2.1.2. Porter ve Lawler'in Modeli.....	57
1.4.2.2. Pekiştirme Teorileri.....	60

1.4.2.2.1.Clark Hull'un Uyarım – Tepki ve Dürtü * Alışkanlık Teorisi.....	60
1.4.2.2.2.Skinner'in İşlemsel Şartlandırma Teorisi.....	61
1.4.2.2.2.1.İşlemsel Şartlandırma ve Pekiştirme Tipleri.....	62
1.4.2.3.Eşitlik Teorisi.....	64
1.4.2.4.Amaç Teorisi.....	65

2. BÖLÜM

2.KUR'ANDA ÖDÜLLENDİRME MOTİVLERİ

2.1.MADDÎ ÖDÜLLER.....	6
2.1.1)İyiliğe Fazlasıyla Karşılık.....	70
2.1.2.Siyasî Güç ve İktidar.....	73
2.1.3.Üstün Kılınma.....	76
2.1.4)İyi Sonuç.....	78
2.1.5)Büyük Mükâfat	80
2.1.6) Allah Teâlâ'nın Yardımı ve Beraberliği.....	82
2.1.7) Başarı (Neticeden Emin Olma).....	85
2.1.8)Dünya Bereketi ve Kuvveti.....	90
2.1.9)Çabaların Zâyi Olmaması.....	94
2.1.10)Cennet.....	98
2.2.MANEVÎ ÖDÜLLER.....	104
2.2.1.Bağışlanma.....	104
2.2.2.Korkudan ve Üzüntüden Emin Olmak.....	108
2.2.3.Doğru Yolda Olma – Kurtuluşa Erme.....	112
2.2.4.Nimetin Tamamlanması.....	117
2.2.5.Peygamber ve Sâlihlerle Birlikte Olma.....	118

2.2.6. Allah Teâlâ'nın Sevgisini Kazanmak.....	119
SONUÇ.....	123
BİBLİYOGRAFYA.....	127

KISALTMALAR

(S.A.V.) : Sallallahu aleyhi vesellem.

Hz. : Hazreti.

a.g.e. : Adı geçen eser.

Bkz.: Bakınız.

s. : Sayfa.

ss. : Sayfalar arası.

v.b. : Ve benzeri.

Çev. : Çeviren.

[] : Düzeltme parantezi.

ÖNSÖZ

Güven, mutluluk ve tatmin, insan davranışlarının altında yatan en önemli sebeplerden ve hedeflerdendir. İnsanoğlunun ortaya koyduğu pek çok şey, bunları elde etmeye yöneliktir diyebiliriz.

İnsanlara, belli davranışları gerçekleştirmeleri karşılığında, her iki cihan için söz konusu olacak bir güven, mutluluk, tatmin ve sevgi vadeden Kur'ân-ı Kerîm, acaba bu tabloyu nasıl ortaya koymaktadır? İşte okuyacağınız tez çalışması, konuyla alakalı birçok noktanın yanısıra, bahsettiğimiz hususu tesbit etmeye yönelmiş bir çalışmadır.

Bu çalışma esnasında her türlü yardımını ve desteğini esirgemedi veren tez danışmanım ve sayın hocam Prof. Dr. Bayraktar BAYRAKLI'ya; fahri olarak danışmanlık yaparak emeğini ve zamanını lutfeden sayın hocam Prof Dr. Zeki ARSLANTÜRK'e ; sayın hocalarım Prof Dr. Vecdi AKYÜZ, Doç. Dr. Tayfun AMMAN'a sonsuz minnettarlığımı ifade etmeyi bir borç telakki eder, en samimi şükranlarımı arz ederim.

Banu GÜRER

Ağustos 2001

İstanbul

GİRİŞ

Çağımızın sahip olduğu pek çok maddî imkân insan hayatını kolaylaştırmakla birlikte, manevî hayatlarda yaşanan sıkıntı ve stressin giderilmesinde daîmî bir çözüm getirememektedir. Ve insan pek çok açıdan, asrın hastalığı olarak da nitelendirilen “stress”in tesiri altında yaşamakta, dolayısıyla mutsuzluk, tatminsizlik ve geleceğe karşı umutsuzluk, genç olsun yaşlı olsun pek çok insanın halet-i ruhiyesini ifade etmektedir. Böyle bir durum içinde, morallerin yüksek tutulmasını temin etmek, teşebbüs gücünü ve azmini arttırmak, yapılan işlerden en iyi neticenin alınmasını sağlamak bakımından “motivasyon” kavramının - bilhassa, insanları teşvik etme gücüne olumlu açıdan sahip olan ödül boyutuyla- önemli bir fonksiyon olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Nitekim, bahsettiğimiz hal içinde olsun olmasın insanları belli amaçlar doğrultusunda motive etmek gayesiyle birçok motivasyon teorisinin ortaya konulmuş olması, bizce konunun önemini açıkça ortaya koyan hususlardan biridir.

Çizdiğimiz bu tablo, çalışmamızın konusunu, motivasyonun umut verici yönü olan ödül boyutuyla Kur’ân-ı Kerîm’e bakış olarak belirlememize sebebiyet vermiş ve temel hipotezi şu şekilde ortaya koymamıza vesile olmuştur: İslâm dininin temel kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm, bu dine mensup insanlara, bahsi geçen halet-i ruhiyenin ortadan kalkmasını temin edecek, umut ve azim verecek, onları yeni hedeflere yönlendirecek hususlar (ödül açısından) ihtiva etmektedir. Zira, bu çalışmadan bağımsız olarak Kur’ân-ı Kerîm üzerinde yaptığımız önceki çalışmalar, İslâm’ı kabul eden insanlar için bahsettiğimiz olumsuz ruh hallerine yer olmadığını bize göstermişti. Dolayısıyla bu tesbitin doğruluğunu araştırmak için konumuzu yukarıda zikrettiğimiz hipotez ışığında ele

almaya çalıştık. Bunun yanı sıra alt hipotezler olarak, Kur'ân'da vadedilen ödüllerin çok çeşitli ve girift yapıda olduklarını; motivasyon teorilerinin ortaya koydukları hususlarla, Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut motivasyon süreçlerinin benzer noktalarının bulunduğunu; motivasyon sürecine dahil birçok motiv çeşidinin Kur'ân'da yer aldığını ifade edebiliriz. Bu doğrultuda amacımız, bahsi geçen sorunlara, Kur'ân-ı Kerîm merkezli bir din eğitiminin çözüm getirip getirmeyeceğini, alternatif olup olmayacağını ortaya koymaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz perspektifler ışığında ele aldığımız tezimizin konusunu, motivasyon sürecinin ödül boyutu ve buna paralel kavram ve teorilerin genel hatlarına değinmek ve İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân'a bakışla sınırlamış bulunmaktayız. Bu sınırlandırma ışığında, bir tesbit çalışması olan tezimiz iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, “motivasyon” kavram ve süreci ve onunla alakalı olarak “motiv, dürtü, güdü, ihtiyaç, alışkanlık, davranış” gibi kavramların genel niteliklerini, temel motiv çeşitlerini ve motivasyon kavramına ve sürecine dair bugüne kadar geliştirilmiş belli başlı teorileri genel bir perspektifle ele almaya çalıştık. Konuyla alakalı ulaşabildiğimiz kaynaklardan derleme yapmak sûretiyle mevzulara açıklık getirmeye gayret gösterdik.

İkinci bölümde ise; motivasyon sürecinde ödül kavramı açısından Kur'ân-ı Kerîm'e bakarak, bu bağlamda Kur'ân'ın insanlara vadettiği ödülleri maddî ve manevî olmak üzere iki başlıkta ele aldık. Fişlemek sûretiyle tesbit ettiğimiz ve sayıları bir hayli fazla olan konumuzla alakalı âyetlerin, hepsini ele almaktan ziyade (zira bu durum konunun gereksiz yere uzamasına sebebiyet verirdi), konuya genel hatlarıyla açıklık getireceğini düşündüğümüz, gerek benzeri olan gerekse müstakil âyetlerden seçmeler yaparak, örnek âyetlerle, hangi ödüllerin ve hangi motivlerin hangi davranışlara yönlendirmede etkin olduğunu ve ortaya çıkan motivasyon sürecini tesbit etmeye çalıştık. Bu esnada yer yer

birinci bölümde geçen kavramlara atıfta bulunduk ve motivasyon teorileriyle mukayeseler yaparak genellikle açıklama, tahlil, yorum ve kıyas usullerini takip ettik.

Sonuç bölümünde, ikinci bölümde tesbit edip ele aldığımız hususları birinci bölüm ve özellikle motivasyon teorileri de dikkate alarak değerlendirmeye tabi tutup, vardığımız sonuçları ve hipotezlerimizin bu sonuçlarla örtüşüp örtüşmediğini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız esnasında önemli bir zorlukla karşılaşmamız olmamız da bizim açımızdan oldukça memnuniyet verici olmuş, çalışmayı daha da zevkli bir hale getirmiştir. Okuyan ve inceleyen herkesin aynı zevki almasını ve istifade etmesini temenni ederim.

I.BÖLÜM
MOTİV VE MOTİVASYON

1. MOTİV VE MOTİVASYON

1.1. MOTİVASYONLA İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1.1. Motiv

İnsan, gelişmiş kompleks bir yapıya sahip olmasının getirisi olarak davranışları açısından da oldukça girift bir yapı arzeder. Zira fiilleri sadece iç dinamiklerinin tesiriyle ortaya çıkmadığı gibi, sadece dış faktörlerin etkisi altında da değildir. Yine bu fiillere tesir eden pek çok nedenin bir arada bulunabilmesi mümkündür. İşte bu sebeplerledir ki davranışlarının nedenlerinin tespit edilmesi çoğu zaman zordur. Fakat imkansız değildir. Çünkü bu tespiti yapmamıza yardımcı olan pek çok kavram mevcuttur. Bunların başında *motiv* i zikredebiliriz.

Motiv ; Latince “*movere*” kelimesinden alınmış olup, “hareket ettirmek, gaye vermek, harekete geçirmek” gibi anlamlar taşımaktadır.¹ “Psikoloji diliyle motifler [motivler] organizmanın muayyen bir tarzda hareket etmesine vesile olan psikolojik ve fizyolojik şartlardır.”² Bir diğer ifadeyle, kişiyi hareket etmeye veya herhangi bir hareket yönünü tercih etmeye sevkedecek şekilde etkileyen sürücü kuvvet ve unsurlara *motiv* denir.³

Motivler, organizma için şartlar tatmin edici bir duruma gelinceye kadar, insanın davranışlarına hakim olarak, sürekli bir uyarıcılık vazifesi ifa ederler.⁴ Dolayısıyla diyebiliriz ki organizmanın belli bir düzende kalmasında yani dengesinin devamında motivler etkin rol

¹ Vadide Baha Pars ve ark. , Eğitim Psikolojisi , İstanbul , 1960 , s. 131.

² Pars ve ark. , a.g.e. , s. 131.

³ Lütfi Öztabağ , Psikolojide İlk Adım , İstanbul , 1970 , s. 34.

⁴ Kerim Yavuz , Eğitim Psikolojisi , Kayseri , 1991 , s. 120. – Pars ve ark. , a.g.e. , s. 131.

oynarlar. Bunun yanısıra organizma üzerindeki etkilerinin doğal bir sonucu olarak diğer uyarıcılara gösterilecek tepkilere de tesir ederler.⁵

Motivler her ne kadar tanımı itibariyle geleceğe dair bir va'di içerseler de, işlevleri itibariyle şimdiki zamana ait bir fonksiyona sahiptirler.⁶

Davranışlarımızı etkileyen motivleri bazen açık olarak görmek mümkünken, bazen farkedilemeyebilirler. Mesela kişi zaman zaman belli konu veya fiillere dair isteksizliğinin nedenini ortaya koyamaz, fakat muhakkak bunun bir sebebi vardır.

Motivler zaman içinde değişim gösterebilirler. Bu değişim bireyin hayat süreci gibi uzun bir zaman dilimine dahil olabileceği gibi, daha kısa anlarda da gözlenebilir. Mesela çocukluk ve gençlik dönemlerinde insanları motive eden faktörler değişiklik gösterir. Yine gün içinde sabahleyin çalışmaya yönelten motivlerin etkisi altındayken akşam saatleri dinlenmeye sevkeden motivlerin tesirinde kaldığımız olmuştur.

Davranışlarımızın kökeninde bazen birden fazla motiv olması da mümkündür. Bir öğrencinin iyi bir meslek sahibi olup para kazanmak, saygı görmek, kariyer elde etmek gibi pek çok nedenle tahsil görmeye devam etmesi misal verilebilir. Tabii bu noktada bireylerin motivlerinin birbirlerinden farklı olabileceğini de hatırlatmamız yerinde olacaktır.

1.1.2. Güdü

Çalışmamız esnasında motivasyonla alakalı diğer kavramları incelerken, bazı psikologların motiv ve güdü arasında bir ayırıma

⁵ Yavuz , a.g.e. , s.120.

⁶ Pars ve ark. , a.g.e. , s. 131.

gittiklerini, bazılarının aynı anlamda kullandıklarını tesbit ettik. İki kavramın birbirine karıştırılmaması gerektiğini savunan Öztabağ'a göre *güdü*nün kaynağı, organizmanın, varlığının devam edebilmesi için gerek duyduğu temel ihtiyaçlara dayanır.⁷ Zira organizmanın bu tip ihtiyaçlarının birinden dahi bir süreliğine mahrum kalması, doğal olarak bir iç itilmeye ve bu ihtiyacın karşılanması için organizmanın faaliyette bulunma zorunluluğuna yol açacaktır. Yani ihtiyaç, giderilmek için gerilim veya güç biçiminde ortaya çıkacaktır.⁸ İşte "içten gelen ve değişen organizma koşulları sonucunda bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan bu şekildeki itilmelere" ⁹ *güdü (drives)* denir. Güdüler, organizmayı ihtiyaç yönünde faaliyete geçirip itmelerine karşın, davranışın hedefini saptamazlar.¹⁰ Motivler ise, itilmelerden sonra oluşacak organizma davranışının yönünün neden o istikamette olduğunu açıklarlar.¹¹ Öztabağ ayırımını bu esaslara dayandırmaktadır.

Bazı psikologlar ise, gereksinme sonucu ortaya çıkan güç ya da gerilime *dürtü (drives)* ; bu dürtünün organizmada davranışa yönelmesine *güdü (motive)* adını vermektedirler.¹² Yani daha önce bahsettiğimiz gibi güdü ile motiv kelimeleri aynı anlamda kullanıp, önceki ayırımda güdü anlamına gelmek üzere kullanılan dürtüyü kullanmışlardır. Biz de çalışmamızda bu ayırımı takip etmeyi uygun gördük. Zira ayırım dikkat edilirse İngilizce kelimelerin Türkçe karşılıklarına verilen isimlerde ortaya çıkmaktadır. İkinci kullanımın daha yaygın olması ise bizim tercihimizin bu yönde olmasına sebebiyet vermiştir.

⁷ Öztabağ, a.g.e., s. 34.

⁸ Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara, 1978, s. 69.

⁹ Öztabağ, a.g.e., s. 35.

¹⁰ Öztabağ, a.g.e., s. 35.

¹¹ Öztabağ, a.g.e., s. 35.

¹² Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul, 1994, s. 69. – Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 69. – Muallâ Selçuk, *Cocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, Ankara, 1991, s. 54-55.

1.1.3.Dürtü- İhtiyaç

Motiv terimi ile alakalı olan *ihtiyaç* ve *dürtü* terimlerinin de bazen eş anlamda, bazen de birbirinden az çok farklı olarak kullanıldıklarını görmekteyiz.¹³

Bir takım davranışlara yönelmeye bizi iten güdüler, çeşitli ihtiyaçlardan doğarlar. Yani tutum ve davranışlarımızın kaynağında ihtiyaçlarımızın yattığı söylenebilir.¹⁴ Bu bağlamda fizyolojik kökenli güdülere (açlık, susuzluk gibi) *dürtü* ; insanlara özgü yüksek ve daha karmaşık dürtülere de *ihtiyaç* (başarma isteği, sevgi, statü gibi) denir.¹⁵ Bir başka ifadeye göre ise “ihtiyaç, doku yoksunluğunun fizyolojik durumuna; dürtü ise bir ihtiyacın psikolojik sonuçlarına gönderme yapar.”¹⁶ Her iki yaklaşımı gözönüne alarak şunu söyleyebiliriz: İhtiyaç kavramı, gerek psikolojik gerekse fizyolojik olarak insanın gelişim sürecini sağlıklı bir biçimde tamamlayabilmesi ve bu esnada sosyal ilişkiler içinde bulunabilmesi için şart olan faktörlerin eksikliğini ifade eder.

Atkinson’a göre, ihtiyaç ve dürtüler paralel olmalarına karşın, özdeş olmadıkları için ihtiyaçların şiddetlenmesi, dürtülerin de şiddetlenmesini gerektirmez.¹⁷

Maslow , insana dair belli başlı ihtiyaçları, önemlerini gözönüne alarak motivasyonel bir hiyerarşi içinde el almıştır¹⁸. Bu hiyerarşiyi

¹³ Rita Atkinson ve ark. , Psikolojiye Giriş , Çev. Kemal Atakay ve ark. , İstanbul , 1995 , s. 395. – Baymur , a.g.e. , s. 68.

¹⁴ Ramazan Yıldırım , Öğrenmeyi Öğrenmek , İstanbul , 1998 , s.146.

¹⁵ Doğan Cüceloğlu , İnsan ve Davranışı , İstanbul , 1997 , s. 229-230. – Clifford T. Morgan , Psikolojiye Giriş Ders Kitabı , Çev. Hüsnü Arıcı ve ark. , Ankara , 1981, s. 190.

¹⁶ Atkinson , a.g.e. , s. 395.

¹⁷ Atkinson , a.g.e. , s. 395.

¹⁸ Feyzullah Eroğlu , Davranış Bilimleri , İstanbul , 1998 , s. 259.

bir piramit şeklinde gösteren Banyard, piramitin en altına fizyolojik ihtiyaçları koymuřtur¹⁹.

Fizyolojik ihtiyaçlar, organizmanın hayatını sürdürebilmesi için gerekli temel gereksinimleri kapsar. Su, hava, gıda gibi. Bunlar günlük olarak doyurulması gereken ve hayat boyu devam eden ihtiyaçlardır.

Maslow'un sıralamasında fizyolojik ihtiyaçlardan sonra sırayı **güvenlik gereksinimi** almaktadır. Kişinin kendisinin her türlü tehlikelerden uzak, emniyet içinde bulunduğuna dair emin olma ihtiyaı anlamına gelmektedir.

Daha sonra **sevgi ve ait olma ihtiyaı** sıralamadaki yerini almıştır. Sevmek, sevildiğini hissetmek ve bir birey olarak kendini bir grubun, bir toplumun yesi kabul etmek, karşı tarafın da bunu kabul ettiğini bilmek insanın en önemli ihtiyalarındanıdır. Bu ihtiyaç aynı zamanda sağlıklı bir kişiliğin gelişiminde de belirgin bir rol oynar.

Kendine saygı duyma, itibar ihtiyaı, kişinin özellikle başkaları tarafından değer verilme, onaylanma sürecinin bir getirisi olarak görülebilir.

Bilme, kavrama ihtiyaı, kişinin araştırma yapma, öğrenme, anlama gereksinimidir.

Kendini gerçekleştirme, bireyin, kişisel potansiyellerini tanıma, inceleme, imkanlarını değerlendirme ve neticede kendini ortaya koyma gereksinimidir. Kanaatimizce, bu ihtiyaın ideal hedef olduğunu söylemek mümkündür.

Bir diğer ihtiyaç tasnifi olarak Malinowski, biyolojik ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları doymak zorunda olduğunu belirttiği kültürün bu

¹⁹ Philip Banyard – Nicky Hayes , **Psychology (Theory and Application)** , Chapman & Hall , 1994 , s. 361.

ihtiyaçlara tepkisi, bir diğer ifadeyle giderilmelerine dair ortaya koyduğu yollardan doğan ve biyolojik ihtiyaçlara bağlı olmakla birlikte, kendine has amaçları beraberinde getiren ikinci bir ihtiyaç türünü, karşılıklı şema halinde şu şekilde ifade eder:²⁰

Temel İhtiyaç

1. Metabolizma
2. Üreme
3. Bedensel rahatlık
4. Güvenlik
5. Hareket
6. Büyüme
7. Sağlık

Kültürün Tepkisi

1. Beslenme sistemi (sofra düzeni gibi)
2. Akrabalık
3. Konut
4. Koruma
5. Faaliyetler
6. Eğitim
7. Hijyen (sağlık bakımı)

(Metabolizma ile kastedilen, “besin alımı, sindirim, ilgili salgılama, besleyici maddelerin özümsemi ve yararlı maddelerin ayıklanması ve atılması süreçlerinin çevre faktörlerine katmerli bir biçimde bağlı olması- dahası organizmayla dış dünya arasındaki birlikteliğin de kültür kaynaklı bir birliktelik olduğu”dur.²¹)

Malinowski’ye göre, yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, her kültür biyolojik ihtiyaçları doyurmak zorundadır ve her kültürel ilerleme, insan anatomisinin aletlerle tamamlanışını ifade ettiği için bedensel bir ihtiyacın doyurulmasına hizmet eder.²²

Gerek biyolojik, gerek psikolojik gerekse sosyal gelişmeden doğan ihtiyaçların doyurulması, daha ileri seviyede başka istekler doğurarak

²⁰ Bronislaw Malinowski , **Bilimsel Bir Kültür Teorisi** , Çev. Saadet Özkal , İstanbul , 1992 , s. 36 – 105.

²¹ Malinowski , a.g.e. , s. 105.

²² Malinowski , a.g.e. , s. 36.

bireyi bu gereksinmelerin tatminine itecektir²³. İnsanoğlunun ilerlemesinin bir yönünün de burada saklı olduğunu söyleyebiliriz. Zira ihtiyaçların Maslow'un tasnifinde de görüldüğü mahiyetleri itibariyle değişim ve gelişim içinde bulunmaları, insanların bu doğrultuda hayattan beklentilerinin de, hayata bakış seviyelerinin de yükselmesini getirecektir, en azından getirmelidir. Fakat bu noktada işaret edilmesi gereken bir husus da isteklerin kolayca tatmininin insan açısından olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçlar da doğurabileceğidir. Çünkü bu sebeple kişi, gayretsizliğe düşme, yetenek ve kapasitesinin farkında olamama, problemleri görme yetisinden mahrum kalma gibi bir dizi menfî hal içinde kalabilir.²⁴ Tabii ki bu durum, sağlıklı bir gelişim sürecine, özellikle kişilik açısından, mani olacaktır.

İhtiyaçların karşılanması safhasında kişi engelle karşılaşırsa, ihtiyaçlarını azaltmak veya yöntem değiştirmek gibi bir yola başvurabileceği gibi, kendine yeni bir amaç belirleyebilir ya da elde edemediği amacından (bir manada doyum sürecinden) vazgeçebilir.

1.1.4. Davranış

Son olarak motivasyonla alakası bulunan, “güdülerin gerçeklerle teması sonucunda”²⁵ ortaya çıkan *davranış* kavramına temas etmek istiyoruz.

Daha önce belirttiğimiz gibi, güdüler bir takım davranışlara yol açarlar. Bu süreci : İhtiyaç > Dürtü > Güdü > Davranışlar şeklinde formüle etmek mümkündür²⁶. Davranışların gerisinde yatan sebepler

²³ Halis Ayhan , Eğitim Bilimine Giriş , İstanbul , 1995, s. 154.

²⁴ Ayhan , a.g.e. , s. 155- 156.

²⁵ Binbaşıoğlu , a.g.e. , s. 69.

²⁶ Baymur , a.g.e. , s. 69.

çok çeşitli olabilir. Fiziksel, toplumsal, insanın içinden gelen olmak üzere bütün iç ve dış nedenler, çoğunlukla birlikte davranışlara tesir ederler.²⁷ Dolayısıyla davranışların nedenlerini saptamak çoğu zaman kolay olmamaktadır. Ancak şunu söylemek mümkündür: “Güdüler davranışları dış uyaranlardan daha kuvvetli olarak etkiler.”²⁸ Zira güdü, davranışın oluşumunda olduğu gibi pekiştirilmesinde de gerekli olup, davranışın değişkenliğini denetleyerek organizmanın doğru tepkide bulunabilme olasılığını arttırır.²⁹

1.2. MOTİVASYON

Motivasyon terimi, içgüdü ve motivlerin işlevlerinde mevcut karmaşık fenomene işaret etmek için kullanılan³⁰ bir kavramdır. Genel olarak “insan organizmasını davranışa iten, bu davranışların şiddet ve enerji düzeyini tayin etmeyi, davranışlara belirli bir yön vermeyi ve bunun devamını sağlayan çeşitli iç ve dış sebepleri ve bunların işleyiş mekanizmalarını”³¹ kapsayan bir süreç olarak tarif etmek mümkündür.

Motivasyon kavramı, tanımından ve daha önce bahsettiğimiz kendisiyle alakalı kavramların mahiyetlerinden de anlaşılacağı gibi, organizmanın faaliyete geçmesi için enerji yaratarak onu sevk eden fizyolojik ihtiyaçların, itilmelerin yanı sıra, insan bünyesinde bulunan çeşitli ve kapsamlı gayretleri, ihtirasları da içerir.³²

Motivasyonun sebep ve özellikleri, unsurlarıyla alakalı olarak, organizmanın haiz bulunduğu iç ve dış tesirlerin girift bütünün davranışlara yansımından çıkarılabilir. Zira daha önceki bahislerde

²⁷ Baymur, a.g.e., s. 67.

²⁸ Baymur, a.g.e., s. 68.

²⁹ Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 70.

³⁰ E. Stones, An Introduction to Educational Psychology, Printed in Great Britain by Richard Clay (The Chaucer Press), s. 97.

³¹ Sibel Arkonaç, Psikoloji, Zihin Süreçleri Bilimi, İstanbul, 1993, s. 226.

³² C.I. Sandström, Çocuk ve Gençlik Psikolojisi, Çev. Refia Şemin, İstanbul, 1971, s. 85.

işaret edildiği gibi, organizmanın davranışının pek çok nedene bağlı olabilmesi durumu, motivasyonun kaynağının da birçok nedene dayanmasına sebep olabilmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse; birden fazla motiv motivasyonun meydana gelmesine yol açabilir. Bu durum aynı zamanda, tek bir faaliyette birçok güdünün (veya motivin) bulunması anlamına gelen “*güdülerin birleşmesi*” kavramını da ifade eder.³³ Meselâ, bir öğrencinin tahsil isteğinde, para kazanma, kariyer elde etme, ilmî derinliğe sahip olma, takdir toplama gibi motivlerin yalnız biri etkili olabileceği gibi hepsi birden tesir edebilir.

Motivasyon durumunda genel olarak şu iki halin meydana geldiğini söylemek mümkündür:

a) Organizmanın faaliyeti artar; ancak ihtiyaçları doyurulursa, durgunluk ve doyumluk sürecine girer.³⁴

b) Motivasyon süreci içinde bulunan organizmada belli bir doğrultuya yönelme görülür ki bu yönelme istenilen bir şeye doğru (yanaşma) olabileceği gibi istenmeyenden kaçma (uzaklaşma) şeklinde de olabilir.³⁵

Motivasyona ilişkin olarak daha önce bahsettiğimiz “güdülerin birleşmesi” kavramıyla yakın ilgili “*bilinçdışı güdülenme*” kavramına da temas etmek kanaatimizce yerinde olacaktır.

İnsanın, çoğunlukla gerçek güdüsünün ne olduğunu bilemeyip, davranışlarına neden olarak gösterdiği şeylerin aslî sebep olmaması ve kişinin de bunun farkında bulunmaması durumunu ifade eden bilinçdışı güdülenme kavramına izafe edilen üç tür açıklamayı Morgan şu şekilde sıralar:

³³ Morgan , a.g.e. , s. 195.

³⁴ Baymur , a.g.e. , s. 69.

³⁵ Baymur , a.g.e. , s. 69-70.

➤ Bir görüşe göre bu kavram, çoğunlukla güdü ve hedeflerin iç içe olması ilkesine;

➤ Diğer görüşe göre insanların farkında olmadan edindikleri alışkanlıklara (ki insanlar çoğu zaman alışkanlıklarının farkında olmazlar);

➤ Üçüncü bir görüşe göre ise, Freud'da temellenen “bastırma (repression)” kavramına dayandığı iddia edilmiştir.³⁶

Bilinçdışı güdülenme kavramına açıklık getirmeye çalışan bu üç farklı izahta ortak olan bir nokta göze çarpmaktadır ki o da, daha önce de belirttiğimiz gibi, “bilinç dışı güdülenme”; kişinin içinde bulunduğu motivasyon sürecinin oluşumuna neden olan motivlerin veya motivin neler olduğunun bilincinde olmaması anlamına gelir.

1.2.1.Motivasyonun Yönleri

Yine Morgan'a göre motivasyon üç yöne sahiptir:

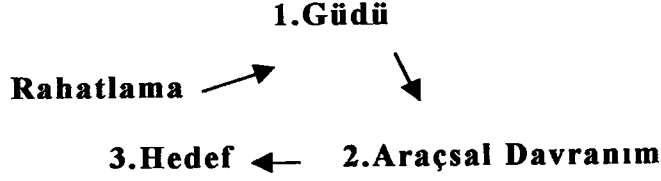
1. Kişiyi belli bir hedefe iten motive edici durum,
2. Hedefe ulaşmak için yapılan davranış,
3. Hedefe ulaşmak.³⁷

O, bu süreci “güdüsel döngü” kavramı altında şu şekilde şematize eder³⁸:

³⁶ Morgan , a.g.e. , s. 196.

³⁷ Morgan , a.g.e. , s. 190.

³⁸ Morgan , a.g.e. , s. 191.

ŞEKİL.1.

Bu döngüde, hedef olumlu ise güdünün sonucudur; açlık güdüsü sebebiyle yemek yeme (hedef) durumunda olduğu gibi.³⁹ Hedef olumsuz ise güdünün nedenidir; köpekten korkan çocuğun bu olumsuz hedeften kaçması gibi.⁴⁰ Bu noktada şunu da ilave etmek yerinde olacaktır: Olumlu ve olumsuz hedefler, benzer nesne ve olaylara aynı şekilde davranma eğilimi anlamına gelen “*genelleme*” ye konu teşkil ederler.⁴¹ Meselâ, öğretmeninde azar işitme korkusu sebebiyle başarılı olmaya gayret gösteren bir öğrenci, daha ileriki hayatında patronuna korku duymak suretiyle genellemeye gidebilir.

Motivasyonun yönlerinden birini de “*hedef*” kavramı oluşturmaktadır.⁴² Nitekim konuyla bağlantılı olarak Morgan, hedefleri de kendi içinde iki sınıfa ayırır: Bunlardan birincisi “doğuştan gelen hedefler” olup, ya doğuştan var olurlar ya da olgunlaşma suretiyle ve öğrenmenin az bir katkısıyla meydana çıkabilirler.⁴³

İkincisi olan “öğrenilmiş hedefler” ise, etrafımızla ilişkilerimiz neticesinde sahip olduğumuz tecrübeler yoluyla elde edilir ki bunları da kendi içinde olumlu ve olumsuz olarak ele almak mümkündür.⁴⁴

Hedef gibi, “*teşvik, ilgi, dürtü*” terimleri de motivasyonun değişik yönlerini ifade ederler.⁴⁵

³⁹ Morgan , a.g.e. , s. 192.

⁴⁰ Morgan , a.g.e. , s. 192.

⁴¹ Morgan , a.g.e. , s. 195.

⁴² John Ryan - Rudolf Pinter ve ark. , Eğitim Psikolojisi , İstanbul , 1987 , s. 79.

⁴³ Morgan , a.g.e. , s. 192.

⁴⁴ Morgan , a.g.e. , s. 192.

1.3. MOTİV ÇEŞİTLERİ

Motivasyon sürecine sebep teşkil eden motivlerin neler oldukları konusunda psikologlar çeşitli tasnifler yapmışlardır. Bunlardan biri olan Ryan tarafından motivler :

1.İçtengelme motiv,

2.Dıştengelme motiv,

a)Övgü ve yergi,

b)Rekâbet,

c)Ödül ve ceza,

d)İlerleyişin (Gelişmenin) bilinmesi,

e)Diğer motivasyon kaynakları ⁴⁶ şeklinde ayırma tabi tutulmuştur. Kısaca bu başlıkları ele alalım:

1.3.1.İçtengelme Motivler

Dıştengelme motivlere nazaran daha etkili, kalıcı ve ideal olan içtengelme motivler,⁴⁷ temelde kişinin ilgisinin mevcudiyetine dayanır. Dolayısıyla etkili, kalıcı ve ideal olmasının sebebi bu özelliğinde yatmaktadır. Özellikle proje usulü ve bir alanla ilgili faaliyetlerin oluşturulması gayretleri, içtengelme motivi destekleyici çabalar olarak ele alınabilir.⁴⁸ Fakat bireyin bilhassa zihin olarak yeterince olgunlaşmamış olması, elde ettiği sonuçlara veya ideallere karşı duyarlı olmaması, içten gelen motivin önünde önemli engeller

⁴⁵ Ryan , a.g.e. , s. 79.

⁴⁶ Ryan , a.g.e. , ss. 79-82.

⁴⁷ Sındey Pressey – Francis Robinson , Psikoloji ve Yeni Eğitim (u) , Çev. Hasan Tan , İstanbul , 1991 , s. 55. – Yaşar Fersahoğlu , Kur'ân'da Zihin Eğitimi , İstanbul , 1998 , s. 73.

⁴⁸ Ryan , a.g.e. , 79.

olarak görülmektedir.⁴⁹ Bu durum motivasyon sürecinde (özellikle eğitim açısından) sadece içtengelme motivlerin kullanılamaması veya aktif olamamaları gibi bir sonuç doğurduğundan, diğer motivlerden istifade etmeyi de zarûrî kılmaktadır.

1.3.2.Dıştengelme Motivler

Dıştengelme motiv de gücünü bireyden alması gereken motiv çeşididir. Bununla kastımız; bireyde mevcut doğal bir yanıt veya eğilim esası üstüne kurulması, ferdin tabiatında bulunması icap eden, kısaca sunî olmayan bir motiv türü olduğunu ifade etmektir.⁵⁰ Fakat, onun içselliği, dış pekiştiriciler vasıtasıyla sağlanmaktadır.

Bu noktada, içtengelme motiv ile aralarındaki farkın ne olduğu şeklinde bir soru sorulabilir. Bunu açıklamak için her iki motiv çeşidinin yol açtıkları motivasyon süreçlerini birbirleriyle mukayeseye tabi tutmak faydalı olacaktır kanısındayız:

1)İç kaynaklı motivasyon, dıştan gelen pekiştiricilere dayalı olan dış kaynaklı motivasyona nazaran daha uzun sürelidir.⁵¹ Bu da demektir ki; eğer sağlanabilirse, iç kaynaklı motiv, dış kaynaklı motive göre daha sağlam bir dayanağa sahiptir. Zira, dış kaynaklı motivasyonda pekiştirici unsurlar ortadan kalkarsa, motivasyonun gücü düşer.

2)Dış kaynaklı motivasyon, iç kaynaklı motivasyonu zayıflatabilmektedir.⁵² Çünkü, kişinin motivasyon kaynağının dış faktörlere doğru yön değiştirmesi, içten gelen iştîyakın ve teşvikin de yön değiştirip azalmasına yol açacaktır.

⁴⁹ Ryan , a.g.e. , s. 80 – Fersahoğlu , a.g.e. , s. 73.

⁵⁰ Ryan , a.g.e. , s. 80.

⁵¹ Gülten Ülgen , Eğitim Psikolojisi , İstanbul , 1997 , s. 73.

⁵² Ülgen , a.g.e. , s. 73.

3)Dış kaynaklı motivasyon, bireyin dışa bağımlı kalmasına sebep olabilirken, iç kaynaklı motivasyon, kişinin bir birey olarak karar verebilmesinin açık bir göstergesidir.⁵³ Doğal olarak kişiye, kendine güvenme, karar verip uygulama, ideallerine sahip çıkma gibi karakter özellikleri kazandırarak, olumlu bir şahsiyet oluşumunda rol oynar.

İçtengelme motivlerin yukarıda saydığımız olumlu yanları, dıştengelme motivlerin öneminin azımsanmasına yol açmamalıdır. Nitekim, içtengelme motivlerin daha önce saydığımız sebeplerle devamlı kullanılamaması, dıştengelme motivlerden faydalanılmasını, çoğu zaman zorunlu olarak, gerekli kılmaktadır. Bu motivler, içtengelme motivleri destekleyici olarak da işlev kazanmaktadırlar.

Ryan, belli başlı dıştengelme motivleri şu şekilde sıralamaktadır:

1.3.2.1.Övgü ve Yergi

Motivasyonun oluşmasında en etkili motivlerden biri övgüdür. Nitekim yapılan araştırmalar, yergiye nazaran övgünün motiv olarak daha fonksiyonel olduğunu göstermektedir.⁵⁴ Fakat bu araştırmaların ortaya koyduğu neticelerden biri de; övgünün, orta ve düşük zekâlı çocuklar üzerinde, yüksek zekâlı çocuklardan daha fazla tesirli olması gibi dikkat çekici bir durumdur.⁵⁵ Buna rağmen övgünün kuvvetli bir motiv olduğu hususu değişmemektedir.

Yergi motivi de, özellikle kişinin kendisini denetim altında tutmasını temin, kendi kendisini sorgulama yetisini geliştirme, sorumlulukların ifası gibi daha sayılabilecek pek çok tutum ve davranışın oluşturulması ve devamında önemli bir fonksiyona

⁵³ Ülgen , a.g.e. , s. 73.

⁵⁴ Fersahoğlu , a.g.e. , s. 74.

⁵⁵ Ryan , a.g.e. , s. 80.

sahiptir. Ancak, yapıcı bir nitelik taşıması için, ölçüsüne dikkat etmek zarureti vardır. Zira, yergide aşırıya kaçılması, hem onun etki gücünü azaltır hem de özellikle çocukluk devresinde pasif ve güvensiz bir kişiliğin oluşumuna sebebiyet verebilir.

Pek tabiidir ki her iki motivin de tesir güçleri, şahıs için önemli olan veya pek dikkate değer bulunmayan kaynakların hangisinden geldiğine göre de değişecektir. Bu bakımdan, hem övgü hem de yergi, bireyin saygı duyduğu, değer verdiği mercilerden geldiği ve çözümünü istenen problemle, zorluğu veya kolaylığı açısından orantılı olduğu takdirde anlam taşır ve kişiyi motive eder.⁵⁶

1.3.2.2.Rekâbet

Rekâbet, yaygın anlamıyla birden fazla insan arasındaki yarışma ifade için kullanılsa da, bunun yanı sıra insanın kendi kendisiyle yarışını da ifade eden bir kavramdır. Hatta fertler arasındaki rekâbet, huzursuzluk, kıskançlık, kırgınlık ve aşırı ölçüde rekâbetçi bir tutum yaratma doğrultusunda menfî tesirler gösterebileceğinden, rekâbetin en ideal şeklinin, insanın kendisiyle rekâbeti olduğu, psikologlarca vurgulanan bir husustur.⁵⁷

Pars ve arkadaşlarına göre hadd-i zâtında rekâbetin kendisi bir motiv olmayıp, diğer motivlerin etkisiyle ortaya çıkmaktadır.⁵⁸ Yine onlara göre, bu noktada rekâbete tesir eden iki motivden bahsetmek mümkündür: Birincisi, her iki tarafın da ulaşmayı arzu ettiği hedefin bulunması; ikincisi ise insanın kendini ortaya koyma, gösterme

⁵⁶ Fersahoğlu , a.g.e. , s. 75.

⁵⁷ Ryan , a.g.e. , s. 80-81.

⁵⁸ Pars ve ark. , a.g.e. , s. 137.

arzusudur. ⁵⁹ Dolayısıyla rekâbet; “hakim olmak motifini [motivini] tatmin etmenin bir yoludur.”⁶⁰

Yapılan araştırmalar, rekâbeti sosyal şartların desteklemesinin, başarıyı daha da arttırdığını göstermiştir.⁶¹

Son olarak vurgulamak istediğimiz nokta şudur: Rekâbet, denetim altında tutulmadığı takdirde, kişilik çöküntülerine ve sinir yıpranmalarına sebebiyet verebileceğinden, devamlı kontrol edilmeli ve sürekli olarak motivasyon aracı şeklinde kullanılmamalıdır.⁶² Özellikle “arkadaşlığı, yardımlaşmayı, toplumsal ruhu ve insancıl olmayı sarsmamasına”⁶³ dikkat edilerek, birey daha ziyade kendi kendisiyle rekâbete yöneltilmelidir.

1.3.2.3.Ödül ve Ceza

Ödül ve ceza motivleri de Ryan’ın tasnifinde, önemli birer motivasyon kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, araştırmalar neticesinde, ödüllendirmenin, cezalandırmaya oranla daha etkili bir motiv olduğu tesbit edilmiştir.⁶⁴ Ceza ise istenmeyen davranışlara mani olabiliyor, en azından azaltabiliyorsa etki gücüne sahip demektir.⁶⁵

“Ceza terimi, bir itici uyarıcının, bir davranımın yapılmasından sonra ve ona bağlı olarak uygulanması olayına verilen teknik isimdir.”⁶⁶ “Bir elem ve ıstırap mahiyetinde olan cezânın gayesinin genel olarak korkutma – önleme, korkutma – uslandırma ve tasfiye

⁵⁹ Pars ve ark. , a.g.e. , s. 137.

⁶⁰ Pars ve ark. , a.g.e. , s. 137.

⁶¹ Yavuz , a.g.e. , s. 124.

⁶² Öztabağ , a.g.e. , s.136 – Fersahoğlu , a.g.e. , s.75-76 – Yavuz , a.g.e. , s. 124.

⁶³ Yavuz , a.g.e. , s. 124.

⁶⁴ Fersahoğlu , a.g.e. , s. 77.

⁶⁵ Fersahoğlu , a.g.e. , s. 77.

⁶⁶ G. S. Reynolds , Edimsel (Operant) Şartlanmaya Giriş , Çev. İffet Dinç , Ankara , 1977, s. 109.

olduğunu söyleyebiliriz.”⁶⁷ Cezanın uygulanma sürecinde iki durum göze çarpabilir:

1)Cezanın ya daha önce pekiştirilmemiş bir edime veya pekiştirmeye sürdürülmekte olan edime uygulanması mümkündür.⁶⁸ Bu durum bize gösteriyor ki, bir davranımın kazandırılmasında veya kazanılmış bir davranımın devamının temininde ceza kullanılabilir.

2)Ceza, olumlu bir pekiştirmeye devamı sağlanan bir davranımdan sonra uygulanabileceği gibi, olumsuz pekiştirmeye sürdürülen davranımdan sonra da gelebilir.⁶⁹

Ceza, uygulanışı ve niteliği açısından oldukça dikkatli olunması gereken bir motivdir. Zira yanlış uygulamalar neticesinde yapıcı değil yıkıcı sonuçlar elde edilecektir ki özellikle eğitim sürecinde bu yanlışlıklar telafisi mümkün olmayan hata ve sorunlara yol açabilir. Cezanın uygulanması esnasında dikkat edilecek bazı hususları şöyle sıralayabiliriz:

➤ Özellikle eğitim ve öğretim sürecinde cezaya, bilhassa fizikî cezaya en son seçenek olarak müracaat edilmelidir.⁷⁰

➤ Suç bulunmaksızın, sadece disiplin amacıyla ceza uygulanmamalı; bu doğrultuda, ceza suça denk olmalı ve işleyen herkese uygulanmalıdır.⁷¹

➤ Cezalandırma işleminde istikrar önemlidir: Suç ilk defa işlendiğinde ceza verilip ikinci işlenişinde affedilirse, ceza motivinin etkisi azalır.⁷²

⁶⁷ Songar , Cesitleme , İstanbul , 1981, s. 185.

⁶⁸ Reynolds , a.g.e. , s. 109.

⁶⁹ Reynolds , a.g.e. , s. 109.

⁷⁰ Mustafa Öcal , Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar , Ankara , 1991 , s. 192.

⁷¹ M. Faruk Bayraktar , İslâm Eğitiminde Öğretmen – Öğrenci Münasebetleri , İstanbul , 1994 , s. 247.

⁷² İ. Ethem Başaran , Eğitim Psikolojisi , Ankara , 1994, s. 237.

➤ İşlenecek suçlara verilecek cezalar önceden bildirilmelidir.⁷³ Böylece motiv olarak ceza, caydırıcılık unsurunu, uygulamadan önce kazanmış olacağı gibi, özellikle disiplinin sağlanmasında daha etkili olmuş olur.

➤ Ceza, bireyin seviyesine uygun olmalı, dolayısıyla insanın bireysel ve sosyal durumu göz önüne alınmalıdır.⁷⁴

➤ Ceza verilirken, bireyin bilhassa topluluk önünde küçük düşürücü biçimde teşhir edilmemesi, kişinin şahsiyetinin zedelenmemesi ve hınç duygularıyla daha köyü hareketlere girişmemesi için özellikle dikkat edilmesi gereken bir husustur.⁷⁵

➤ Yukarıda belirttiğimiz noktaya paralel olarak şunu söylemek mümkündür : Cezaların, yapıcı ve kişinin kendisini denetlemesine vesile olacak nitelikte olmalarına özen gösterilmelidir.⁷⁶

➤ Unutulmaması ve dolayısıyla dikkat edilmesi gereken bir gerçek de cezanın, özellikle şiddet yoluyla verilen cezanın, bilhassa çocukluk döneminde bozuk kişilik yapılarının gelişmesine sebebiyet vereceğidir.⁷⁷

Cezayla birlikte ele aldığımız diğer bir motiv olan ödülü de “iç kaynaklı” ve “dış kaynaklı” olarak ikiye ayırabiliriz. Buna göre *iç kaynaklı ödül* ; faaliyetin bizzat içinde bulunan zevk ve tatmin duygusuna verilen isimdir.⁷⁸ *Dış kaynaklı ödül* ise, faaliyetin yapılmasını temin için dışarıdan verilen ve faaliyetin kendisinde

⁷³ Başaran , a.g.e. , s. 237.

⁷⁴ Bayraktar , a.g.e. , s. 248.

⁷⁵ Bayraktar , a.g.e. , s. 248.

⁷⁶ Bayraktar , a.g.e. , s. 250. – Başaran , a.g.e. , s. 237.

⁷⁷ Öcal , a.g.e. , s. 191.

⁷⁸ Cüceloğlu , a.g.e. , s. 249.

bulunmayan ödüdür.⁷⁹ Tıpkı içtengelme motiv ve dıştengelme motiv arasındaki ilişkide olduğu gibi, dış kaynaklı ödül söz konusu olursa iç kaynaklı ödülün değeri azalır, hatta ortadan kalkabilir.⁸⁰

Ödül hakkında da dikkat edilmesi gereken belli başlı noktalar vardır. Bunlardan biri, yine özellikle eğitim – öğretim sürecinde, ödülün birey için bir amaç haline gelmesi ihtimaline karşı duyarlı olmaktır. Zira aksi halde, karşılığını almadan bir şeyler yapma hasletinin gelişmesi oldukça güçleşecektir.

Bir diğer husus da, kişiyi motive edecek ödüllerin özelliklerine aittir. Daha ziyade iç kaynaklı ve manevî yapıda olan ödüllerin motiv olarak kullanılması ve kişilerin bu doğrultuda hedeflere yönlendirilmesi, olumlu ve nitelikli kişilik yapılarının oluşmasında etkili olacaktır kanaatindeyiz. Bir önceki paragrafta bahsettiğimize binaen, eğer birey, ödülü amaç olarak benimseyecekse bile, en azından maddî ödülün ziyade saydığımız vasıflarda bir ödül beklentisi içinde olması daha faydalı olacaktır.

Ödül bir başarı karşılığında verilirken veya başarıya götüren bir motiv olarak kullanılırken ölçünün kaçırılmamasına özen gösterilmelidir.⁸¹ Zira, ödül, başarıya ve ihtiyaca uygun olmazsa kişiyi motive etmekten uzak demektir.⁸²

Ödülün, kişinin böbürlenmesine ve üstünlük duygusuna kapılmasına⁸³ veya, bilhassa okul ortamında diğer öğrencilerin kıskanmalarına yol açmamasına dikkat edilmelidir.⁸⁴ Ayrıca bu esnada

⁷⁹ Cüceloğlu , a.g.e. , s. 249.

⁸⁰ Cüceloğlu , a.g.e. , s. 250.

⁸¹ Fersahoğlu , a.g.e. , s. 79.

⁸² Öztabağ , a.g.e. , s. 135. – Fersahoğlu , a.g.e. , s. 79.

⁸³ Fersahoğlu , a.g.e. , s. 79.

⁸⁴ Öcal , a.g.e. , s.191. – Fersahoğlu , a.g.e. , s. 79.

diğer öğrencilerin yerilmemeleri de gerekir ki okula karşı olumsuz bir tavır veya kişilik bozuklukları ortaya çıkmasın.⁸⁵

1.3.2.4.İlerleyişin (Gelişmenin) Bilinmesi

Kendini gösterme, şevk ve istekle yapma (yaratıcılık duygusu) bu noktada etkili olan motivlerdir.⁸⁶ Kişinin özellikle başarısının bilincinde olması, onun ümitsizliğe düşmesine istikrarsız davranmasına mani olacak, ona şevk verecektir. Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz: Başarının bilinmesi motivasyonu güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda devamını da sağlar.⁸⁷

Başarının olduğu gibi başarısızlığın bilinmesi de kişiye, nerede hata yaptığını anlama ve bunu düzelterek tekrarlamama olanağını verecektir.

1.3.2.5.Diğer Motivasyon Kaynakları

Toplum tarafından beğenilme, hakim olma veya hükmetme güdüsü, üstün olma, elde etme vb. motivleri bu başlık altında saymak mümkündür.⁸⁸ Nitekim “değişik bilgi ve fikirlerin, ideal ve düşüncelerin, duygu ve heyecanların, sevgi ve korkuların, ümit ve beklentilerin”⁸⁹, kişinin davranışlarına büyük tesirleri olduğu aşikârdır.

1.3.3.Bir Diğer Motiv Tasnifi

⁸⁵ Öcal , a.g.e. , s. 191. – Fersahoğlu , a.g.e. , s. 79 – 80.

⁸⁶ Ryan , a.g.e. , s. 81.

⁸⁷ Fersahoğlu , a.g.e. , s. 85.

⁸⁸ Ryan , a.g.e. , s. 82.

⁸⁹ Fersahoğlu , a.g.e. , s. 85.

Ryan'ın tasnifinin yanı sıra motivleri farklı başlıklar şeklinde bölümlere ayıranlar da vardır. Psikologlar genel olarak bu tasnifi kullanmaktadırlar ve söz konusu tasnif şu başlıkları içermektedir:

1.3.3.1.Temel Motiv; Gerçekleşim

Her türlü motivin altında yatan ve en önemli ihtiyaç olarak göze çarpan *gerçekleşim motiv*i , var olma ve varlığını sürdürme, gelişme ve iyileşme ihtiyacı olarak tarif edilebilir.⁹⁰

İnsan sadece var olmakla yetinemez⁹¹; kendini en iyi biçimde ortaya koymak ve bu doğrultuda kabiliyetlerini, imkânlarını sonuna kadar kullanmak çabasıdır. Hatta hedefleri genellikle kendisiyle sınırlı değildir; ailesinin, milletinin ve nihayetinde insanlığın varolmaya devam etmesini ve ilerlemesini de arzu eder. İşte gerçekleşim güdüsünün en önemli fonksiyonu da bu arzuların varlığının devamını ve davranışa dönüşmelerini sağlamaktır. Dolayısıyla kişiye, daha önceki konularda da belirttiğimiz gibi, yüksek hedefler vermektedir.

1.3.3.2.Etkinlik Motiv

İnsanın varolmasının doğal bir sonucu diyebileceğimiz bu motiv, insanın fizyolojik yapısına da tesir ettiği için (kan dolaşımının hızlanması, oksijenin bedene daha çok girmesi neticesi ortaya çıkan canlılık gibi), bazı psikologlar tarafından fizyolojik bir motiv olarak kabul edilmiştir.⁹²

⁹⁰ Baymur , a.g.e. , s. 70.

⁹¹ Baymur , a.g.e. , s. 70.

⁹² Baymur, a.g.e. , s.70. – Öztabağ , a.g.e. , s. 72.

1.3.3.3.Fizyolojik Motivler

Organizmanın varlığını en temel bazda devam ettirebilmesi için karşılanmaları gereken fizyolojik ihtiyaçların giderilmesi esasına dayanan motivlerdir.

Bu motivlerin, organizmanın adaptiv davranışlar⁹³ yoluyla muhafaza etmeye çalıştığı **homeostatis dengenin** elde edilmesi ihtiyacından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Doğuştan getirdiğimiz homeostatis denge özelliğimiz⁹⁴, “bedenin sabit bir dahili ortamı koruma eğilimidir.”⁹⁵

Birçok fizyolojik dengesizlik ve düzensizlik mekanizmalar tarafından, otomatik olarak düzeltilmesine rağmen, bu mekanizmalar dengeyi daha fazla koruyamazsa, organizmada genel uyarılmışlık hali meydana gelerek organizma dengenin yeniden kurulması için güdülenir.⁹⁶ Dolayısıyla organizmada beliren bir eksiklik, bu eksikliğin giderilmesi ve dengenin yeniden sağlanabilmesi için gerekli şeylerin yapılması yönünde organizmanın bizi davranışlara itmesine sebebiyet verir. Dengenin bozulmasına yol açan faktörler psikolojik de olabilir; yani psikolojik dengesizlikler de dengeyi yeniden tesis etmeyi amaçlayan davranışı etkileyecektir.⁹⁷ Netice itibariyle ortaya çıkmaktadır ki, homeostatis denge organizmanın dengesini temin eder. Fakat bizler bu dengeyi çoğu zaman öğrenilmiş davranışlarla bozabilmekteyiz: Kötü beslenme alışkanlıklarımız gibi.⁹⁸

Fizyolojik motivlere;

1)Genel olarak davranışın kaynaklandığı fiilin çeşidine göre,

⁹³ H. Mahmut Çamdibi, Şahsiyet Terbiyesi ve Gazzâfi, İstanbul, 1994, s. 64.

⁹⁴ Ülgen, a.g.e., s. 58.

⁹⁵ Atkinson, a.g.e., s. 395.

⁹⁶ Atkinson, a.g.e., s. 396.

⁹⁷ Atkinson, a.g.e., s. 396.

⁹⁸ Ülgen, a.g.e., s. 58.

2)Söz konusu davranışı doğuran ihtiyacın çeşidine göre,

3)Davranışın aslında bulunan fizyolojik koşullara göre isimler verilmiştir.⁹⁹ Fakat, daha önce de belirttiğimiz gibi, fizyolojik motivler, genel olarak varolma ve yaşama güdüsüne hizmet etmekte olup, özellikle beden dokusunun canlılığını muhafaza etmesi için gerekli ihtiyaçlardan meydana gelirler.¹⁰⁰

Fizyolojik ihtiyaçlardan doğan fizyolojik motivlere, **evrensel motivler** veya **birincil motivler** denildiği de görülmektedir.¹⁰¹ Evrensel isminin verilmesinin sebebi, bütün canlılarda varolması, birincil denmesinin sebebi de pek çok sosyal ve psikolojik motivin ilk hızlarını bunlardan almalarıdır (nitekim, fizyolojik motivler, hayatın ilk yıllarında kendilerini saf fiziksel motiv olarak göstermelerine rağmen, çeşitli tecrübeler neticesinde birçok sosyal motivin gelişmesine yol açmakta ve ortaya çıkan davranışlar da sosyal nitelikler göstermektedirler).¹⁰²

Belli başlı fizyolojik motivleri şöyle sıralayabiliriz:

1.3.3.3.1.Açlık

Organizmada hayatın devamı için gerekli olan maddelerin eksilmesi vücutta, kandaki şeker basıncının artması, mide ve bağırsakların boşalmasından ileri gelen spazmlar gibi bir takım tepkilere yol açar; bu tepki ve ihtiyaçlar organizmayı doyuma ulaşma yönünde faaliyete iterler ki bu içten gelen itmeye **açlık motiv**i denir.¹⁰³ Tabii kişilerin açlık sebebiyle bu tip kasılma veya ağrılar,

⁹⁹ L. Norman Munn , Psikoloji (İnsan İntibakının Esasları) , Çev. Nahid Tendar , İstanbul , 1958 , s. 6.

¹⁰⁰ Baymur , a.g.e. , s. 70.

¹⁰¹ Baymur , a.g.e. , s. 70.

¹⁰² Baymur , a.g.e. , s. 70.

¹⁰³ Öztabağ , a.g.e. , s. 38.

baş dönmeleri hissetmeleri mümkünken, bu tip hisler duymadan da son derece aç olmaları mümkündür.¹⁰⁴

Açlık ve yeme faaliyetlerini beynin çeşitli yerlerindeki merkezler düzenlemekle birlikte bunların en önemlisi **hipotalamus**tur ve beynin tabanında yer alır.¹⁰⁵ Hipotalamusta, kan dolaşımındaki koşullardan etkilenen, birine **doyma** diğerine **beslenme merkezi** denilen iki bölüm bulunmaktadır.¹⁰⁶ Beslenme merkezinin faaliyette olması insanın (veya hayvanın) acıkmasına ve dolayısıyla yemesine, doyma merkezi faaliyette olması ise yeme isteğinin durmasına sebebiyet verir.¹⁰⁷ Bu biyolojik hadisede dikkati çeken husus, organizmanın açlık motivi ile motive edildiğinde ihtiyacını gidermek için seçeceği yiyeceği, eğer aksi bir durum yoksa, kendi zevkine göre tercih etmesidir.¹⁰⁸ Bu noktada açlık motivi sosyal bir yön kazanmaktadır. Zira, bu tercihte etkin olan faktörler genellikle alışkanlıklar veya gelenek – görenek, dini inanç gibi unsurlardır.¹⁰⁹

1.3.3.3.2.Susuzluk

Vücudun belli bir su miktarını kanda ve dokularda tutma gereksinmesini kendisiyle yansıttığı motive **susuzluk motivi** denilmektedir.¹¹⁰

Açlık motivi gibi susuzluk motivi de beynin çeşitli kısımları ve öncelikli olarak da hipotalamus tarafından idare edilmektedir.¹¹¹ Organizmada meydana gelen hafif derecedeki su kaybı ile, bu bölgede

¹⁰⁴ Morgan , a.g.e. , s. 199.

¹⁰⁵ Morgan , a.g.e. , s. 199.

¹⁰⁶ Morgan , a.g.e. , s. 199.

¹⁰⁷ Morgan , a.g.e. , s. 199.

¹⁰⁸ Öztabağ , a.g.e. , s. 38. – Morgan , a.g.e. , s. 200.

¹⁰⁹ Öztabağ , a.g.e. , s. 39.

¹¹⁰ Morgan , a.g.e. , s. 200.

¹¹¹ Morgan , a.g.e. , s. 200.

bulunan su kaybına duyarlı sinir hücreleri faaliyete geçerler ve organizmayı su içme yönünde harekete geçirirler.¹¹² Tıpkı açlık motivinde olduğu gibi susuzluk motivinde de sosyal bir yön vardır. Zira bu ihtiyacı gidermek için hangi sıvının alınacağı kişisel zevklerimiz, ananelerimiz, dini inançlarımızla alakalıdır.¹¹³

Açlık ve susuzluk motivleri üzerinde psikolojik etkenlerin de tesiri vardır ; biyolojik olarak ihtiyaç duyulmadığı halde, tadı hoşumuza gittiği için meşrubat içmemiz buna bir örnektir.¹¹⁴

1.3.3.3.3.Cinsiyet

Genel olarak vücuttaki hormonlara bağlı olarak ortaya çıkan bu motiv, organizmanın, en temel ihtiyaçlarının karşılanması neticesinde dengeli bir duruma geçmesinin ardından cinsî olgunluğa ulaşması sonucu etkisini göstermektedir.¹¹⁵ Erkekten salgılanan **androjen** ve dişiden salgılanan **estrogen** hormonlarının tesiri ile meydana gelen cinsel ihtiyacın oluşturduğu iç itilmeye *cinsî motiv* denir.¹¹⁶

Öztabağ, biraz evvel tarifini yaptığımız iç itilmeye *cinsî güdü* adını vermekte; özellikle fareler üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde, farenin, geçmiş yaşantısının da tesiriyle karşı cinsten birinin kendisi üstünde etkinin rol oynadığının tesbit edildiğini belirterek, onun davranışını etkileyen bu unsura da *cinsiyet motiv*i demektedir.¹¹⁷ Fakat isimlendirme nasıl yapılırsa yapılsın, tıpkı diğer motivlerde olduğu gibi, cinsiyet motivinin de sosyal ve psikolojik bir yanının bulunduğu açıkça görülmektedir.

¹¹² Morgan , a.g.e. , s. 200.

¹¹³ Öztabağ ,a.g.e. , s. 39.

¹¹⁴ Morgan , a.g.e. , s. 201.

¹¹⁵ Öztabağ , a.g.e. , s. 39 – Morgan , a.g.e. , s. 201.

¹¹⁶ Öztabağ , a.g.e. , s. 39 – Morgan , a.g.e. , s. 201.

¹¹⁷ Öztabağ , a.g.e. , s. 39.

1.3.3.3.4. Analık

Analık motivine tesir eden etkenlerin başında yine hormonlar gelmektedir. Yapılan araştırmalar, beyinde bulunan **putuit bezi** ve onun alt arka tarafından salgılanan **prolaktin hormonun** analık davranışına yol açtığını ortaya koymaktadır.¹¹⁸ Bu hormonun özellikle hamileliğin son dönemlerde etkili olması neticesinde, yavru dünyaya geldikten sonra annenin yavrusuna karşı analık davranışlarında bulunmasına temel teşkil eden iç itilmeye *analık motivi* denir.¹¹⁹ Öztabağ, yukarıda olduğu gibi, bu konuda da motiv – güdü ayrımını gözeterek, bahsettiğimiz iç itilmeye *analık güdüsü*, annenin başkasının değil de kendisinden etkilenmesine sebep olan yavrusuna da *motiv* demektedir.¹²⁰ Fakat konuyu ilk başlarında açıkladığımız gibi bu durum motiv ve güdüye farklı mana vermekten kaynaklanmaktadır. Zira pek çok psikolog, tanımlama yaparken ikisine eş anlam vermektedir.

Son olarak önemli gördüğümüz bir noktaya değinmek istiyoruz: Cinsellik ve analık dürtülerinin yukarıda yaptığımız hormonal açıklaması, insana tamamiyle uygulanamamaktadır. Zira insanda da cinsel güdülenmeyi veya analık dürtüsünü hormonlar başlatmasına rağmen, hormonların salgılanması, bu dürtülerin ortaya çıkmasıyla ilgilidir, dürtünün sürdürülmesi için hormonlar gerekli değildir.¹²¹

1.3.3.4. Psikolojik ve Sosyal Motivler

¹¹⁸ Öztabağ, a.g.e., s. 40. – Morgan, a.g.e., s. 201.

¹¹⁹ Öztabağ, a.g.e., s. 40. – Morgan, a.g.e., s. 201.

¹²⁰ Öztabağ, a.g.e., s. 40.

¹²¹ Morgan, a.g.e., s. 201.

Kişinin geçmiş yaşantısı ve halihazırdaki çevresi, onun davranışlarına tesir eden kişisel motivlerin oluşumu¹²² için, toplum ise onun hedeflediği davranışların oluşumu için birer motiv kaynağıdır. ¹²³ Zira insanlar, genel olarak toplumun beğendiği ve takdir ettiği idealler, gelenek ve görenekler doğrultusunda davranışlara sahip olmaya çalışırlar.¹²⁴ İfade ettiklerimiz doğrultusunda psikolojik ve sosyal motivleri şu şekilde tanımlamamız mümkündür: "... bireyin, çok çeşitli nedenlerle, davranışlarını belli bir şekilde ve belli bir yönde etkileyen ... kuvvetlere"¹²⁵ **psikolojik motivler** ; "... toplum hayatı yaşayan bireyde; eğitim, öğrenme, tekrar ve alışkanlıklar sonucu meydana gelen iç itilmeleri etkileyen kuvvet ve etmenler"¹²⁶ ise **sosyal motivler** denir. Her iki kavramı birlikte açıklayan başka bir tanıma göre ise "... gerek benliğin savunulması ile, gerekse başka kişilerle ilgili ..." ¹²⁷ motivlere **psikolojik ve sosyal motivler** denmektedir.

Psikolojik ve sosyal motivler, yaşantılarımızın bir neticesi olarak meydana gelirler ve bilhassa kişinin yaşı ilerledikçe, sosyalleşme sürecinin bir getirisi olarak, davranışlara daha çok tesir ederler.¹²⁸ Refleksî olmaktan ziyade iradîdirler.¹²⁹ Ayrıca, fizyolojik motivlerden farklı olarak, kişiden kişiye ve kültürden kültüre farklılık göstermektedirler.¹³⁰ Hatta daha önce de kısmen değindiğimiz gibi, fizyolojik motivlerin oluşumlarına da tesir ederek onları farklı biçimlerde görünmelerini sağladıklarını söylememiz de mümkündür.¹³¹

¹²² Öztabağ, a.g.e., s. 47.

¹²³ Öztabağ, a.g.e., s. 44.

¹²⁴ Öztabağ, a.g.e., s. 44.

¹²⁵ Öztabağ, a.g.e., s. 48.

¹²⁶ Öztabağ, a.g.e., s. 44.

¹²⁷ Baymur, a.g.e., s. 71.

¹²⁸ Baymur, a.g.e., s. 71.

¹²⁹ Pars ve ark., a.g.e., s. 133.

¹³⁰ Baymur, a.g.e., s. 71. – Öztabağ, a.g.e., s. 46 – 47.

¹³¹ Öztabağ, a.g.e., s. 44.

Meselâ; açlık fizyolojik bir motividir. Fakat sofrâ düzeni içerisinde yemek yeme, bu motivin terbiye görmesiyle daha kompleks bir hale gelmiş şeklini oluşturmaktadır.¹³²

Sosyal ve psikolojik motivler, oldukça karmaşık bir yapıya sahiptirler. Bu sebeptendir ki, bir davranışın kökeninde birden fazla sosyal veya psikolojik motiv bulunabilmekte, aynı ya da benzer motivler farklı davranışlara yol açabildiği gibi, ayrı motivler de aynı davranışlara ve tepkilere yol açabilmektedir.¹³³ Genellikle biçim değiştirerek ortaya çıktıkları için tespit edilmeleri de kolay olmamakta, dolayısıyla bir davranışın altında hangi motivin yattığını belirlemek de çoğu zaman güçleşmektedir.¹³⁴ Bu motivlerin kökeni fizyolojik motivlerde ve kültürel tesirlerde bulunmakla birlikte, çoğunlukla karmaşık ve dağınıktır.¹³⁵

Özellikle analık ve cinsellik gibi kökeni fizyolojik ve kalıtsal olan bazı motivler başkaları ile de alâkalı olduklarından (çocuk ve karşı cins gibi), sosyal bir nitelik kazanmak sûretiyle, sosyal davranışlar biçiminde görünmektedirler.¹³⁶

Belli başlı sosyal ve psikolojik motivleri şöyle sıralayabiliriz:

1.3.3.4.1. Bağlılık, Sevecenlik ve Birlikte Olma Motivleri

Yakın ilişkili oldukları için beraber ele aldığımız fakat birbirinden ayrı olan bu motivlerin, özellikle çocuğun anneyle başlayan ilişkisinden ivme aldıkları ileri sürülmektedir.¹³⁷ Bu istekler, temel olarak insan hayatının çok erken dönemlerinden itibaren gelişmekte

¹³² Pars ve ark. , a.g.e. , s. 133.

¹³³ Baymur , a.g.e. , s. 73.

¹³⁴ Baymur , a.g.e. , s. 73.

¹³⁵ Munn , a.g.e. , s. 43.

¹³⁶ Baymur , a.g.e. , s. 74.

¹³⁷ Morgan , a.g.e. , s. 205. – Baymur , a.g.e. , s. 71.

olup, kısmen merak ve kurcalama kısmen de korkunun tesiri altında kalabilen bir yapı gösterirler.¹³⁸ Zira, sevecenlik ve birlikte olma motivleri, bir açıdan, insanların, özellikle güç anlarında, destek görme, korkularının giderilmesi, yalnız olmadıklarını hissetme beklentilerinden güç aldıkları gibi, birlikte olma isteği de, bilhassa çocuğun yürümeye başladığı dönemlerde artan bir motiv olup, diğer çocukların davranışlarının ve çevrenin ilgi çekmesi, merak uyandırması gibi etkenlerle pekişmektedir.¹³⁹ Bütün bunlara binaen, netice itibariyle, açıkladığımız motivlerin, “gerçekleşim motivinin” bir uzantısı olarak belirdiklerini söylemek mümkündür.¹⁴⁰

1.3.3.4.2.Sosyal Onay Motivi

“Üstün olmak isteği” ile ilgili olan bu motiv¹⁴¹, başkalarının onayını almak, dikkatleri ve sempatileri üzerinde toplamak, birlikte yaşamak, mensubu olunan toplumun örf ve adetlerine uygun davranışlarda bulunmak gibi eğilimleri bünyesine almaktadır.¹⁴² Dolayısıyla, toplumun kurallarıyla yakından ilgilidir.¹⁴³ Zira hareketlerimizi, sosyal onaya sahip olmak için bu kurallara göre düzenleriz.

Kökeni itibariyle organik ihtiyaçların doyurulması ve aşk itici gücüne dayandığı belirtilen bu motivin¹⁴⁴, başkalarıyla birlikte olma motiv ve kendilik değeri ihtiyacı arasında yer aldığını söylemek mümkündür.¹⁴⁵ Çünkü kişinin kendilik değeri kazanması, sosyal onaya

¹³⁸ Morgan , a.g.e. , s. 205.

¹³⁹ Morgan , a.g.e. , s. 205.

¹⁴⁰ Baymur , a.g.e. , s. 71.

¹⁴¹ Binbaşoğlu , a.g.e. , s. 75.

¹⁴² Ömer Mart , Eğitim Psikolojisi , İstanbul , 1952 , s. 213.

¹⁴³ Binbaşoğlu , a.g.e. , s. 75.

¹⁴⁴ Mart , a.g.e. , s. 214.

¹⁴⁵ Morgan , a.g.e. , s. 207.

sahip olmasıyla alakalıdır.¹⁴⁶ Eğer birey, sosyal tembihe alışmışsa, bu tembihi arar, onun gelmesini beklemesini beklemesini ki bu da bu motivin pasif olmadığını gösterir.¹⁴⁷ Eğer alışılmış olan ilgi ve tasvip bulunamazsa, şiddetli ve gelişigüzel hareketlerin ortaya çıktığı görülebilir: Küçük bir çocuğun, kendisine ilgi gösterilmezse türlü hareketler yapması gibi.¹⁴⁸

1.3.3.4.3.Kendilik Değeri Motivi

Kişinin, toplumun beklentileri doğrultusunda hareket etmek sûretiyle tenkit ve kötölemelerden uzak kalmak eğilimi içinde olduğuna bir önceki başlıkta değinmiştik. İşte bunun bir uzantısı kabilinden *kendilik değeri motivi* “...kendi hakkında olumlu düşünme gereksinimi...”nin¹⁴⁹ itici gücüdür.

Kendilik değeri motivi, sosyal onayla alakalı olmakla birlikte, başkalarının ne düşündüğünü dikkate almadan kendi kendine saygı duyma ihtiyacını da ortaya koymaktadır.¹⁵⁰ Kişinin, herhangi bir tenkit neticesindeki davranışları, hatta bazen şiddetli tepkileri, bu motivin de pasif olmadığının göstergesidir.¹⁵¹ Ayrıca, itibar görmeyen ve kendisine saygı duymayan kişilerin, iyi yaşayıp kendisini gerçekleştirme şanslarının az olması, söz konusu motivin önemine işaret eder.¹⁵²

Netice itibariyle şunu söyleyebiliriz: Sosyal onay, kendine saygı duyma, saygınlık veya güç kazanma, gösterilen bir çaba sonucunda başarı elde etme gibi pek çok yolla doyuma ulaşması mümkün olan bu

¹⁴⁶ Morgan , a.g.e. , s. 206.

¹⁴⁷ Mart , a.g.e. , s. 214.

¹⁴⁸ Mart , a.g.e. , s. 214.

¹⁴⁹ Morgan , a.g.e. , s. 207.

¹⁵⁰ Morgan , a.g.e. , s. 207.

¹⁵¹ Mart , a.g.e. , s. 214.

¹⁵² Baymur , a.g.e. , s. 72.

motiv, özellikle başarı vasıtasıyla tatmin olmakta, başarı da onu geliştirmektedir.¹⁵³

1.3.3.4. Başarı Motivi

Bu motiv, “...bir görevi ya da davranışı mükemmellik standartlarına göre, hatta onun daha üstünde yapma isteğiyle kendini gösterir.”¹⁵⁴ Bağımsızlık motivu ile beraber giden¹⁵⁵ başarı motivinde, standartını bireyin belirlediği bir hedef söz konusudur ve eğer gereken yapıldıktan sonra kişinin eriştiği “başarı düzeyi” kararlaştırılan standart veya standartlara uygunsa, birey başarılıdır demektir.¹⁵⁶

Pek çok psikoloğa göre, kişinin başarılı biri olup olmamasını, onun çocukluk dönemindeki deneyimleri belirler: Meselâ, kendi başlarına karar verme özgürlüğü tanınmamış çocuklarda bu motiv oldukça düşük tesire sahiptir.¹⁵⁷

Başarı motivu yüksek bireylerde ise;

- Büyük ölçüde bireysel sorumluluk almayı isteme,
- Riski orta düzeyde olup büyük olmayan işleri tercih etme,
- Yine orta güçlükte ve gerçekçi amaçlar edinme,
- Davranışlarının neticeleriyle alakalı somut ve ölçülebilir

dönüt isteme, ve

¹⁵³ Morgan , a.g.e. , s. 207.

¹⁵⁴ Cüceloğlu ,a.g.e. , s. 251.

¹⁵⁵ Cüceloğlu ,a.g.e. , s. 251.

¹⁵⁶ Ülgen , a.g.e. , s. 65.

¹⁵⁷ Cüceloğlu , a.g.e. , s. 254.

▪ Başarı isteğine mani bulunmayan bir ortam arama gibi özellik ve davranımlar görülebilmektedir.¹⁵⁸

Başarı motivini etkileyen pek çok etmen bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri arasında baş sırayı **başarısızlık korkusu** almaktadır.¹⁵⁹ Özellikle, bu korku kendilerinde yüksek olan bireyler, kolay veya çok zor işleri çekici bulmaktadırlar.¹⁶⁰ Zira kolay işlerin yapılması ve başarılmaları da kolaydır, zor işleri de herkes başaramayacağı için başarısızlık doğaldır.¹⁶¹ Fakat orta düzeydeki işlerin, yüksek başarılarla karşılaştırılma olasılığı olduğundan, başarısızlıktan korkan bu yüksek kaygılı insanlar bu tür işleri pek tercih etmezler.¹⁶²

Başarı motivini etkileyen bir diğer önemli etmen de **başarma şevkidir**.¹⁶³ Başarma şevki ile motive olan birey için, başarısızlık, başarıya varmak için zorunlu ve geçici adımlardan biri olarak görülür ve bu kişi, yeni işlere girişmekte sakınca görmez.¹⁶⁴ Zira başarısız olduğu zaman bunun nedenini anlamak onun için önemlidir ve sonunda mutlaka başarıyı elde edeceğine inancı olan biri için söz konusu başarısızlık ruhî sıkıntıya yol açmaz.¹⁶⁵

Risk alma da başarı motivine tesir etmektedir.¹⁶⁶ Zira yüksek risk durumu söz konusu olduğunda, özellikle başarı ihtiyaçları yüksek olan kişiler, orta karar bir risk alma konumuna yönelmektedirler.¹⁶⁷ Aynı zamanda, başarısızlık korkusunun yüksek olduğu bireylerde, başarı

¹⁵⁸ Ülgen , a.g.e. , s. 66. – Morgan , a.g.e. , s. 208 – 209.

¹⁵⁹ Cüceloğlu , a.g.e. , s. 254. – Morgan , a.g.e. , s. 208.

¹⁶⁰ Morgan , a.g.e. , s. 209.

¹⁶¹ Morgan , a.g.e. , s. 209.

¹⁶² Morgan , a.g.e. , s. 209.

¹⁶³ Cüceloğlu , a.g.e. , s. 254.

¹⁶⁴ Cüceloğlu , a.g.e. , s. 254.

¹⁶⁵ Cüceloğlu , a.g.e. , s. 254.

¹⁶⁶ Morgan , a.g.e. , s. 208 – 209.

¹⁶⁷ Morgan , a.g.e. , s. 209.

ihtiyacı, başarı motivu fazla olduğu zaman seçilen riskleri ortadan kaldırma eğilimindedir.¹⁶⁸

Başarı motivini etkileyen bir diğerk faktör de **duygusal tecrübelerdir** ki, bir uyarıcı vasıtasıyla edinilen bu tecrübeler, daha sonra aynı veya benzer uyarıcılarla karşılaşıldığında oluşacak davranışlara tesir ederler.¹⁶⁹ Meselâ birey, duyguları ile uyaranlar arasında bağ kurmak sûretiyle kendine haz veren şeylere yaklaşır, rahatsız edenlerden uzaklaşır.¹⁷⁰

Zekânın da başarı motivine etkisinin bulunduğu tesbit edilmiştir ve bunun izahını iki şekilde yapmak mümkün görölmüştür: Ya yüksek derecede başarı ihtiyacı ve dolayısıyla motivu, kişinin bazı yeteneklerini geliştirmesine sebep olduğundan zekâyı da arttırır, ya da bizzat zekâ başarı motivini arttırır (nitekim, zekâ katsayısı yüksek bireyler için zor işler çekicidir).¹⁷¹

1.3.3.4.5.Hakimiyet Motivü

En evrensel ve kuvvetli motivlerden biri olan *hakimiyet motivü*, bir manada “kendini göstermek” olarak görülebilir.¹⁷² Başarılı olup zorlukları yenme, başkalarını geçme ve onlara galip gelme şekillerinde tezahür eder ve kişinin hayatı boyunca, hemen her çeşit davranışına tesiri olur.¹⁷³

¹⁶⁸ Morgan , a.g.e. , s. 209.

¹⁶⁹ Ülgen , a.g.e. , s. 66.

¹⁷⁰ Ülgen , a.g.e. , s. 66.

¹⁷¹ Morgan , a.g.e. , s. 207.

¹⁷² Binbaşoğlu , a.g.e. , s. 75. – Mart , a.g.e. , s. 213.

¹⁷³ Mart , a.g.e. , s. 213.

Belirtmek gerekir ki bu motiv, kişiden kişiye farklı tesir derecesine sahip olmakla beraber, insanları faaliyete, yaratıcı olmaya sevk eden ve dolayısıyla hayata bağlayan çok önemli bir unsurdur.¹⁷⁴

1.3.3.4.6.Bilişsel Tutarlılık Motivi

İnsanların, düşünceleri, duyguları, söz ve davranışlarıyla dünya görüşleri arasında devamlı bir tutarlılık aramalarından kaynaklanan motividir.¹⁷⁵ Bir tutarsızlık algılanır veya tutarlılık bozulursa, kişi, gerginleşir ve bu gerginliği gidermek için ya çevresinde ya da kendi düşünce sisteminde değişiklik yapmaya yönelir ki bu da bize tutum değişikliklerinin anlaşılmasında *bilişsel çelişki* kavramının önemli bir fonksiyonu olduğunu gösterir.¹⁷⁶ Meselâ, olacağını umduğumuz ve pek çok düzenlemeyi ona göre yaptığımız bir şey gerçekleşmeyince, genellikle, bu durumu akla yakın başka bir gerekçe ile izah etmeye ve böylece içinde bulunduğumuz tutarsızlıktan kurtulmaya çalışırız.

1.3.3.4.7.İlişki Kurup Yakınlaşma Motivi

Diğer insanlarla ilişki kurma ve onlarla birlikte olmamızı sağlayan bu motivin temelinde biyolojik bir yön olduğunu söylemek mümkündür.¹⁷⁷ Genellikle ilk başta aile daha sonra da toplum içinde yapılan etkinliklerden bireyin hoşlanıp hoşlanmaması ile kendini ortaya koyan bu motiv, gerek ailelerin bu ihtiyacı yeterince karşılayıp karşılamaması, gerekse toplumların ve kişilerin kendilerine has özelliklerinden büyük oranda etkilenmektedir.¹⁷⁸ Zira bazı insanlar

¹⁷⁴ Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 75.

¹⁷⁵ Cüceloğlu, a.g.e., s. 256.

¹⁷⁶ Cüceloğlu, a.g.e., s. 256. – Morgan, a.g.e., s. 210.

¹⁷⁷ Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 74. – Cüceloğlu, a.g.e., s. 255.

¹⁷⁸ Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 74. – Cüceloğlu, a.g.e., s. 255.

kalıtsal özellikleri ve/veya yetiştikleri aile ortamının bir getirisi olarak yalnızlıktan hoşlanabilirler, bazıları ise yalnız kalmaktan nefret edebilirler.¹⁷⁹

1.3.3.4.8.Güvenlik Motivi

Bireyin kendini hem sosyal ve psikolojik hem de ekonomik açıdan güvende hissetmesi ihtiyacına dayanan bu motiv, temel kaynağını, yaşamak ve gelişmek ana motivinden almaktadır.¹⁸⁰

Sosyal güvenlik ihtiyacı kendini sevmek beğenilmek gibi arzularla gösterirken, ekonomik güvenlik ihtiyacı para kazanma ve iyi bir maddî imkana sahip olma isteği ile tezahür eder ki insanları çalışmaya uyaran en önemli etmenlerden biri budur.¹⁸¹

Saydığımız bu belli başlı sosyal motiv çeşitlerinden başka, kişinin, davranışlarının sınırlanmaması ve engellenmemesi isteğine dayanan *özgürlük ve özerklik motivi*¹⁸²; bireyin etrafında olup bitenleri kontrol altında tutma isteğine dayanan *denetim motivi*¹⁸³; insanın kendisine mutluluk veren şeylere yaklaşmak ve acı verenlerden kaçmak arzusuna dayanan *hazza varma ve elemenden kaçma* (ki temel olarak fizyolojik motivlerden addedilmekteyse de, dar zamanlarda insanlardan ve işlerden kaçmak gibi durumlarda görüldüğü üzere zamanla sosyalleşen bir motiv olup, bazen kompleks bir şekil almaktadır: İleride gerçekleşmesi umulan bir hazza ulaşmak için uzun müddet sıkıntılara katlanmak gibi.)¹⁸⁴; kökeni itibariyle fizyolojik motiv olmasına rağmen, bir bireyi diğerine yönlendirmesi açısından sosyal bir yapı

¹⁷⁹ Cüceloğlu, a.g.e., s. 255.

¹⁸⁰ Baymur, a.g.e., s. 71.

¹⁸¹ Baymur, a.g.e., s. 71.

¹⁸² Baymur, a.g.e., s. 72.

¹⁸³ Cüceloğlu, a.g.e., s. 256.

¹⁸⁴ Baymur, a.g.e., s. 73.

kazanan *cinsellik motivi*¹⁸⁵; kişiyi etrafını ve dünyayı tanımaya, araştırmalar yapmaya sevkeden *yenilik arama motivi*¹⁸⁶; bazılarına göre etkinlik ihtiyacından kaynaklanan *saldırganlık motivi*¹⁸⁷ gibi pek çok sosyal motiv bulunmaktadır.

Sosyal motiv çeşitlerine dair bu başlıkları çoğaltmak mümkündür ve yapılan bu listeler kesinlik ifade etmekten uzaktır. Zira bu kadar girift birbirleriyle yakın alakalı bir yapıyı haiz bu motivleri belli bir sayıyla sınırlamak imkansızdır. Dolayısıyla biz sadece genel bir tanıtım yapmak amacıyla saydığımız başlıkları zikrettik.

Özet olarak, birbirlerinde kesin olarak ayrılması mümkün olmayan fizyolojik ve sosyal motivleri kısaca karşılaştırmaya tabi tutarsak şunları söyleyebiliriz:

- Fizyolojik motivlerin organizmanın hayatının devamını sağlamalarına mukabil, sosyal motivler kişinin benliğinin, statüsünün ve güvenliğinin korunmasına vesile olurlar.¹⁸⁸
- Bazı sosyal ve psikolojik motivlerin kökeninde fizyolojik motivler yatmasına rağmen fizyolojik motivler ve sosyal – psikolojik motivler birbirinin aynı değildir.¹⁸⁹
- Aynı şekilde, fizyolojik motivlerin temeline içgüdüler yatmasına rağmen aynı şey değildir.¹⁹⁰ Zira içgüdülerde iradîlik söz konusu değildir fakat fizyolojik motivler bilhassa insanda iradelidir; diğer bir ifadeyle, fizyolojik motiv, içgüdünün kontrol altına alınmış halidir.¹⁹¹

¹⁸⁵ Baymur, a.g.e., s. 72.

¹⁸⁶ Binbaşıoğlu, a.g.e., s. 76.

¹⁸⁷ Baymur, a.g.e., s. 73.

¹⁸⁸ Baymur, a.g.e., s. 74.

¹⁸⁹ Serpil Şen, *Psikoloji*, İstanbul, 1992, s. 102.

¹⁹⁰ Şen, a.g.e., s. 102.

¹⁹¹ Şen, a.g.e., s. 102.

▪ Fizyolojik motivlerin doğuŖta itibaren kendilerini belli etmelerine mukabil, sosyal motivler sonradan öğrenilmektedirler.¹⁹² Ancak fizyolojik motivler çoğunlukla sosyal hayatın kontrolü altında olup, alışkanlıklara da bağıdırlar (günün belirli saatlerinde yemek yeme gibi).¹⁹³

▪ Sosyal motivler kiŖiden kiŖiye ve kültürden kültüre farklılık gösterirler fakat fizyolojik motivler genel olarak herkeste hemen hemen aynı biçimde tezahür etmelerinden dolayı evrensellik niteliğı taşırlar.¹⁹⁴ Ancak fizyolojik motivlerin de kiŖiden kiŖiye ve kültürden kültüre değıŖen yönleri vardır¹⁹⁵ ki bu özellikleri bilhassa onların insanı yönlendirdikleri tatmin yollarında göze çarpmaktadır. Her iki motivin bu bağlamda değıŖiklik göstermeleri de motivlerin insanın öğrenme yaŖantısına açık olduklarını ortaya koymaktadır.¹⁹⁶

Bu noktada, konu içerisinde geçtiğı için *alışkanlık* kavramından da kısaca bahsetmek istiyoruz:

Alışkanlıklar, bir ya da birkaç motivin etkisiyle elde edilirler ve söz konusu motivler etkilerini göstermemeye başlasalar da devam ederler ki bu duruma *fonksiyonel muhtariyet (functional autonomy)* denmektedir.¹⁹⁷ Zira artık alışkanlıklar ihtiyaç, arzu, gaye gibi şeylerle sevkedilmemekte ve kendi kendilerini idare etmekte yani bizzat “güdü” haline dönüşerek güdü gibi tesir etmeye başlamış bulunmaktadır.¹⁹⁸ Hayırsever birinin, başlangıçta, toplum içinde saygınlık kazanmak için yapmaya başladığı yardımların, istenilen elde edildikten sonra bile devam etmesi fonksiyonel muhtariyete misal

¹⁹² Baymur , a.g.e. , s. 74.

¹⁹³ Ŗen , a.g.e. , s. 102.

¹⁹⁴ Baymur , a.g.e. , s. 74. – Öztabağ , a.g.e. , s. 46.

¹⁹⁵ Öztabağ , a.g.e. , s. 47.

¹⁹⁶ Cüceloğlu , a.g.e. , s. 258.

¹⁹⁷ Munn , a.g.e. , s. 48.

¹⁹⁸ Munn , a.g.e. , s. 48. – Mart , a.g.e. , s. 216.

olarak verilebilir.¹⁹⁹ Dolayısıyla ortaya çıkmaktadır ki alışkanlıklar da motivasyon sürecinde etkin olan unsurlardır.

Davranışlarımızla olan yakın ilişkisi nedeniyle *İçgüdü* kavramına da temas etmeyi gerekli görüyoruz.

Kelime anlamı itibariyle “doğuştan gelen” manasını taşıyan ve kişinin kazandığı veya icat ettiği bir şeyin aksini ifade eden²⁰⁰ içgüdü kavramını, “organizmaya uygun olmayan koşullar altında belirli bir yönde davranmak için önyatkınlık sağlayan ve doğuştan gelen biyolojik güç”²⁰¹ olarak tarif edebiliriz. Bir diğer tanıma göre içgüdü, kesin sonuçlar üreten davranma yetisidir.²⁰²

İçgüdüler, türe özgü, yani belli bir canlı türünde tekdüzedirler ve ait oldukları organik yapının karakteristik ve irsî ifadesini taşırlar.²⁰³ Ancak, hiçbir ferdin, hem fizyolojik hem de psikolojik açıdan aynı olmaması gerçeğinden de anlaşılacağı gibi, söz konusu tekdüzelik, fizyolojik ve psikolojik karakterler bakımından, mutlak değildir.²⁰⁴

Hayatî fonksiyonları düzenleyen sistemler olmalarının yanı sıra²⁰⁵, öğrenme ve alışkanlıkla ilgisi olmayan ve bizzat **hüner davranışı** özelliği gösteren içgüdüsel davranışlar, tekrar ve ustalaşmaya da ihtiyaç göstermezler.²⁰⁶

Şekip Tunç’a göre içgüdülere “zekânın ilk şekli” denebilmektedir.²⁰⁷ Fakat bu zekâ kalıplaşmış, az ve güç değişen, dilsiz, vasıta olarak

¹⁹⁹ Munn , a.g.e. , s. 48.

²⁰⁰ Paul Guillaume , Psikoloji , (Çev. Refia Şemin) , İstanbul , 1970 , s. 26. – James , s. 1004.

²⁰¹ Atkinson , a.g.e. , s. 94.

²⁰² James , a.g.e. , s. 1004.

²⁰³ Öztabağ , a.g.e. , s. 44. – Guillaume , a.g.e. , s. 27.

²⁰⁴ Guillaume , a.g.e. , s. 27.

²⁰⁵ M. Şekip Tunç , Psikoloji Dersleri (Terbiye Bakımından) , İstanbul , 1950 , s. 56.

²⁰⁶ Öztabağ , a.g.e. , s. 43.

²⁰⁷ Tunç , a.g.e. , s. 56.

azaları kullanan, bunun dışında alet yapma kabiliyeti sınırlı olan bir zekâdır.²⁰⁸

İçgüdüler, özellikle olgunlaşmanın bir getirisi olarak, zamanla alışkanlıklara çevrilmektedir.²⁰⁹ Meselâ yürüme faaliyeti ancak teşebbüs bakımından içgüdü addedilebilse de onu sağlayan ne içgüdü ne de öğrenmedir, bizzat olgunlaşmanın eseridir.²¹⁰

İçgüdülerini güdülerden ayıran hususları şu şekilde ifade edebiliriz:

Güdüler organizmanın sadece ihtiyaç yönünde itilmesinde fonksiyona sahip olmakta, fakat bu ihtiyacın hangi davranış şekliyle giderileceğini belirlememektedirler.²¹¹ İçgüdüler ise bu davranışı önceden belirlerler (canlılar arasında susuzluğu gidermede kullanılan organlarda farklılığın gözlenilmesi gibi; zira kimi elle kimi dille kimi de dudakla bunu yapar).²¹²

Psikologlar belli başlı içgüdülerini “hayat, kavgacılık, üreme, merak, ferdî üstünlük” şeklinde belirtmektedirler.²¹³

Özetle diyebiliriz ki: “İnsanda sadece içgüdüden gelen bir faaliyet olmadığı gibi, içgüdülerin yabancı kaldığı hiçbir faaliyet de bulunmamaktadır.”²¹⁴

Davranışlarımızı etkileyen motivlerin kolaylıkla doyuma ulaşamamaları ve problemlerimizin çözümünün de isteğimiz doğrultusunda gelişmemesi gibi hallerde, elde edilmek istenen

²⁰⁸ Tunç, a.g.e., s. 56 – 57.

²⁰⁹ Tunç, a.g.e., s. 60.

²¹⁰ Tunç, a.g.e., s. 60.

²¹¹ Tunç, a.g.e., s. 60.

²¹² Öztabağ, a.g.e., s. 43.

²¹³ Atkinson, a.g.e., s. 394. – Mart, a.g.e., s. 211.

²¹⁴ Tunç, a.g.e., s. 61.

amaçlar, bir takım faktörler tarafından bloke edilmiş olur ki böyle durumlarda fert, yeni uyum ve düzenlemeler aramak zorunda kalır.²¹⁵

1.4. MOTİVASYON KAVRAMINA TEORİK YAKLAŞIMLAR

Batı dünyasında gelişme gösteren modern sosyal bilimlerde, motivasyon teriminin, 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılmadığını söylemek mümkündür. Zira bu dönemden evvel yaygın olan görüşe göre, insanın hareketlerini belirleyen, hedeflerini serbestçe seçmesini sağlayarak onu harekete geçiren akı ve zekâsı olup dolayısıyla insan rasyonel ve kendi davranışlarından sorumlu bir varlıktı.²¹⁶ İnsanın mevcudiyetinin bahsedilen şekilde anlaşılması ise *akılcılık* olarak isimlendirilmiştir.²¹⁷

Ancak 17. ve 18. yüzyıllarda söz konusu görüşün yerini “mekanistik” bir yaklaşım almaya başlamış ve buna göre; davranışlarımızın, bizzat kendimiz tarafından kontrol edilemeyen iç ve dış güçlerden kaynaklandığı ileri sürülmüştür.²¹⁸ Daha sonraları Darwin’in evrim teorisini ortaya atması ile, insan ve hayvan davranışlarını irsî nitelikteki içgüdülerle açıklamaya çalışanlar olmuştur.²¹⁹ Söz konusu içgüdü teorisine göre, insanın davranışları kişinin hedef ve amaçlarına ve bireyin bunları kendisinin belirlemesine bağlı değildi, içgüdülerin elindeydi.²²⁰

Yine bu zamanlarda ortaya çıkan Freud’un **psikoanalitik** yaklaşımıyla içgüdü teorisini açıklama gayretleri daha da

²¹⁵ Öztabağ, a.g.e., s. 51.

²¹⁶ Atkinson, a.g.e., s. 394. – Arkonaç, a.g.e., s. 227.

²¹⁷ Atkinson, a.g.e., s. 394.

²¹⁸ Atkinson, a.g.e., s. 394. – Arkonaç, a.g.e., s. 227.

²¹⁹ Arkonaç, a.g.e., s. 227.

²²⁰ Arkonaç, a.g.e., s. 227.

yoğunlaşmıştır.²²¹ Zira Freud'un psikoanalitik kuramına göre fiillerimiz genellikle bilinçdışı işleyen iç kuvvetler ve itkilerce, bilhassa cinsel hayatı idare etmekte olan "hayat" ve saldırgan davranışların temelini teşkil eden "ölüm" içgüdüleriyle yönlendirilmektedir.²²²

20. yüzyılda psikoanalitik yaklaşımın yanında motivasyonla alakalı iki yaklaşım daha göze çarpmaktadır: Bu yaklaşımlardan biri içgüdü teorisinden türemiş olup hayvan davranışlarını doğal çevresinde gözlemek suretiyle açıklamaya çalışan etologlar tarafından ortaya konmuş; diğeri de davranışçı öğrenme teorisi geleneğinden türemiştir ve canlanmanın hoş olmayan hallerinin nasıl azaltılacağını organizmanın öğrendiğini savunmaktadır.²²³ "Her iki teori de hedefe yönelik davranışların organizmanın kendi faaliyetlerinin, doğuştan üretilen enerji kaynaklarını salıverdiğini keşfetmesi üzerine öğrenildiğini varsaymaktadır."²²⁴ Dolayısıyla her iki teori de fizyolojik ve biyolojik sınırların motivlerin gelişiminde ön planda olduğunu vurgulamakta, ancak bu esnada öğrenmeye verdikleri önem açısından ayrılmaktadırlar.²²⁵

1950'lilerde söz konusu teorilere teşvik edici motivasyon veya özendirici uyarıcı (incentives) kavramının da katıldığını görmekteyiz.²²⁶ Çevremizde bulunan ve davranışta bulunmaya bizi sevkeden çekici eşya ve olaylara verilen bir isim olan bu kavramla²²⁷, organizmanın harekete itilmesinde sadece iç güçler değil teşvik edici dış uyarıcıların da rol oynadığı ve davranışı canlandığı ortaya

²²¹ Arkonaç, a.g.e., s. 227.

²²² Atkinson, a.g.e., s. 441. – Arkonaç, a.g.e., s. 227.

²²³ Arkonaç, a.g.e., s. 228.

²²⁴ Arkonaç, a.g.e., s. 228.

²²⁵ Arkonaç, a.g.e., s. 228.

²²⁶ Arkonaç, a.g.e., s. 231. – Cüceloğlu, a.g.e., s. 231.

²²⁷ Cüceloğlu, a.g.e., s. 231.

konulmuştur: Mesela karnımız tok olduğu halde bir tabak mantının iştahımızı açması mümkündür.²²⁸

Sosyal psikologlar motivasyonun gelişiminde doğuştan gelen biyolojik özellik ve süreçlerin rollerinin olduğunu kabul etmekle birlikte hedeflerimize yönelik hareketlere kılavuzluk eden bir güç olarak **öğrenmeyi** kabul ederler.²²⁹ Dolayısıyla “içgüdüsel dürtüler yerine, kişinin çevresiyle uyum sağlamak amacıyla geliştirdiği davranış örüntüleri üzerine odaklanarak, davranış ile çevre arasındaki etkileşimi vurgulamaktadır”lar²³⁰ ki bu kurama **sosyal öğrenme kuramı** adı verilmiştir. Bu kurama göre, sadece iç güçlerle yönlendirilmediğimiz gibi dış uyarılara da edilgen bir şekilde tepki veren varlıklar değiliz.²³¹ Bu nedenle ortaya koyduğumuz davranış biçimi aldığımız ödül veya cezayı kısmen etkilediği gibi, bu durum da dönüşümlü bir şekilde davranışımızı etkilemektedir.²³² Yine bu kuramda vurgulanan bir başka yön de **kendini denetleyici süreçlerin** önemidir.²³³ Zira, spesifik bir davranış, bir dış sonuç meydana getirmesinin yanı sıra bir öz değerlendirme tepkisi de oluşturur.²³⁴ Dolayısıyla insanlar kendi hareket veya performans standartlarını meydana getirip, davranışlarının, standartlarıyla nasıl bir ilişki içinde olduğuyla alakalı olarak kendi davranışlarını tatmin edici bulurlar veya özeleştiride bulunurlar.²³⁵ Bu da göstermektedir ki davranışları pekiştirici etmenler hem iç hem de dış kaynaklı olabilir ve bu iki kaynaktan gelen pekiştiriciler kimi zaman örtüşebileceği gibi kimi zaman da çelişebilir: Kişinin söz konusu standartlarına uymadığı

²²⁸ Arkonaç, a.g.e., s. 231.

²²⁹ Arkonaç, a.g.e., s. 232.

²³⁰ Atkinson, a.g.e., s. 443.

²³¹ Atkinson, a.g.e., s. 443.

²³² Atkinson, a.g.e., s. 443.

²³³ Atkinson, a.g.e., s. 443. – Arkonaç, a.g.e., s. 232.

²³⁴ Atkinson, a.g.e., s. 443.

²³⁵ Atkinson, a.g.e., s. 443.

halde bir davranışından dolayı ödüllendirilmesi durumunda olduğu gibi.²³⁶

Motivasyon teorileri arasında daha önce de temas ettiğimiz Maslow'un, motivleri mertebeli bir düzen içinde ele alan görüşü de göze çarpmaktadır.²³⁷ Konuya daha önce değindiğimiz için burada tekrar ele almıyoruz. Fakat şunu söyleyebiliriz: Maslow'un motiv mertebelerinin bir takım kısıtlılıkları vardır: Bazı durumlarda ve koşullarda üst mertebedeki yani kendini gerçekleştirme, saygı, güven, başarı gibi motivlerin çok güçlü olması alt sırada bulunanların (fizyolojik ihtiyaçlar gibi) ağırlığını ortadan kaldırabilmektedir.²³⁸

Feyzullah Eroğlu, motivasyon teorilerini:

1)Kapsam teorileri

2)Süreç teorileri olmak üzere iki grupta ele almaktadır.²³⁹ İlk gruptaki teoriler, insanları çalışmaya yönelten faktörleri ortaya koyma gayretindirler ve bunların tespitlerine göre insanlar, istek ve ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmak için çalışmaktadırlar.²⁴⁰ Ve yine bu teorilere göre insan davranışlarının belli bir amacı vardır.²⁴¹

Süreç teorileri ise, güdü ve ihtiyaçlardan ziyade, insanı belli bir davranışa iten dış etkileri açıklamaya çalışırlar.²⁴² İnsan davranışlarının nasıl başladığını ve yöneltildiğini, nasıl sürdürüldüğünü ve durdurulduğunu açıklamaya gayret eder ve

²³⁶ Atkinson , a.g.e. , s. 443.

²³⁷ Arkonaç , a.g.e. , s. 233.

²³⁸ Arkonaç , a.g.e. , s. 233.

²³⁹ Eroğlu , a.g.e. , s.257.

²⁴⁰ Eroğlu , a.g.e. , s.257.

²⁴¹ Eroğlu , a.g.e. , s.257.

²⁴² Eroğlu , a.g.e. , s. 257.

dolayısıyla motivasyona yaklaşımı kapsam teorilerine göre daha dinamiktir.²⁴³

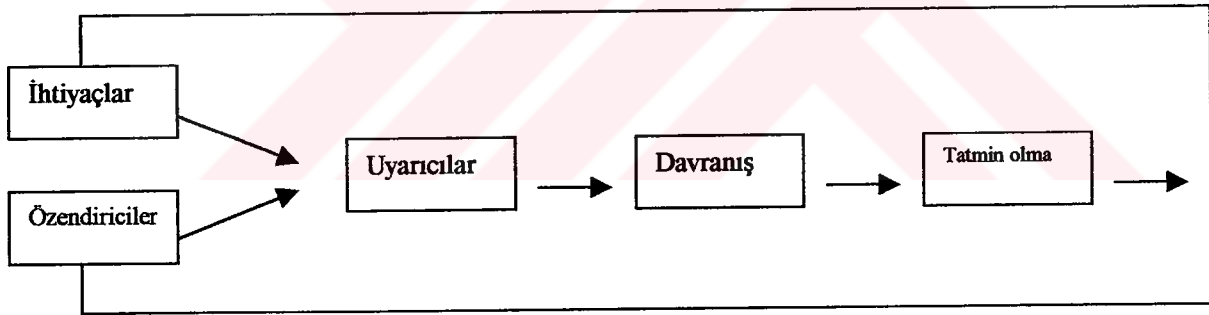
Belli başlı kapsam teorilerini de Eroğlu şu şekilde sıralamaktadır:

1.4.1.Kapsam Teorileri

1.4.1.1.Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi

Daha önce bu konuya değindiğimiz için teferruata girmeden belli başlı noktalarını vermek istiyoruz.

Maslow'un, ihtiyaçların motivasyonel davranışa nasıl yol açtığını belirtmek için Eroğlu şu şekilde bir tablo ortaya koymaktadır:²⁴⁴

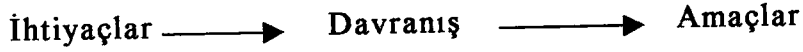
Şekil 2.

Maslow'un ihtiyaç tasnifinde esas aldığı iki varsayımdan biri, insan davranışlarının temelinde ihtiyaçların yattığı; ikincisi ise,

²⁴³ Eroğlu , a.g.e. , s. 257.

²⁴⁴ Eroğlu , a.g.e. , s. 258.

ihtiyaçların önceliği ve şiddetinin birbirinden farklı olmasıdır.²⁴⁵ Yani, bireyler bazı ihtiyaçların giderilmesine, doyurulmasına diğerlerinden daha fazla önem vermektedirler.²⁴⁶ Kısaca ifade etmek gerekirse:²⁴⁷

Şekil 3.

Belli başlı ihtiyaçları ise fizyolojik, güvenlik, ait olma ve sevgi, takdir, kendini tanıma başlıkları altında ele almaktadır ki bu ihtiyaçlara daha önce temas etmiştik.

1.4.1.2. Herzberg'in Çift Faktör Teorisi

İhtiyaçların giderilmesi esasına dayanan ve araştırma sonuçlarına bağlı kalınarak ortaya konulmuş bir motivasyon teorisidir.²⁴⁸ Herzberg ve arkadaşları tarafından 200 civarında mühendis ve muhasebecinin üzerinde yapılan araştırmada, sözkonusu çalışanlara, işlerinde kendilerini mutsuz eden faktörler ve onları daha iyi ve hızlı çalışmaya sevkedecek faktörler sorulmuştur.²⁴⁹ Benzeri birkaç soruya verilen cevaplar doğrultusunda Herzberg, iş faktörlerini iki grupta toplamayı uygun görmüştür.²⁵⁰ Hijyen veya koruyucu faktörler adını verdiği bu faktörlerin mevcut olmaması halinde çalışanlar açısından tatminsizlik sözkonusu olduğu gibi, bu faktörlerin varlığı durumunda da tatmin

²⁴⁵ Eroğlu, a.g.e., s. 258.

²⁴⁶ Eroğlu, a.g.e., s. 258.

²⁴⁷ Eroğlu, a.g.e., s. 258.

²⁴⁸ Eroğlu, a.g.e., s. 259.

²⁴⁹ Eroğlu, a.g.e., s. 259.

²⁵⁰ Eroğlu, a.g.e., s. 259.

oldukları söylenememektedir.²⁵¹ Yararları, çalışanların hem mevcut tatmin düzeyini hem de sağlıklarını korumasından ibarettir.²⁵² Bu faktörler:

- 1)İşletme politikası ve yönetimi
- 2)Teknik denetim
- 3)Denetçiler ile karşılıklı ilişkiler
- 4)Üstlerle karşılıklı ilişkiler
- 5)Astlarla karşılıklı ilişkiler
- 6)Maaş – Ücret
- 7)İş güvencesi
- 8)Kişisel yaşantı
- 9)Çalışma şartları
- 10)Statü

Mevcut oldukları zaman iş tatmininin ve motivasyonunun düzeyini yükselten, yoklukları tatminsizliğe yol açmayan ve Herzberg tarafından tatmin edici veya motivasyon faktörleri adı verilen faktörler de şöyle sıralanmıştır.²⁵³

- 1)Başarı
- 2)Tanınma
- 3)İlerleme
- 4)İşin kendisi
- 5)Gelişme imkanı

²⁵¹ Eroğlu , a.g.e. , s. 260.

²⁵² Eroğlu , a.g.e. , s. 260.

²⁵³ Eroğlu , a.g.e. , s. 260.

6) Sorumluluk

“Herzberg’in bulgularına göre, geleneksel olarak tatmin ve tatminsizlik iki karşıt ucu gösteren kavramlar olmaktan çok (örneğin, Maslow’da böyledir), birbirlerinden farklı kavramlardır. İş tatmini ve motivasyonu meydana getiren faktörler, iş tatminsizliğinin sözkonusu olduğu durumdaki [durumlardaki] faktörlerden ayrı ve farklıdır. Bu araştırmaların en önemli sonucu ve teorinin temel önermesi de, tatmin yaratan faktörler ile tatminsizlik doğuran faktörlerin ayrı olmasıdır. Buna bağlı olarakta [olarak da], tatmin ve tatminsizliği olmaktan daha çok, işten tatmin duymamaktır. Yani, iş tatmininin olmayışıdır. Aynı şekilde, iş tatminsizliğinin aksi de, iş tatmini duymaktan çok iş tatminsizliğinin olmamasıdır.”²⁵⁴

1.4.1.3. McClelland ve Atkinson’ın Başarı Motifi

1.4.1.3.1. McClelland’ın Başarı Motifi

“Başarı ihtiyacı, insanların çoğunda potansiyel olarak vardır. Fakat herkesin, bu ihtiyacın ortaya çıkmasını sağlayacak ortamı ve fırsatı bulacağı da söylenemez. Çünkü, bu ihtiyacın şiddeti, kişiden kişiye değiştiği gibi, McClelland’a göre, toplumdan topluma da değişiklik gösterir. Bireylerin, kendi ilgi alanlarında en iyi olmak istekleri ve mükemmelliğe erişmek gibi duygularını, başarı güdüsüyle izah edebiliriz. Daha önce de ele aldığımız iki kapsam teorisinin – Maslow’un ve Herzberg’in – de, güçlü bir güdüleyici olarak

²⁵⁴ Eroğlu, a.g.e., s. 260.

modellerine kattıkları bu kavramı en iyi inceleyip, bunun üzerine bir model kuran McClelland olmuştur.”²⁵⁵

McClelland, insan ihtiyaçlarını üç grupta ele almaktadır: Başarı ihtiyacı, bağıllık ihtiyacı ve güçlülük ihtiyacı.²⁵⁶

Bağıllık güdüsünün temeli, insanın kendi dışındaki insanlar ve gruplarla ilişki içinde bulunması olup, dostluk kurarak belli bir arkadaş çevresi edinmek, genellikle bütün insanların hoşlandıkları şeylerdir.²⁵⁷ Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, “kimi insanlarda başkalarının arkadaşlığına başvurmak eğilimi çok kuvvetli iken, kimilerinde de zayıf olabilir.”²⁵⁸ Arkadaşlığa iten faktörler de çeşitlilik gösterir; hakikaten iyi bir arkadaştan hoşlanmak veya birtakım çıkarlar elde etmek ya da hepsi birden arkadaşlık kurmak için itici güç olabilir.²⁵⁹

“Güç güdüsü, bireylerin öznel ve nesnel çevreleriyle olan ilişkilerinde, her türlü etkileme araçlarını ellerinde bulundurma ve bunların aracılığıyla çevrelerine egemen olma isteklerini belirtir.”²⁶⁰ Dolayısıyla, bu güdüye sahip olan bireylerin, üstün olmak ve başkalarını denetleyecek araçları koruyabilmek amacıyla, diğerlerine göre daha fazla risk altına girdiklerini söylemek mümkündür.²⁶¹ “Ancak, bu güdünün yoğunlaştırdığı ve hızlandırdığı çabanın yıkıcılık biçimine dönüşeceğini de gözönüne almak gerekir.”²⁶²

“McClelland, başarı güdüsünü hedonist açıdan ele almaktadır. Buna göre insanlar, “zevk alma” ve “acıdan kaçınma” düşüncesiyle

²⁵⁵ Eroğlu, a.g.e., s. 264 – 265.

²⁵⁶ Eroğlu, a.g.e., s. 264.

²⁵⁷ Eroğlu, a.g.e., s. 265.

²⁵⁸ Eroğlu, a.g.e., s. 265.

²⁵⁹ Eroğlu, a.g.e., s. 265.

²⁶⁰ Eroğlu, a.g.e., s. 265.

²⁶¹ Eroğlu, a.g.e., s. 265.

²⁶² Eroğlu, a.g.e., s. 265.

hareket ederler. Hedonist yaklaşımla konuya bakıldığı zaman da, başarı güdüsünün iki boyutu olacaktır: Başarılı olmak isteği ve başarısızlıktan korkma duygusu. Her ikisinin birleşimi ise “toplam başarı” olgusunu karşımıza çıkaracaktır.⁸³ Bireyin başarı isteği, başarısızlık korkusunu yendiği zaman, başarılı olması söz konusu olacaktır.”²⁶³

McClelland, yüksek başarı gücüne sahip bireylerin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır.²⁶⁴

1)Başarılı kişi, sonuçlarından bireysel olarak sorumlu olabileceği problemleri çözmeyi tercih edecektir.

2)Başarılı kişi, kendisi için çok güç sayılabilecek başarı amaçları yerine, orta güçlükteki başarı amaçlarını ve hesaplı riskleri üzerine alır.

3)Tespit edip yöneldiği amaçları ne derece yerine getirip getirmediğini öğrenmek için belirli bir geri beslenme (feedback) sürecine önem verir. Nitekim “başarı motivini” ele alırken saydığımız bu maddelere değinmiştik.

1.4.1.3.2.Başarı Güdüsüne Dayalı Matematiksel Model

“Atkinson ve arkadaşlarına göre, en mükemmele ulaşmada veya başarıya yönelik olmada, bireylerin davranışlarını etkileyen hususlar şunlardır⁹⁴ :

i- Başarıya yaklaşma (M_s) ve başarısızlıktan kaçınma (M_{af}) güdülerinin gücü.

²⁶³ Eroğlu , a.g.e. , s. 265.

²⁶⁴ Eroğlu , a.g.e. , s. 265.

ii- Belirli bir durumda başarı ihtimali (P_s) ve başarısızlık ihtimali (P_f).

iii- Başarı faaliyetinin özendirici değeri ve başarısızlıktan kaçınmanın özendirici değeri.”²⁶⁵

Bu değişkenler biraya getirilmek sûretiyle başarı elde etme eğilimi matematiksel olarak şu şekilde formüle edilmiştir:²⁶⁶

$$T_s = (M_s * P_s * I_s)$$

Başarısızlıktan kaçınma eğilimi ise şu şekilde formüle edilmiştir.²⁶⁷

$$T_{af} = (M_{af} * P_f * I_f)$$

Onlara göre bu teori, “belirli bir faaliyetteki başarının özendirici değerini görevin veya amacın zorluğuyla orantılı olduğunu kabul etmektedir. Örneğin, $I_s = 1 - P_s$ ’dir. Bu durumda zor bir görevde başarının değeri, kolay görev veya mantıklı amaçtaki başarıdan değerlidir. Benzer olarak, başarısızlığın olumsuz özendirici değeri de, görevin kolay olduğu zamankinden daha büyüktür. Örneğin, $I_s = P_s$ ’dir. Böylece kolay bir görevde başarısızlığa uğramak, zor bir görevde başarısızlığa uğramaya göre daha sıkıntı veya utanç verici bir şey olmaktadır.”²⁶⁸ Hatırlanacağı üzere bu noktaya da başarı motivini işlerken değinmiştik.

Yine daha önce temas ettiğimiz gibi, sözkonusu teoriden ortaya çıkan başka bir mantıkî ilişkiyi Atkinson ve Feather’in şu şekilde özetledikleri dikkati çekmektedir: “Bir görevin güçlüğü veri olarak

²⁶⁵ Eroğlu, a.g.e., s. 267.

²⁶⁶ Eroğlu, a.g.e., s. 267 – 268.

²⁶⁷ Eroğlu, a.g.e., s. 268.

²⁶⁸ Eroğlu, a.g.e., s. 268.

alındığında, başarı güdüsü kuvvetli olduğu zaman – başarı güdüsünün zayıf olduğu zamana kıyasla başarıya ulaşma niyeti daha kuvvetlidir. Fakat, esas başarıya ulaşma niyeti orta güçlükteki görevlerde en büyük kuvvete ulaşır.”²⁶⁹

Belli başlı kapsam teorilerini bu şekilde sıraladıktan sonra, kısaca süreç teorilerine temas edebiliriz.

1.4.2.Süreç Teorileri

Bireyin hangi amaçlarla ve nasıl güdülenebileceğinin mekanizmasını açıklamakta olan süreç teorilerinin ortak özellikleri, ihtiyaçları, insanları davranışa sevkeden faktörlerden sadece biri olarak görmeleridir.²⁷⁰ Genel olarak süreç teorilerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1.4.2.1.Beklenti – Değer Teorileri

Bu teorilerin esası, “bireylerin, davranış ve hareketlerinin muhtemel sonuçları hakkında bilgi sahibi oldukları varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca, bireyler bu sonuçların herbirinin kendileri açısından ne kadar değeri olduğu hakkında da bir fikir sahibidirler. Bu durumda bireyler, bu belirli sonuçlar arasından bilinçli bir seçim yaparlar”.²⁷¹

Beklenti – değer teorileri, belirli sonuçların elde edilmesi beklentisi ile bu sonuçların gerçekleşebilirlik ihtimali ve sözkonusu sonuçlara verilen değerlerle alakalı olduğundan, temel önermesi de şudur: “Sadece ihtiyaç ve istekler bir davranışın fonksiyonu değildir;

²⁶⁹ Eroğlu , a.g.e. , s. 269.

²⁷⁰ Eroğlu , a.g.e. , s. 269.

²⁷¹ Eroğlu , a.g.e. , s. 269.

bunlara ilaveten sosyal çevre de davranışın bir fonksiyonudur, yani kişinin çevresini algılama şekli, davranışların temelinde yatan en önemli faktördür.²⁷² Dolayısıyla, beklenti – değer teorisinin temelinde, pek çok davranış seçenekleri içinden, kişilerin sahip oldukları veya algıladıkları beklenti ve değerler doğrultusunda bir seçim yapmaları yatmaktadır.²⁷³

1.4.2.1.1.Vroom'un Beklenti Modeli

“Beklenti, bir eylemin sonucunun gerçekleşmesine ilişkin, bireyin kendisinin tahminini belirlemektedir. Bu bakımdan beklenti, bireyin belirli bir sonuca ulaşması için, belirli bir davranışı göstermesi hususundaki kanaatını [kanaatini] anlatmaktadır. Anlaşılacağı üzere, beklenti kavramıyla birey, inandığı veya seçtiği belli bir amacın, muhtemelen kendisinin davranışı ile gerçekleşeceği hakkında bir tahminde bulunmaktadır. Ancak, bireyin belli bir bekleyişi olabilirse de, sonuçların meydana gelmesi çoğunlukla onun kontrolü dışında olacaktır. Yani, bir bireyin ulaştığı sonuçlar, yalnızca kendisinin [kendisinin] yaptığı tercihlere bağlı olmayıp, aynı zamanda kontrolü [kontrolü] dışındaki başka olaylara da bağlıdır. Örneğin, bir milli piyango bileti alan kişinin iyi bir ikramiye kazanacağından emin olması düşünülemez. Kendisinin bu konuda belli bir tahmini olabilirse de, aslında sonucu gerçekleştiren, kendi dışındaki çeşitli şans olaylarının varlığıdır... Beklenti, belli bir sonucun gerçekleşme ihtimali olduğuna göre, 0 ile 1 arasında değişecektir. Ancak buradaki tahmin, objektif değil, subjektiftir daha doğrusu, belli bir sonucun gerçekleşmesi hususunda, bireyin algıladığı ihtimaldir¹⁰⁵. Buna göre, birey, belli bir sonucun gerçekleşmesine hiç bir ihtimal vermiyorsa,

²⁷² Eroğlu, a.g.e., s. 269 – 270.

²⁷³ Eroğlu, a.g.e., s. 270.

beklentisi sıfır olacaktır. Buna karşılık, bir sonucun ya da amacın gerçekleşmesinden emin ise o zaman beklentisi bir'e eşit olacaktır. Her faaliyet ya da aksiyonun, belli bir sonuca ulaşması hususunda, bu iki değer arasında bir beklentisi olan bireyin, alternatif davranışlarının seçiminde, beklentisinin yüksekliği büyük bir rol oynayacaktır.”²⁷⁴

Kısaca ifade etmek gerekirse, “Vroom’un modeline göre, bir kişinin motivasyon gücü, belli bir davranışın, kendini belli bir sonuca götürme beklentisine, bu belli sonucun kendisi için ortaya koyduğu önem derecesine (valence) ve elde etmek istediği bazı amaçlara (ikinci seviyedeki sonuçlara) ulaşmasında, örgütsel ortamda bulacağı imkanların (birinci seviyedeki sonuçların), araç olabilirlik ölçüsüne bağlı olacaktır.”²⁷⁵ Dolayısıyla, bu modele göre, bir kişiyi güdülemenin başlıca iki yolundan birincisi, daha iyi iletişim ile ödülleri arttırmak suretiyle sonuçların değerlerini yükseltmek; ikincisi ise, sonuçların elde edilmesine dair beklentiyi yükseltmektir.²⁷⁶ “Beklenti, iş ile sonuç arasındaki bağlantıyı ifade ettiğine göre, çoğunlukla basit ve anlaşılması kolay özendiriciler, karmaşık olanlara göre daha fazla güdüleyici olmaktadır.”²⁷⁷

1.4.2.1.2.Porter ve Lawler’in Modeli

Bu teorinin Vroom’un beklenti teorisinin bir uzantısı olduğunu söylemek mümkündür.²⁷⁸ Teorinin en belirgin özelliği, motivasyonel kavramların bir model içinde biraraya getirilmiş olmasıdır.²⁷⁹

²⁷⁴ Eroğlu, a.g.e., s. 271.

²⁷⁵ Eroğlu, a.g.e., s. 273.

²⁷⁶ Eroğlu, a.g.e., s. 273.

²⁷⁷ Eroğlu, a.g.e., s. 273.

²⁷⁸ Eroğlu, a.g.e., s. 274.

²⁷⁹ Eroğlu, a.g.e., s. 274.

Porter ve Lawler, bireyin işinde harcadığı çabayı belirleyen faktörleri tespit etmeye çalışıp, daha sonra, çaba ve performans arasındaki ilişkiye tesir eden faktörler üzerinde durmuşlardır.²⁸⁰ “Vroom, çalışan insanın motivasyonunu, güç, beklenti, valence ve araçsallık [araçsallık] gibi kavramlarla izah etmesine karşılık; Porter ve Lawler, bunlara ek olarak, bilgi ve özellikler, rol algılamaları, performans, ödüller, ödüllerin denkserliğine ilişkin algılar ve tatminkarlık gibi kavramlar ile, teoriyi daha da geliştirmişlerdir.”²⁸¹ Söz konusu bu değişkenleri şu şekilde sıralamamız mümkündür:²⁸²

1 – Ödülün Değeri : Kişi, ödüllerin değerini yüksek bir düzeyde tespit etmiş veya algılamışsa, bu ödüllere ulaşmak için daha fazla enerji harcamaya yönelebilir (tabi ödüle verilen değer, kişinin çabasını belirleyen faktörlerden sadece biridir). Bu modelde ödülün değeri, sadece olumlu sonuçlar üzerinde durmaktadır ve gerçek değer ile beklenen değer arasında ayırım yapılmamıştır.

2 – Algılanan Çaba → Ödüllendirilme İhtimali : Ödülün değeriyle çabanın ödüle ulaştıracağına dair ihtimalin her ikisinin de yüksek olması durumunda, yüksek düzeyde bir çaba ortaya çıkacaktır ve dolayısıyla her ikisi de önemlidir. Ancak bu beklenti kavramı kişiden kişiye değişen bir niteliktedir.

3 – Çaba : Yukarıda iki değişkene dair beklentinin yüksek olması, bireyin işinde harcadığı bedensel, zihinsel ve ruhsal enerji miktarını artıracaktır.

4 – Yetenek ve Özellikler : Bu modele göre, bireyin kendisinden beklenen işi etkili ve rasyonel biçimde yerine getirebilmesi için

²⁸⁰ Eroğlu, a.g.e., s. 274.

²⁸¹ Eroğlu, a.g.e., s. 274.

²⁸² Eroğlu, a.g.e., ss. 275 – 278.

sadece istek yeterli olmayıp, gerekli yetenek ve niteliklere de sahip olması şarttır.

5 – Rol Algılamaları : Bu kavramla kastedilen, insanın işinin ve statüsünün lüzumlu kıldığı davranışların bilincinde olması ve rol çatışması içinde olmamasıdır.

6 – Performans : Daha ziyade çalışanların etkinliklerini ifade eden bir kavram olup, hedeflere ulaşılması esnasında, kendilerine verilen vazifeleri istenilen koşullarda yerine getiren kişiler için, performansı yüksektir denir.

7 – Ödüller : Bu modele göre ödüller, işgörenlerin istedikleri sonuçlar olup, onların performansları ödüller ile sonuçlanmaktadır.İçsel ödüller (işinden zevk almak gibi) ve dışsal ödüller (maaş, tatil gibi) olarak iki çeşit ödül den bahsetmek mümkündür. Ve ödüller, insanın temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ödüllerdir (saygı, kendini gerçekleştirme, güvenlik ve fizyolojik ihtiyaçlar gibi).

8 – Algılanan Denkser Ödüller : Porter ve Lawler'a göre, her çalışan, kendisine, denkserliğine inandığı yani işi hususunda yaptığı katkıların karşılığı olarak gördüğü bir ödül miktarı belirlemektedir. Tabii, gerçek hayatta verilen ödül, beklediğinin tam karşılığı olmayacaktır. Eğer beklediğinden fazla veya ona eşitse birey için tatmin, değilse yani azsa tatminsizlik sözkonusu olacaktır. (Şunu da belirtmek gerekir ki kendi için beklediği ödülü tayin ederken, işe yaptığı katkıların ve ödüllerin yanısıra, başkalarının katkı ve ödüllerinin oranlarını karşılaştırma yoluna gidecektir.)

9 – Tatmin : İşgörenlerin işlerinden duydukları hoşnutluk olarak tanımlayabileceğimiz tatmin, çalışanların hak ettiklerine inandıkları

ödülle elde ettiklerinin birbiriyle uyum içinde olması durumunda gerçekleşecektir.

Özet olarak diyebiliriz ki, Porter ve Lawler'in modeli, bir performans → tatmin modelidir.²⁸³

1.4.2.2.Pekiştirme Teorileri

Birçok psikoloji kitabında öğrenme yöntemi olarak ele alınan sözkonusu teorilerin temeli, davranışların nasıl oluştuğu esasına dayanmaktadır.²⁸⁴ Davranışların gelişim ve değişimi öğrenme süreciyle mümkün olduğunu, motivasyonun da davranış değişikliği anlamına geldiğini gözönüne alarak bu başlık altında birinci olarak, daha ziyade öğrenme sürecini ifade etmekte olan Clark Hull'un teorisine değineceğiz.²⁸⁵

1.4.2.2.1.Clark Hull'un Uyarım – Tepki ve Dürtü * Alışkanlık Teorisi

Hull'un teorisinde de kapsam teorilerinde olduğu gibi davranışların kaynağı ihtiyaçlara dayandırılmakla birlikte, ihtiyaç analizine veya sıralamasına girilmeden, konu dürtü kavramıyla incelenmiştir.²⁸⁶ Dürtü kavramı da, hem temel fizyolojik ihtiyaçların geçici eksikliğini belirtmek için kullanılmış, hem de psikolojik ihtiyaçların da, organizmayı tepki göstermeye itecek kadar iç

²⁸³ Eroğlu ,a.g.e. , s. 278.

²⁸⁴ Eroğlu ,a.g.e. , s. 278.

²⁸⁵ Eroğlu ,a.g.e. , s. 279.

²⁸⁶ Eroğlu ,a.g.e. , s. 279.

uyarılmaya sebep olduğu kabul edilerek, dürtü kavramının kapsamı genişletilmiştir.²⁸⁷

Onun teorisine göre, dürtü, belirli bir etki – tepki zinciri olarak alışkanlıkla birlikte harekete geçirici çabayı veya davranışı meydana getirmektedir ve buna göre; dürtünün şiddeti ne kadar fazlaysa, etki – tepki ilişkisi ne kadar güçlüyse, o zaman davranışın tekrarlanması da sıklaşacaktır.²⁸⁸ Yani Davranış = Dürtü * Alışkanlık'tır.²⁸⁹

Bahsettiğimiz, dürtü ve alışkanlık değişkenlerinin şiddetlerinin yüksek olmasıyla ilgili davranışların sık tekrarı, Hull'a göre; uyarım – tepki ilişkisinin sonunda, organizmanın homeostatik dengesini bozan uyarımın etkisinin azalması veya tamamen ortadan kalkması anlamına gelen “pekiştirme” olgusuyla gerçekleşmektedir.²⁹⁰ Dolayısıyla, yine teoriye göre, uyarım – tepki ilişkisinin sonucunda, organizma hoşnut kalmışsa davranış tekrarlanır, kalmamışsa bir süre sonra terkedilir.²⁹¹

Bu teoride, belli bir davranışın sonucunda beklenen veya tahmin edilen ödülün niteliği de, kişiye göre değişen önemi ve büyüklüğü açısından, belirli bir davranışa yönelmede, diğer iki değişken (dürtü ve alışkanlık) gibi rol oynayan bir değişkendir.²⁹²

1.4.2.2.2. Skinner'in İşlemsel Şartlandırma Teorisi

Bu teori, “bireylerin ödüllendirilmiş davranışlarını tekrar göstereceklerini ve ödüllendirilmemiş veya cezalandırılmış

²⁸⁷ Eroğlu, a.g.e., s. 279.

²⁸⁸ Eroğlu, a.g.e., s. 280.

²⁸⁹ Eroğlu, a.g.e., s. 280.

²⁹⁰ Eroğlu, a.g.e., s. 280.

²⁹¹ Eroğlu, a.g.e., s. 280.

²⁹² Eroğlu, a.g.e., s. 281.

davranışlarını tekrar göstermeyecekleri gibi bir temel düşünce üzerine kurulmuştur”.²⁹³

“Skinner, işlemsel şartlandırmayla ilgili görüşlerini, hayvanlar üzerinde yaptığı araştırma bulgularına dayandırmıştır. Skinner, deney kutusu içerisine koyduğu farenin davranışlarını gözler. Çeşitli hareketlerde bulunan fare, tesadüfen basmış olduğu manivelanın sayesinde, kutu içindeki kaba yiyeceğin düştüğünü görür. Fare her defasında, öncekinden daha kolay şekilde manivelaya basmaya başlar. Çünkü, manivelaya basmak ile yiyecek arasında bir ilişki kurar.¹⁴⁴ Sonuçta fare, manivelaya basmak gibi belirli bir davranışın, yiyecek gibi ödülle sonuçlanmasından dolayı, bundan sonra doğrudan doğruya manivelaya basarak yiyecek elde eder. İşte burada, bir davranışın yol açtığı sonucun tekrarlanması için aynı davranışa yönelinmesi, bir işlemsel şartlandırma olmaktadır.”²⁹⁴ Skinner’in işlemsel şartlandırmasında, davranış alternatifleri söz konusudur: Davranış ile sonucu arasındaki ilişkiden hoşnut olmayan organizma, bu davranışa tekrar dönmek istemeyerek onu terkedebilir ve aynı şekilde, sonucundan hoşnut olup arzuladığı davranışı da tekrar etmek suretiyle sürdürebilir.²⁹⁵

1.4.2.2.2.1. İşlemsel Şartlandırma ve Pekiştirme Tipleri

Pekiştirme, ya davranışı sürdürme veya davranıştan kaçındırma şeklinde iki yönlü bir kavramdır ve dolayısıyla bir davranışın ortaya çıkma ihtimali, davranışın sonucunda karşılaşılabilecek olan pekiştirme tiplerine bağlı olacaktır.²⁹⁶

²⁹³ Eroğlu, a.g.e., s. 282.

²⁹⁴ Eroğlu, a.g.e., s. 282.

²⁹⁵ Eroğlu, a.g.e., s. 283.

²⁹⁶ Eroğlu, a.g.e., s. 283 – 284.

Olumlu pekiştirme, olumsuz pekiştirme, tükeniş (extinction) ve cezalandırma şeklinde dört çeşit pekiştirmeden bahsetmek mümkündür.²⁹⁷

Olumlu pekiştirme, istenen bir davranışın devam etmesini sağlamak amacıyla bireyin özendirilmesi; olumsuz pekiştirmeyse, arzulananmayan bir davranışın meydana gelmesini önlemek için, bireyin bu davranış meydana geldiği zaman istenmeyen sonuca uğrayacağını öğrenmiş olması esaslarına dayanır.²⁹⁸ Olumlu ve olumsuz pekiştirmenin ortak yanı, her iki durumun da (olumsuz pekiştirmeye cezalandırma arasındaki fark olarak) istenen davranışın yapılmasına yol açmasıdır (Mesela, işine devamlı geç gelen bir işgören, açıktan taciz edilip ayıplanmadığı durumlarda, yöneticinin bu tavrından utanıp ona karşı mahcup olmamak için, işe tam zamanında gelmeye başlayacak; böylece açıktan ayıplanma, ücretin kesilmesi gibi olumsuz sonuçlardan kaçınacaktır).²⁹⁹

Tükeniş (extinction) adı verilen pekiştirme türü ise, bir davranıştan dolayı hiçbir anlamlı neticenin doğmaması, başka bir ifade ile pekiştirilmeyen davranışın (arzulanmayan davranışın) bir daha tekrarlanmayarak sönüp gitmesi, tükenmesi esasına dayanmaktadır.³⁰⁰

İstenmeyen davranışın tekrarına mani olmak için başvurulmuş cezalandırma da dördüncü bir pekiştirme çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır ki ceza konusuna daha önce de değindiğimiz için burada tekrar ele almayacağız. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu dört pekiştirme çeşidini bir arada görmek de mümkündür: İstenen davranışların devamı için olumlu ve olumsuz pekiştirmenin;

²⁹⁷ Eroğlu, a.g.e., s. 284.

²⁹⁸ Eroğlu, a.g.e., s. 284.

²⁹⁹ Eroğlu, a.g.e., s. 284.

³⁰⁰ Eroğlu, a.g.e., s. 285.

istenmeyen davranışlardan kaçındırmak için tükeniş ve cezalandırmanın kullanılması gibi.³⁰¹

1.4.2.3.Eşitlik Teorisi

“Teorinin temeli, çalışma hayatındaki bireylerin, kişiler arası ilişkilerde bir mukayese yapmalarına dayanmaktadır. Gerçekte, teorinin özünü oluşturan eşitlik veya denkserlik kavramı, Festinger’in “zihinsel uyumsuzluk” ve Homans’ın “dağıtımçı adalet” yaklaşımlarından çıkarılmıştır.”³⁰²

“Zihni uyumsuzluk” yaklaşımına göre, insanlar, inançlarının, kanaatlerinin ve bilgilerinin (cognition) istikametinde bir davranış gerçekleştirmek yerine bunların tersi yönünde bir davranışta bulunabilirler.³⁰³ İşte buna Festinger “zihinsel uyumsuzluk (cognitive dissonance)” ismini vermiştir.³⁰⁴ Bu zihinsel uyumsuzlukların bireye rahatsızlık vermesi sebebiyle, sözkonusu sıkıntılardan kurtulmak amacıyla çaba sarfedecekleri görüşü (başka bir deyişle,uyumsuzluktan kurtulma çabası, bireylerin güdülenmesi demektir), yaklaşımın motivasyonla alakasını ifade etmektedir.

Homans’ın “dağıtımçı adalet” kavramı, çalışma hayatındaki ödül ve cezaların dağıtımı esnasında, liyakate göre belirlenmiş bir hakkaniyet ölçüsünü gözönünde bulundurmak anlamına gelmektedir.³⁰⁵ Bu yaklaşıma göre, herhangi bir iş kategorisinde çalışanların, bir başka iş kategorisinde çalışanların ödülleri ile kendilerinin ödülleri arasında bir farklılık olduğunu algıladıkları zaman, bir tatminsizlik ve

³⁰¹ Eroğlu, a.g.e., s. 285.

³⁰² Eroğlu, a.g.e., s. 287.

³⁰³ Eroğlu, a.g.e., s. 287.

³⁰⁴ Eroğlu, a.g.e., s. 287 – 288.

³⁰⁵ Eroğlu, a.g.e., s. 288.

uyumsuzluk durumuna düşecekler; algıladıkları haksızlığın veya adaletsizliğin giderilmesi için çaba harcamaya başlayacaklardır.³⁰⁶

j. Stacy Adams ise, yaptığı araştırmalar neticesinde, her çalışan, kendine ödenen veya verilen ödüllerin ne derece denkser olduğunu belirtmek üzere kendilerine bir karşılaştırma temeli (base de comparasion) seçer ve iki oran arasında karşılaştırma yaparlar: Birincisi, elde ettiği ödüller ile kendisinin bu ödüllere yaptığı katkılar (emeği, zekası, yetenekleri gibi) arasındaki oran; ikincisi ise, kişinin kendine karşılaştırma temeli olarak seçtiği bir diğer kişinin elde ettiği oran ve katkıları arasındaki orandır.³⁰⁷ Dolayısıyla bu iki oran arasında farklılık gördüğünde, bir eşitsizlik durumu olduğunu algılayacaktır. Bireyin kendi ödülü ile katkısı ve diğer kişinin ödülü ve katkısı arasında yaptığı mukayesenin neticesinde ortaya çıkan oranın denksizliği de iki türlü olacaktır: Ya kendi ödülüyle katkıları arasındaki oran, diğerinin ödül ve katkıları arasındaki orandan daha küçük olacaktır; ya da daha yüksek olacaktır.

Birey, algıladığı eşitsizlikten doğan gerilimden kurtulmak için; kendi ödül veya katkılarını değiştirebilir, öteki kişinin ödül veya katkılarını değiştirmeye teşebbüs edebilir, çalışma ortamını terkedebilir, karşılaştırmaya temel aldığı kişiyi değiştirebilir ve kendisinin, öteki kişinin ödül veya katkılarıyla ilgili algısını değiştirmeye çalışabilir.³⁰⁸

1.4.2.4.Amaç Teorisi

Amaç, kişilerin veya örgütlerin kavuşmayı istediği ve gerçekleştirmeye çalıştığı bir durum olup, sahip oldukları bir durum

³⁰⁶ Eroğlu, a.g.e., s. 288.

³⁰⁷ Eroğlu, a.g.e., s. 289.

³⁰⁸ Eroğlu, a.g.e., s. 289 – 290.

değildir.³⁰⁹ Ve dolayısıyla burada sözkonusu olan, bir ihtiyacın tatmininden ziyade, gelecekteki bir durum veya değerlere erişmek için çaba harcanmasıdır.³¹⁰

“Amaçlar, yukarıda da işaret edildiği üzere, bireysel veya örgütsel olabilir. Bireysel amaçlar, bireylerin arzuladıkları durumlardır. Tabiatıyla örgütsel amaçlar da, örgütlerin arzuladığı durumlardır. Bireyler, amaçlarına tek başlarına ulaşamadıkları ve başkalarının yardımına başvurmaları ihtiyaçlarından türetilmiştir”.³¹¹

“Bireysel amaçların örgütsel amaçlar açısından, tam anlamıyla bir sorun oluşturmasından korkulabilir. Birtakım uyumsuzlukların görüleceği mümkündür. Buna rağmen, herhangi bir örgüte giren insanlar, kendi durumlarını örgütün durumlarına göre değerlendirirler ve örgütün amaçlarını, kendi amaçları gibi kabul ederler.”³¹²

Bu teorinin ortaya çıkmasında Locke en büyük paya sahiptir.³¹³ Kendi başına ve diğer arkadaşlarıyla (Bryan ve Kendall) birlikte yazdıkları birkaç makalede ortaya koydukları modeli şu şekilde özetlemek mümkündür.³¹⁴ “a)Çalışanları iş tasarısının motivasyonel belirleyicisi, onların amaçları ve niyetleridir. b)Dışsal özendiriciler, çalışanların amaçları ve niyetleri üzerinde etkili olabilmektedir. c)Etkili reaksiyonlar, kişilerin algılarından ve değer yargılarından meydana gelen bir değerlendirmenin sonucudur. Kısaca açıklamak gerekirse, bireyler çevreden zihinlerine gelen uyarımları, kendi değer yargılarına ve standartlarına göre yorumlarlar. Sonuçta, bu uyarımlara gösterilen etkili reaksiyonlar, bireyden bireye farklılıklar gösterirse de, herkesin bu tür bir davranışa yöneleceği muhakkaktır.”

³⁰⁹ Eroğlu, a.g.e., s. 292.

³¹⁰ Eroğlu, a.g.e., s. 292.

³¹¹ Eroğlu, a.g.e., s. 292.

³¹² Eroğlu, a.g.e., s. 292.

³¹³ Eroğlu, a.g.e., s. 293.

³¹⁴ Eroğlu, a.g.e., s. 293.

Amaçların, bilhassa iş başarısının yükseltilmesini sağlayabilmesi için sahip olmaları gereken özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz: “Birincisi, amaçlar ne denli açık ve belirgin olursa, o denli iş başarısının düzeyi yüksek olmaktadır. İkincisi, amaçların boyun eğme ve rıza gösterme biçiminde olmayan kabulü, yani tam olarak benimsenmiş olması da iş başarısını yükseltmektedir. Dördüncüsü [üçüncüsü] ise, amaçların katımlı tesbitinden sonraki iş başarısı, yöneticiler tarafından tesbit edilenden sonraki iş başarısından daha yüksek olmaktadır. Beşincisi [dördüncüsü], amaçlara ne denli ulaşıldığına dair, bireylere bilgi verilmesi (feedback)’dir. Teoriye göre, feedback mekanizması, başlı başına bir özendirici olmaktadır.”³¹⁵

³¹⁵ Eroğlu , a.g.e. s. 294.

II. BÖLÜM

KUR'ÂN'DA ÖDÜLLENDİRME MOTİVLERİ

2.KUR'AN'DA ÖDÜLLENDİRME MOTİVLERİ

İnsan, tabiatı gereği, genellikle yaptığı bir işin veya davranışın karşılığını almak ister. Bir başka ifade ile bir işi veya bir davranışı genellikle bir karşılık için yapar. Dolayısıyla diyebiliriz ki; menfaatinin olmadığı bir durumda teşebbüsü de yoktur. Bu menfaat maddî olabileceği gibi manevî de olabilir. Yani kimi zaman bir ödül onu harekete geçirebileceği gibi, kimi zaman da övgü alma ve takdir edilme beklentisi, bir davranışı yapması için itici güç olabilmektedir.

İnsanı hem dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaştırmak hedefini güden Kur'ân'a baktığımız zaman da, yarattığı kulunun bu özelliğini en iyi bilen Allah Teâlâ'nın, belli davranışları yapması için insana hem maddî hem de manevî pek çok ödül koyduğunu görmekteyiz. Bu ödüller, insanın çeşitli arzularına ve ihtiyaçlarına hitap etmekte, bu doğrultuda onu motive etmektedir. Dolayısıyla söz konusu motivasyon sürecinde pek çok motiv kullanılmaktadır. Hatta zaman zaman ödüllerin bizzat kendilerinin motiv oldukları da dikkati çeken bir husustur. Yani bazı mükâfatlar, hem ödül diğer bir yaklaşımla amaç, hem de kişiyi bu amaca götüren davranışı gerçekleştirmesi için iten güç yani motiv olarak çift fonksiyon görmektedirler.

Biz de çalışmamızda, belirttiğimiz hususları da gözönünde bulundurarak, sözkonusu ödülleri, maddî ve manevî olmak üzere iki kategoride ele almayı uygun gördük.

2.1.MADDİ ÖDÜLLER

Maddî ödüllerden kastımız, somut olarak insanın istifade ettiği mükâfatlardır. Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımız zaman bahsettiğimiz bu ödüllerin insanın pek çok arzusuna hitap ettiğini, mahiyetlerinin de pek çok özelliği birlikte içerdiğini görmekteyiz. Hatta bazıları hem maddî hem de manevî sıfatını beraberce taşımaktadırlar. Belli başlı maddî ödülleri şu şekilde sıralamamız mümkündür:

2.1.1. İyiliğe Fazlasıyla Karşılık

Konunun başında da belirttiğimiz gibi, insan bir işi veya davranışı, karşılığını alma beklentisi ile yapar. Bilhassa oldukça zor olan davranışları yapmak, böyle bir beklentinin varlığına daha da fazla ihtiyaç gösterir.

Kur'ân'a baktığımız zaman, insanın bu özelliğinin dikkate alındığını görmekteyiz: *"Kitab'a sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte biz böyle iyiliğe çalışanların ecrini zâyi etmeyiz."*¹ Bu bağlamda, yapılmasını istediği davranışların insan tarafından gerçekleştirilmesi için, ona birçok karşılık vadetmektedir. Bunlardan biri olarak, "iyi davranışın mislinden iki kat, on kat, yedi yüz kat ve sonsuz kat fazlasıyla ödüllendirilmesini" en başta sayabiliriz. İlgili âyetlerden getireceğimiz misâllerin de ortaya koyacağı üzere, bu esnada pek çok arzu ve ihtiyacın da motiv olarak kullanıldığı ayrıca dikkat çeken bir husustur. Meselâ: *"Kim bir iyilikle gelirse, ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de bir kötülükle gelirse o, sadece onun misliyle cezâlandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."*² Ayette, iyilik yapmayı teşvik etmek için, bunun

¹ Arâf 7/ 170.

² Enâm 6/ 160.

karşılığında, onun on misli bir ödül koyulmuştur. Halbuki, yine âyete göre, suç işleyen biri, yaptığıının tam karşılığı neyse onu alacaktır. Yani kişinin iyi davranışta bulunmak için bekleyeceği karşılık veya ödül, hakkettiğinden fazlası olmakta, bu ödül ile kişi iyi davranışa yönlendirilmektedir. Bu motivasyon sürecinin temelinde ise motiv olarak, insanın adalet arzusunun tatmininin bulunduğunu görmekteyiz. Zira, âyette ifade edildiğine göre, yapılan ne ise mutlaka karşılığı olacaktır. Kısaca belirtmek gerekirse, insandaki adalet arzusu, onu iyilik yapmaya yönlendirmede motiv olarak kullanılmakta ve bu davranışın gerçekleştirilmesi halinde, yapılanın asıl karşılığının on katı fazlasıyla kişi ödüllendirilmektedir. Benzeri bir durum şu âyette de göze çarpmaktadır: *“Kim bir iyilik getirirse ona bundan daha üstün karşılık vardır. Kim bir kötülük getirirse, o kötülükleri işleyenler, ancak yaptıkları kadar cezâ görürler.”*³ Daha öncekiyle neredeyse aynı olan bu âyette, diğerinden farklı olarak, sadece ödülün niteliği değişmekte, “daha üstün karşılık” olmaktadır.

Konumuzla alakalı olarak zikredeceğimiz bir diğer âyette ise, kişi, yaptığıının karşılığını almak koşuluyla, “Allah için vermeye” bir diğer ifade ile Allah rızası için başkalarının, özellikle de ihtiyaç sahiplerinin menfaatine sarfetmeye teşvik edilmektedir: *“De ki: Rabbim, kullarından dilediğine bol rızık verir ve (dilediğinden de) kısar. Siz Allah için ne vererseniz, Allah onun yerine (daha iyisini) verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”*⁴ Görüldüğü gibi, âyette, kişinin adalet arzusu ve bunu yanında paylaşma ihtiyacı motiv olarak kullanılarak, Allah rızası için başkalarına yardım etme davranışına kişi yönlendirilmekte, ödül olarak da harcananın yerine daha iyisinin verilmesi konulmaktadır. Bu âyette, aynı zamanda, insanın fizyolojik

³ Kasas 28/ 84.

⁴ Sebe 34/ 39.

bir ihtiyacına ve buradan kaynaklanan korkusuna da atıf olduğunu söylemek mümkündür. Zira yaşamını temin için gerekli rızık ihtiyacının karşılanacağını ve bunun Allah'ın teminatı ve tasarrufu altında olduğunu belirtilmesi, kişileri geçim korkusundan uzak tutacak bir husustur. Böylelikle bu korkunun insanı hayır için harcamaktan uzaklaştırmasına mani olunmaktadır. Dolayısıyla fizyolojik bir ihtiyaç da motiv olarak burada göze çarpmaktadır.

Bakara sûresi 261. âyetinde ise, bir benzetme ile insan Allah yolunda malını harcamaya teşvik edilmektedir: *"Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine daha da fazla verir. Allah geniştir, herşeyi bilir."* İnsan, yine genel yapısı itibarıyla, daima daha fazlasını elde etmeyi, verdiğinden ve harcadığından daha çoğunu karşılık olarak almak ister. Yani az emek ve masrafla en iyi sonuca ulaşmayı arzu eder. İşte âyetinde, onun bu özelliği motiv olarak kullanılmış, yapılan davranış bir başak tanesine benzetilerek, alınacak karşılık, bu başak tanesinden çıkacak yedi yüz tane ile ifade edilmiştir. Bire yedi yüz gibi bir karşılık, hatta daha da fazlası ile kişi, Allah yolunda harcamaya sevk edilmiştir.

Kısaca belirtmek gerekirse, bahsettiğimiz âyetlerde, iyilik olarak ne yapılırsa karşılığının fazlasıyla alınacağını garantisi verilmek sûretiyle Kur'ân bize, bu hayat içinde kurduğumuz düzende uygulamamız icap eden bir kural getirmektedir: Faydalı işler ve başarı mutlaka ödüllendirilmeli, hatta bu ödül davranışın karşılığının, bu uğurda harcananların fazlasını içermelidir. Nitekim bu noktada, birinci bölümde ele aldığımız motivasyon teorilerinden beklenti – değer teorileri içinde yer alan Porter ve Lawler'in modeli akla

gelmektedir.⁵ Zira, bu teoride, ödölün değeri ve ödüllendirilme ihtimalinin yüksek olması, bu uğurda harcanan çabanın da artmasını sağlayan faktörler olarak değerlendirilmişti. Bu başlık altında da insanın bu çeşit beklentisinin karşılığının oldukça fazla oranda alacağına dair bir va'din söz konusu olması, insanın ne derece kuvvetle motive edildiğini göstermektedir.

2.1.2.Siyasî Güç ve İktidar

Bakara sûresi 30. âyette insan hakkındaki bir husus şöyle belirtilmektedir: *"Hatırla ki : Rabbin meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" dedi. Onlar, "Bizler hamdinle sana tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun?" dediler. Allah da onlara "Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim" dedi."* Burada sözü geçen "halife" kelimesi, birisinin yerine vekil olan, birinin peşi sıra giden, yerine geçen anlamlarına gelmektedir. Allah'ın halifesi olması ile insan yeryüzünde, Allah'ın izin verdiği ölçüde ve mahiyette, O'nun temsilcisi sıfatını kazanmakta, bunun bir getirisi olarak da, yine O'nun müsaade ettiği boyutlarda "idare etme, yönetme" yetisine sahip olmaktadır. Tabii bu yönetme ve idare, Allah'ın emirleri doğrultusunda olmalıdır. Bu da bize göstermektedir ki insan doğuştan politik ve gücü isteyen bir varlıktır. İnsanı yaratırken ona verdiği bu özelliği yine kendi ortaya koyan Allah, bazı davranışların yapılmasında politik yapısını motiv olarak kullanmakta ve karşılığında arzuladığı "siyasî güç ve iktidar" vadetmektedir. Bu

⁵ Bkz. I.Bölüm , s. 57.

mükâfat, birinci bölümde ele aldığımız “hakimiyet motivu” ile yakından alakalıdır.⁶

Kur’ân’da vadedilen siyasî güç ve iktidarın niteliği, birkaç şekilde ifade edilmektedir. “Var olan gücün muhafazası” bunlardan biri olarak göze çarpmaktadır: *“Allah ve Rasûlü’ne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin. Sonra korkuya kapılırsınız da devletin (gücünüz) gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”*⁷ Ayetten anlaşıldığı üzere, korku motivu ve siyasî güç ve hakimiyet arzusu, çekişme ve itaatsizlik davranışlarından kişiyi uzak tutmak ve sabretmesini temin etmek için yönlendirici güç olarak kullanılmaktadır. Bunları yerine getirilmesi halinde ise var olan gücün muhafazası ödül konumuna konulmaktadır. Dolayısıyla, var olan gücü kaybetme korkusu ve hakimiyet motivu, bu gücün mevcudiyeti için – bir anlamda – koşul olarak ortaya konan itaat, çekişmelerden uzak olma ve sabretme davranışlarını yapmaya kişiyi yönlendirmektedir. Hatta, sabretmemenin bir neticesi olarak, ileride ayrı bir başlık halinde ele alacağımız “Allah’ın beraberliği” ödülünün de verilmesi, ayrıca dikkati çekmektedir.

İkinci iktidar çeşidi ise, bilhassa zulme uğrayan topluluklar için, kendilerine zulmedenlerin güç ve imkanlarını ellerine geçirme şeklinde ifade edilmektedir: *“Ve (ey inananlar!) Onlardan sonra sizi mutlaka o yerde yerleştireceğiz. İşte bu, makamımdan korkan ve tehditten sakınan kimselere hastır.”*⁸ Yukarıdaki âyette olduğu gibi burada da “korku motivu” işlenmiş, ancak bunu yönü “Allah’tan korkma” şeklinde belirlenmiştir. Birinci bölümde yer yer şema

⁶ Bkz. I.Bölüm, s. 37.

⁷ Enfâl 8/ 46.

⁸ İbrahim 14/ 14.

halinde ortaya koyduğumuz motivasyon süreci biçiminde⁹ ifade etmek gerekirse, korku ve güvenlik motivleri¹⁰ ile yurt edinme arzusu, insanı Allah'tan korkmaya ve sakınmaya yönlendirmekte, neticede ödül olarak ise zulmedenlerin vatanları, dolayısıyla buradaki imkanları vadedilmektedir.

Ödül olarak verileceği belirtilen üçüncü iktidar çeşidi olarak, dünya çapında siyasî güç olmayı sayabiliriz: *"Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi kendilerini de yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve geçirdikleri korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vadetti. Çünkü onlar hana kulluk ederler; hiçbir şeyi hana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır."*¹¹ Dikkat edilirse, burada da korku döneminden sonra gelecek bir rahatlama bahsedilmektedir ki bu durum bize ilk etapta, güvenlik ihtiyacının motiv biçiminde kullanıldığını göstermektedir. Ancak genel olarak bakıldığında, güvenlik gibi psikolojik ve fizyolojik boyutları olan bir ihtiyacın yanısıra, inanma ile yine psikolojik boyutlu bir ihtiyacın, ibadet etme ile kulluk ve başkalarına iyi davranma ile sosyalleşme ihtiyaçlarının itici güç olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bütün bu motivlerin kişiyi yapmaya yönlendirdiği davranışlar ise sadece Allah'a kulluk etme, O'na ortak koşmama ve dinî vecibeleri Allah rızası için yapma şeklinde sıralanabilir. Ödül olarak ise, konunun başında da ifade ettiğimiz gibi, yaradılışı itibarıyla insan için daima önemli bir amaç olmuş ve olmaya da devam edecek bir güç, "dünya çapında siyasî kuvvete sahip olma" vadedilmektedir.

⁹ Bkz. I.Bölüm , s.15.

¹⁰ Bkz. I.Bölüm , s. 39.

¹¹ Nur 24/ 55.

2.1.3.Üstün Kılınma

Bu ödül çeşidinin kapsamında daha ziyade bir derecelendirmenin söz konusu olduğunu görüyoruz. Özellikle, “cihad” kavramı, yani insanın her türlü varlığıyla Allah yolunda mücadele etmesi veya bundan kaçınması ya da mazeret sebebiyle bunu yapamaması, sözkonusu derecelendirmede kıstas alınan noktalardan biri olarak göze çarpmaktadır. Misal olarak şu âyeti zikredebiliriz: *“Müminlerden – özür sahibi olanlar başka – oturanlar ile malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik vâdetmiştir; ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır.”*¹² Ayette ifade edildiği üzere, cihada iştirak edenler, etmeyenlere oranla üstün olarak nitelenmişlerdir. Her ne kadar, iman edenlerin hepsine güzellik vadedilmişse de cihad edenlerin bu konuda fazlalığı vardır. Bu durumda diyebiliriz ki, insandaki savunma, mücadele ve hürriyet arzusu, bütün bunlara ilaveten rekâbet motivisi¹³, kişiyi, Allah yolunda her şeyiyle savaşıma ve mücadele etmeye, yani cihada yönlendirmek üzere itici kuvvet olmaktadır. Neticede ödül olarak verilen üstünlük de sözkonusu rekâbet motivinin varlığını daha açık ortaya koymaktadır. Ayrıca, iman etme ihtiyacı da Allah’a iman etme (ki müminin manası budur) davranışına yönlendirilerek, biraz önce saydığımız davranışların ödüle layık olması için gerekli temel koşulu teşkil etmektedir.

“İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler rütbe bakımından Allah katında daha

¹² Nisa 4/ 95.

¹³ Bkz. 1. Bölüm, s. 19.

üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır.”¹⁴ Bir önceki âyette olduğu gibi, burada da motivasyon süreci hemen hemen aynı motivler, davranışlar ve ödülle oluşturulmaktadır. Diğerinden farklı olarak, Allah’ın dinini yaşama doğrultusunda kişinin kendi memleketini terk etmesi anlamına gelen “hicret etme” davranışının söz konusu süreçte yer aldığını görmekteyiz. Bu durumda, yine hürriyet arzusu, bir diğer ifadeyle “özgürlük ve özerklik motiv”¹⁵ ile birlikte kimliğini koruma isteğinin de motiv olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Zira hicret baskı altında inandığını yaşamayan, zulüm gören insanların gerçekleştireceği bir davranıştır ve dolayısıyla hem hürriyet hem de kimliğini koruma güdüsüne dayanır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, insan için zor olan iki davranış, yani savaşmak ve mücadele etmek ile doğduğu, büyüdüğü, bir düzen kurduğu memleketini terk etmek fiilleri, Allah rızası için yapıldığı takdirde, “üstünlük” ödülü ile karşılığını bulmaktadır. Ancak üstün derece sadece bu fiillerle sınırlı değildir. Bunları da içine alan ve Allah tarafından iyi olarak nitelendirilen bütün davranışlar buna dahildir. Allah’a sadece O’nu tek ilah tanıyarak iman etme, sadece O’na kulluk etme, insanların faydasına çalışma, kul hakkını gözetme gibi daha pek çok fiiller bu ödül kapsamına ilâve edilebilir. Nitekim zikredeceğimiz âyette de “iyi davranışlar” biçiminde genel bir ifade ile bu durum belirtilmiştir: *“Kim de iyi davranışlarda bulunmuş bir mümin olarak O’na varırsa, üstün dereceler işte sırf bunlar içindir.”¹⁶* Yeri geldikçe diğer başlıklar altında da bu davranışların neler olduğuna temas edeceğiz.

¹⁴ Tevbe 9/ 20.

¹⁵ Bkz. 1.Bölüm , s. 39.

¹⁶ Tahâ 20/ 75.

2.1.4.İyi Sonuç

Yapılan bir davranışın veya girişilen bir işin neticesinin iyi olacağının bilinmesi, insanın o işi yapmasında en önemli etkenlerden biridir. Zira bu durum onun için bir anlamda “güvence”, “garantidir”. İnsanda bulunan “emniyet arzusu”¹⁷, onu böyle bir garanti arayışına sevk etmektedir. Kur’ân’a baktığımızda da, insanın bu arzusuna hitap eder mahiyette olmak üzere, bazı fiillerin, “iyi sonuç” ile ödüllendirildiğini görmekteyiz. Aslında genel olarak bütün ödüller “iyi sonuçtur.” Fakat Kur’ân’da ayrıca zikredilmesi sebebiyle biz de müstakil bir başlık halinde ele almayı uygun gördük.

*“İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin. O halde sen de sabret. Çünkü iyi sonuç, sakınanlarındır.”*¹⁸ Ayette, insanın gaybı bilme yani bilinmeyi öğrenme arzusunun motiv vazifesi yaptığını görmekteyiz. Zira insan kendisi için sır olan şeyleri öğrenmek ister ve bu onu araştırmaya sevk eder. Aynı zamanda sabırsızlığa ve endişeye de götürebilir. Çünkü, gelecek de insan için bir gaybtır ve bu konudaki bilgisizlik onu çoğu zaman huzursuz eder. İşte bu durum sebebiyle olsa gerek, bahsettiğimiz arzu, bir motiv olarak, sabretme ve sakınma davranışına yönlendirmek için kullanılmıştır. Bu davranışları yapanların, yine kendileri için gayb haberlerinden olan akıbetlerinin ise “iyi sonuç” olacağı, bir ödül biçiminde belirtilmiştir.

Başka bir âyette ise “güzel sonuç” yine sabretme davranışıyla beraber ele alınmaktadır: *“Ailene namazı emret; kendin de ona sabır ile devam et! Biz, senden rızık istemiyoruz; biz seni rızıklandırıyoruz.*

¹⁷ Bkz. , I.Bölüm , s. 39.

¹⁸ Hûd 11/ 49.

Güzel sonuç, takva içindir."¹⁹ Bu âyette sabır kavramı ele alınmakla birlikte, yönlendirilen asıl davranışın, insanın kulluk ihtiyacı ile alakalı olan namaz ibadeti ve sevgiden doğan bir korkuyla Allah'tan korkma ve O'na karşı gelmekten sakınma, Allah'a karşı olan sorumluluğun bilincinde olma ve O'na saygı duyma anlamına gelen "takva" olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, devamlı yapılması istenen bir ibadeti sabırla kesintisiz yapmak da, ifası istenen davranışlar arasındadır. Bu davranışlara yönlendirmek için kullanılan motivlerin ilki, biraz önce belirttiğimiz gibi kulluk ihtiyacı; ikincisi ise, rızık gibi fizyolojik bir ihtiyaç olarak göze çarpmaktadır.

Aynı şekilde, bazı âyetlerde, kişiyi Allah'a dayanma, O'ndan yardım isteme ve sabretme davranışlarına yönlendirmek için, insanın "hakimiyet" bir başka ifade ile "siyasî güç arzusu" motiv olarak kullanılmakta ve yine "sonuç" vadedilmek sûretiyle motivasyon süreci kurulmaktadır ki misal olarak vereceğimiz âyet bunu açıkça ortaya koymaktadır: *"Mûsa kavmine dedi ki: Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona vâris kılar. Sonuç ise sakınanlarındır."*²⁰

"İyi sonuç" içinde kabul edebileceğimiz bir kavram da "karşılık, mükâfaat, ödül" manalarına gelen ve neticeye dair bir durumu ifade eden "sevap" kelimesidir. Şu âyette bu durum açıkça görülmektedir: *"Eğer onlar Allah'a inanıp kendilerini kötülükten korumuş olsalardı, şüphesiz, Allah tarafından kendilerine verilecek sevap daha hayırlı idi. Eğer bunu bilselerdi ne iyi olurdu."*²¹ İnsandaki inanma ihtiyacının motiv olarak kullanılarak, kişiyi Allah'a inanmaya ve kötülüklerden sakınmaya yönelttiği bu âyette, iyi bir sonuç olarak

¹⁹ Tahâ 20/ 182.

²⁰ Arâf 7/ 128.

²¹ Bakara 2/ 103.

“sevap” kelimesi ödöl konumunda kullanılmıştır. Bir diğler âyette de bahsettiğimiz husus dikkati çekmektedir: “*Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise, Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit etmeye daha lâyıktır.*”²² İnsanın yaşam boyu uğruna çaba sarfettiğı en önemli şeylerden ikisi, yani mal ve neslinin devamını sağlayan evlat arzusu, (özellikle erkek evlat), yapılan iyi işlerle mukayese edilmektedir. Bu mukayesenin neticesinde ise, insanın değler verdiğı bu iki hususun, uzun vadeli yatırımlar olmadığı, yani bu dünya ile sınırlı kaldığı vurgulanmaktadır. Bu da bize, insanda bulunan “ebediyet arzunun”, iyi işler yapmak için kişiyi motive etmede itici güç olarak kullanıldığını göstermektedir. Ödölün ise, yapılan davranışların karşılığının insan için iyi olacağının garanti edilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Zira, mal ve evlat konusunda yapılan yatırımlar her zaman kesin sûrette iyi sonuç vermeyebilir. Fakat, iyi işlerin muhakkak iyi sonuç vereceğı, sevap ve ümit etme kavramları ile, âyette açıkça belirtilmektedir. (Bu noktada, birinci bölümde ele aldığımız eşitlik teorisi ve amaç teorisi hatıra gelmektedir. Zira hatırlanacağı üzere, eşitlik teorisinde, kişinin bir iş için harcayacağı emek ve alacağı ödöl arasında bir mukayese yapması sözkonusu edilmiş, amaç teorisinde de amacın niteliğinin önemi vurgulanmıştı.²³ İşte bizzat âyette bu mukayese yapılmakta ve daha nitelikli bir amaca ulaşmak için çabaların sarfedilmesine işaret edilmektedir.)

2.1.5.Büyük Mükâfaat

²² Kehf 18/ 46.

²³ Bkz , I.Bölüm , ss. 64 – 67.

Kur'ân'ın bazı âyetlerinde, ne olduğu izah edilmeksizin, iyi davranışların karşılığı olarak verilecek "büyük bir mükâfattan" bahsedilmektedir: *"O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."*²⁴ Örnek olarak verdiğimiz bu âyette, bu büyük mükâfatı hakedecek davranışlar; dünya hayatını âhiret karşılığında satmak, Allah yolunda savaşmak şeklinde belirtilmiştir. Bir diğer ifade ile dünyadaki imkânları Allah rızasını elde etmek ve dolayısıyla ahireti kazanmak uğrunda sarfetmek ve kendini bu dünya hayatında kaybetmemek, insandan beklenen davranışlar olmaktadır. Bu davranışa yönlendirme ise insandaki "mücadele ve savunma" arzularıyla, bir diğer ifadeyle özerklik motiviyile yapılmaktadır.

Bir başka âyette ise büyük mükâfatı kazanmak şu fiillere bağlanmaktadır: *"Fakat içlerinde ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar...İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz."*²⁵

Burada, insandaki bilme, inanma, kulluk etme ihtiyaç ve isteklerinin motiv olarak kullanıldığı ve kişinin, ilimde derinleşme, Allah'a, ahirete ve indirdiği kitaplara inanma, namaz kılma, zekât verme fiillerine yönlendirildiği dikkati çeken bir husustur. Dolayısıyla, büyük mükâfatı kazanmak, sadece bir davranışa bağlı değildir. Allah'ın bütün emir ve yasaklarını kapsamaktadır. Tıpkı diğer ödüllerde olduğu gibi.

²⁴ Nisâ 4/ 74.

²⁵ Nisâ 4/ 162.

2.1.6.Allah Teâlâ'nın Yardımı ve Beraberliği

Diğer mükâfatlarda olduğu gibi, bu ödül çeşidinde de insanın pek çok ihtiyaç ve arzusunun tatminin bahis mevzusu olduğunu görmekteyiz. Bunların en başında ise, insanın güvenlik ve beraber olma ihtiyaçları gelmektedir. Zira, birey için bir zorluk karşısında yalnız olmadığını, başkalarının her türlü desteğine sahip olduğunu bilmek, o zorlukla mücadele etme gücünü ve azmini kazanmasında en büyük etkenlerden biridir. Aksi takdirde insanlar kolay kolay zor işleri veya tehlikeleri göze almazlar.

Kur'ân'a baktığımızda, Allah Teâlâ'nın insanlardan yapılmasını istediği bazı zor davranışları gerçekleştirmeleri için onları, yalnız olmadıkları doğrultusunda desteklediğini görmekteyiz. Meselâ: *"Ey iman edenler! Kâfirlerden size yakın olanlara karşı savaşın ve onlar sizde bir sertlik bulsunlar. Biliniz ki Allah sakınanlarla beraberdir."*²⁶ Daha önce de belirttiğimiz gibi insan için çok zor olan girişimlerden biri konumundaki "savaşma" eylemi, yönü Allah düşmanları olmak üzere yapılması istenen fiillerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu davranışın motivinin ise özerklik motivisi olduğunu söyleyebiliriz. İşte böyle bir eylemi gerçekleştirmek için insanın muhtaç olduğu destek "Allah'ın beraberliği" ifadesiyle verilmektedir. Zira kimsenin kendisine galip gelemeyeceği bir varlık olan Allah'tan bu şekilde bir kuvvet almak, insanın en zora teşebbüs etmesine bile vesile olabilmektedir. Tabii, âyette, bu beraberliğin şartlarından biri olarak "sakınma" yani "Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etme, kötülüklerden uzak durma" fiillerinin yapılması gerektiğine dikkat çekilmektedir.

²⁶ Tevbe 9/ 123.

Yukarıdakiyle benzer bir durum, şu âyette de görülmektedir: “O zaman içinizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu. Halbuki Allah onların yardımcısı idi. Müminler, yalnız Allah’a dayanıp güvensinler.”²⁷ Burada ümitsizlik ve güvensizlikten doğan bir vazgeçme fiili sözkonusu edilmektedir. Ancak, insandaki güvenlik ihtiyacı motiv olarak kullanılmak sûretiyle, inananlar, bu eylemi yapmamaya yönlendirilmekte ve yine “Allah’ın yardımı” mükâfatı ile destek görmektedirler. Hatta, müminlerin yalnızca Allah Teâlâ’ya dayanmaları gerektiği belirtilerek, inanma ihtiyacının yönü Allah Teâlâ’ya inanma olarak tesbit edilip, bu motiv O’na dayanıp güvenme eylemine kişiyi yönlendirmektedir. Tabii ödül mutlak yardımdır ve dolayısıyla kesin başarıdır.

Başka bir âyette ise insanın “adalet arzusu”, yine Allah Teâlâ yolunda haksızlık ve inkârla mücadele etmeye – ki buna “Allah Teâlâ’ya yardım etme” denilmiştir – kişiyi yönlendirmek için motiv görevi görmekte ve bu esnada “yardım” ödülü ile de insan desteklenmektedir: “Onlar, başka değil, sırf “Rabbimiz Allah’tır” dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile defetmeseydi, mutlak sûrette, içlerinde Allah’ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi. Allah, kendisine yardım edenlere muhakkak sûrette yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür, gâliptir.”²⁸ Hatta Enfâl sûresi 19. âyette, iman etmeyenler, bu durumlarından vazgeçmeleri için ikaz edilirken, bir önceki âyetlerde ifade ettiğimiz husus şu şekilde açıklığa kavuşturulmaktadır: “(Ey kâfirler!) Eğer siz fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi! Ve eğer (küfürden) vazgeçerseniz bu sizin için daha iyidir. Yine (Peygamberle

²⁷ Âl – i İmrân 3/ 122.

²⁸ Hac 22/ 40.

düşmanlığa) dönerseniz, biz de (ona) yardıma döneriz. Topluluğunuz çok bile olsa, sizden hiçbir şeyi savamaz, çünkü Allah müminlerle beraberdir.” İnanma, emniyet ve güç elde etme ihtiyaç ve arzularıyla hezimet korkusunun motiv olarak kullanılması sûretiyle iman edenleri mücadeleye, etmeyenleri de imana yönlendiren bu âyette, Peygamber (S.A.V.) ve ona inananlara büyük bir desteğin ödül olarak verildiği dikkat çekmektedir. Bu esnada hitap edilen topluluğun inanmayanlar olması ve onların tutumlarının tehlide maruz kalması da, inananlara verilen güvenin yardım vadinin etkisini daha da kuvvetlendirmektedir kanaatindeyiz. Zira, düşmanın durumunun, gücünün ve niyetinin ne olduğunu yardım eden makamın bilmesi ve inananlara bildirmesi söz konusudur ki bu da, mücadele esnasında oldukça büyük bir avantajdır ve güçtür.

Son olarak vereceğimiz örnek âyetlerde ise, söz konusu ödüle götüren davranışı gerçekleştirmek için kullanılan motivin “adalet arzusundan” kaynaklandığını görmek mümkündür: *“İşte böyle. Her kim, kendisine verilen eziyetin dengi ile karşılık verir de, bundan sonra kendisine yine bir tecâvüz ve zulüm vâki olursa, emin olmalıdır ki, Allah ona mutlaka yardım edecektir. Hakikaten Allah çok bağışlayıcı ve mağfiret edicidir.”*²⁹ Bu âyette, insanın adalet arzusu onu adaletli davranmaya yönlendirme doğrusunda kullanılmış ve buna rağmen haksızlığa uğraması durumunda muhakkak yardım edileceği vadedilerek, kızgınlığı ne derecede olursa olsun adaletten sapmaması, daima kendine yapılanın misliyle karşılık vermesi istenmiştir. Zira mutlaka hakkını alacağının garantisi vardır. Hatta Allah’ın bağışlayıcı ve mağfiret edici olduğunun belirtilmesi, insanın hataya düşme gibi duruma karşı kendini kontrol altında tutması ve şayet düşerse yine de ümitsiz olmayacağı, af dileyip durumunu düzeltirse bağışlanması için

²⁹ Hac 22/ 60.

umut olduğunu – ki bu husus başka âyetlerde dile getirilmektedir³⁰ – bize çağrıştırmaktadır.

Nahl sûresi 126 ve 128. âyetlerde ise aynı motiv yani adalet arzusu, daha iyiyi elde etme isteğiyle (hayır) birlikte, aynı koşullardaki kişiyi sabretmeye yönlendirmekte, hayır ve Allah'ın beraberliği ödülleriyle desteklenerek kullanılmaktadır: *“Eğer cezâ verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle cezâ verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.”* *“Çünkü Allah, (kötülükten) sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir.”* Burada affetmeye yönlendirmenin de söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Zira sabretmek ve sakınıp güzel amellerde bulunmak davranışlarının övülmesi, kendilerine yapılan kötü davranışı işlememeye kişiyi teşvik etmektedir kanaatindeyiz.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Kur'ân'da, Allah'a inanan insanın bu inancı doğrultusunda giriştiği hiçbir mücadelede ümitsiz olmasının yeri olmadığı, onun büyük bir desteğe ve yardıma sahip bulunduğu çok açık bir şekilde ortaya konulmakta, korkacağı şeyin güçlükler değil Allah Teâlâ olduğu vurgulanmaktadır.

2.1.7. Başarı (Neticeden Emin Olma)

Genel itibariyle bir önceki başlıkla, yani “Allah'ın yardımı ve beraberliği” başlığıyla yakından alakalı bir konudur. Zira

³⁰ Meselâ, Bakara sûresi 160. âyette affın şartları arasında bahsettiğimiz husus belirtilmektedir: *“Ancak tevbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açığa koyanlar lanetlenmekten kurtulmuşlardır. Zira ben onları bağışlarım ve ben tevbeleri fazlaca kabul eden ve çok esirgeydim.”* Bir diğer örnek de Nisa sûresi 110. âyettir: *“Kim bir kötülük yapar, yahut nefesine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok yarlıgayı ve esirgeyici bulacaktır.”*

bahsedeceğimiz başarının meydana gelmesi yukarıda sözü edilen yardıma ve beraberliğe bağlıdır.

Daha önce de temas ettiğimiz, insanın, başladığı bir işin sonucunun iyi olmasını, bu uğurda yaptığı fedakârlıkların, gösterdiği gayretlerin karşılığını muhakkak almayı istemesi; eğer bir mücadeleye girişmişse, başarı ve zafer elde etmeyi arzu etmesi esasına dayanan ödül çeşitlerinden biridir. Dolayısıyla, birinci bölümde ele aldığımız “başarı motiviyile” yakın ilişkilidir ve bu motiviyi etkileyen etmenlerden “başarı şevki, başarısızlık korkusu ve risk alma” unsurlarını da bu başlık altında görmek mümkündür.³¹ Zira, yeri geldikçe temas edeceğimiz gibi, vad edilen başarı insana, söz konusu korku ve endişeleri azaltmak, başarı şevkini arttırmak şeklinde tesir etmektedir. (Nitekim Herzberg’in çift faktör teorisinde, motivasyona yol açan bir unsur olarak kabul edilen “başarı”, McClelland ve Atkinson tarafından da ele alınmıştı.³²)

Kur’ân, insanın bu psikolojik yapısını dikkate alarak, onun çalışması ve gayret sarfetmesi gereken alan ve amaçları tesbit etmekte, belirlediği bu yol üzerinde harcanan emeğin kişiye mutlak başarı getireceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla vadettiği başarının belli şartları vardır: *“İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise tâgût yolunda savaşırlar. O halde şeytanın dostlarına karşı savaşın; şüphe yok ki şeytanın düzeni ve tuzağı zayıftır.”*³³ Ayette, insanın düşmanı olan şeytanla mücadelesi vurgulanmaktadır. Bu esnada, Allah’a inanmanın kişiye güç getirdiğinin belirtilmesi ile, insanın inanma ihtiyacının, daha başlangıçta, savunma ve mücadele arzusuyla birlikte motiv olarak

³¹ Bkz. I.Bölüm , ss. 35 – 37.

³² Bkz. I.Bölüm , ss. 49 – 55.

³³ Nisa 4/ 76.

kullanıldığı görülmektedir. Yani, ifadeden anlaşıldığı üzere, Allah'a inanan insan, düşman veya düşmanlarıyla girdiği mücadelede daha başlangıçta avantajlı konumdadır. Çünkü, kendisinin uğruna savaştığı varlık düşmanından kuvvetlidir ve O'na inananlara yardım etmektedir. Halbuki düşmanın tuzağı ise zayıftır. (Dolayısıyla başarı beklentisi 1 olmalıdır.³⁴) Bu durum şu âyetlerde de ortaya konulmaktadır: *"Artık Allah yolunda savaş. Sen, kendinden başkası (sebebiyle) sorumlu tutulmazsın. Müminleri de teşvik et. Umulur ki Allah kâfirlerin gücünü kırar. Allah'ın gücü daha çetin ve cezası daha şiddetlidir."*³⁵ *"O zaman münâfıklarla kalplerinde hastalık bulunanlar, "Bunları, dinleri aldatmış" diyorlardı. Halbuki kim Allah'a dayanırsa, (o kazanır). Şüphesiz Allah mutlak gâliptir, hikmet sahibidir."*³⁶ *"Gerçek şu ki: İman edip de yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde onun hiçbir hâkimiyeti yoktur."*³⁷ Tabii âyetlerin ortaya koyduğu üzere, bahsettiğimiz avantajın ve güç dengesinin oluşumu, Allah'a imanın yanı sıra, O'nun yolunda savaşmaya ve O'na tevekkül etmeye, yani yalnız O'na güvenmeye de bağlanmaktadır. Neticede ödül olarak "mutlak başarı" verilmektedir.

Yukarıda, temas ettiklerimize ilâveten, dikkati çeken bir husus daha bulunmaktadır ki o da; düşmanın güçsüzlüğünün, "tâgût" uğrunda savaşmasından kaynaklandığının vurgulanmasıdır. Yani batıl olanın, hak olana üstünlüğünün bulunmadığı prensibi ortaya konulmaktadır. Bakara sûresi 256. âyette bu husus daha açık ifade edilmektedir: *"Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk, sapıklık ve eğrilikten ayırdedilmiştir. O halde kim tâgûtu inkâr edip Allah'a inanırsa, sağlam kulpa yapışmıştır ki o hiçbir zaman kopmaz. Allah*

³⁴ Bkz. I.Bölüm , s. 56 – 57.

³⁵ Nisa 4/ 84.

³⁶ Enfal 8/ 49.

³⁷ Nahl 16/ 99.

işitir ve bilir.” Bu âyette insanın inkâr psikolojisinin, batılı inkâr etme davranışına yönlendirmede motiv olarak kullanıldığını görüyoruz. Bu davranışın ifası da kişiyi, kuvvetli bir dayanağın ve gücün yardımını elde etmeye götürmektedir ki O da Allah’tır.

İlgili başka iki âyette de, insanın güvenme arzusu ve ihtiyacı, kişiyi, Allah’a dayanma ve O’na güvenme davranışına, bununla birlikte sabretmeye, güçlülere dayanma gücünü elde etmeye yönlendirmek üzere motiv vazifesi görmektedir. Bunları yapmanın neticesi olarak vadedilen başarı ödülü ile de motivasyon süreci kurulmuş olmaktadır: *“Ey iman edenler! Herhangi bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebât edin ve Allah’ı çok anın ki başarıya erişesiniz.”*³⁸ *“Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi bırakıverirse, ondan sonra size kim yardım eder? Müminler ancak Allah’a güvenip dayansınlar.”*³⁹

Yukarıda biraz önce de değindiğimiz gibi, Kur’ân’da başarı ödülü, bilhassa Allah düşmanlarıyla savaşmaya müslümanları teşvik etme doğrultusunda oldukça sık kullanılmaktadır. Zira, savaşmak, insana en zor gelen davranışlardan biri olduğu gibi, savaşın veya mücadelenin sonunda başarının gerçekleşip gerçekleşmemesi, buna dahil olanlar için büyük önem arzeder. Hatta çoğu zaman hayatî bir durumdur. Dolayısıyla böyle bir konuda, insanlar kolay kolay risk almak istemediklerinden, başarı garantisi vermek, istenilen mücadelenin yapılması için hayli önemlidir. Nitekim insanın bu durumunun –haliyle– Allah tarafından bilindiği Enfal sûresi 66. âyette şu şekilde ifade edilmektedir: *“Şimdi sizde (savaşa karşı) bir zaaf olduğunu bildiği için Allah sizden (yükü) hafifletti. O halde sizden*

³⁸ Enfâl 8/ 45.

³⁹ Âl – i İmrân 3/ 160.

sabırlı yüz (kişi) bulunursa, (onlardan) iki yüzüne galip gelir. Ve eğer sizden bin (kişi) olursa, Allah'ın izniyle (onlardan) iki bin (kişiye) galip gelirler. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir." Ancak böyle bir endişenin bulunmaması gerektiği ve söz konusu durumlarda başarının koşulları – daha evvel de değinildiği gibi – hemen önceki âyetlerde belirtilmektedir: *"Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan müminlere Allah yeter."*⁴⁰ *"Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi (kişi) bulunursa, (onlar) iki yüz kâfire galip gelirler. Eğer sizden yüz (kişi) olursa, kâfir olanlardan bine galip gelirler. Çünkü onlar, kavraması olmayan bir millettir."*⁴¹ Bu duruma atıf, biraz önce yukarıda zikrettiğimiz Enfâl sûresi 45. âyette de söz konusudur: *"Ey iman edenler! Herhangi bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebât edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz."* Demek ki iman, Allah'a güvenme, O'nu çok anma, sebât ve sabır, başarının anahtarları olarak sunulan davranışlardır.

Konuyla alakalı olarak vereceğimiz bir diğer âyette ise, insandaki inanma ve başarı arzusu, kişiyi Allah Teâlâ'yı, Rasûlü'nü (S.A.V.) ve iman edenleri dost edinme davranışına yönlendirmede motiv olarak kullanılmakta ve başarı da ödül olarak vadedilmektedir: *"Kim Allah'ı, Rasûlü'nü ve iman edenleri dost edinirse üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah'ın tarafını tutanlardır."*⁴²

Son olarak vereceğimiz örnekte ise, bizce önemli bir husus vurgulanmaktadır: *"Gevşeklik göstermeyin; üzüntüye kapılmayın. Eğer kalpten inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz."*⁴³ Umutsuzluk nedeniyle çoğu insan başladığı bir işi devam ettirme

⁴⁰ Enfâl 8/ 64.

⁴¹ Enfâl 8/ 65.

⁴² Maide 5/ 56.

⁴³ Âl – i İmrân 3/ 139.

sıkıntısı yaşar. İşte, özellikle imân eden insanlar açısından bu durumun ortadan kalkmasında çok önemli bir yeri olduğunu düşündüğümüz bu âyette, inanma arzusunun, kişinin gayrete devam etme, umutsuzluktan uzak durma ve kalpten inanma davranışlarına yönlendirilmesi amacıyla başarı ödülü ile motive edildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla “kalpten inanma” başarının sırlarından biri olarak dikkat çekmekte ve umutsuzluğa meydan olmadığı vurgulanmaktadır.

2.1.8.Dünya Bereketi ve Kuvveti

Dünya hayatını, bütün imkânlarıyla en güzel biçimde yaşamak, kuşkusuz insanoğlu için daima önemli, belki de en önemli gayelerden biri olmuştur ve olacaktır. Zira dünyada varlıklar onun ihtiyaçlarını giderecek ve istifade edebileceği nitelikte şeylerdir. Ve gerek sözkonusu bu ihtiyaçlar ve gerekse kendine has istekleri, kişiyi dünyadan azamî ölçüde yararlanmaya sevk etmektedir.

Allah Teâlâ'nın, dünyadaki varlıkları insanın faydası ve hizmeti için yarattığını ifade eden Kur'ân'a göre⁴⁴, dünyadan faydalanmak, inansa da inanmasa da bütün insanlara verilen bir imkândır: *“O size istediğiniz her şeyden verdi. Eğer Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız! Doğrusu insan çok zâlim, çok nankördür.”*⁴⁵ *“Görmedin mi, Allah, yerdeki eşyayı ve emri uyarınca denizde yüzen gemileri sizin hizmetinize verdi. Göğü de, kendi izni olmadıkça yer üzerine düşmekten korur. Çünkü Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”*⁴⁶ Ancak inananların bu hususta diğerlerine üstünlüğü

⁴⁴ İlgili pek çok âyet olmasına rağmen kısaca birkaç sûre ve âyeti şöyle sıralayabiliriz: Neml 27/ 60 – 64 , Secde 32/ 37, Yâ – sin 36/ 33 – 36 , Rahmân 55/ 1 – 12 gibi.

⁴⁵ İbrahim 14/ 34.

⁴⁶ Hac 22/ 65.

söz konusudur: *“De ki: Allah’ın kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında inananlarıdır. Kıyâmet günündü ise yalnız müminlerindir. İşte bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz.”*⁴⁷ *“Erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.”*⁴⁸ Görüldüğü üzere, bilhassa son iki âyette, insanın dünya nimetlerinden istifade etme arzusu ve dünyada iyi yaşama arzusu – ki bunu sadece maddî imkânlar açısından değil daha da önemlisi manevî huzur ve tatmin açısından da anlamak mümkündür – inanma ihtiyacı ile birlikte motiv olarak kişiye tesir etmekte ve onu Allah’a inanmaya ve iyi davranışlarda bulunmaya sevk etmektedir.

Kur’ân, insanın “iyi yaşama arzusunu” tatmin etmeyi bazı şartlarla vadetmektedir: *“Ve Rabbinizden mağfiret dilemeniz, sonra da ona tevbe etmeniz için (indirildi). Eğer bu emrolunanları yaparsanız sizi, tayin edilmiş bir süreye kadar güzel bir şekilde yaşatır ve faziletli olan herkese kendi lûtfunu verir. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım.”*⁴⁹ *“Ey kavmim! Rabbinizden mağfiret isteyin, sonra da ona tevbe edin ki üzerinize göğü bol bol göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın, günahkârlar olarak yüz çevirmeyin.”*⁵⁰ Dikkat edilirse her iki âyette de iyi yaşamanın şartı olarak Allah Teâlâ’dan af dileme, bağışlanmayı isteme ve tevbe etme davranışlarının ortaya konduğunu görülmektedir. Bu durum bir anlamda yeni bir başlangıç yapmayı göze almak, daha önceki hatalardan uzak durmayı hedeflemek manasına gelmektedir ve insana bu şans tanınmıştır. Bu esnada, birinci âyette

⁴⁷ Arâf 7/ 32.

⁴⁸ Nahl 16/ 97.

⁴⁹ Hud 11/ 3.

⁵⁰ Hud 11/ 52.

iyi yaşama isteği, ikincisinde ise bu arzuyla birlikte fizyolojik ihtiyaçların ve güç isteğinin motiv olarak kullanıldığı ortaya çıkan bir diğer husustur. Karşılığında ise, hem bu dünyada iyi bir yaşam, hem de Allah Teâlâ'nın lûtfu vadedilmekte, ayrıca, bu lûtfu ermek için insan faziletli olma davranışına da sevkedilmektedir.

Enfâl sûresi 4. âyette, yukarıdaki şartlara, gerçek bir mümin olmak da eklenmektedir: *“İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rableri katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.”* Bir önceki âyetlerde gerçek müminlerin; Allah Teâlâ anıldığı zaman kalpleri titreyen, âyetleri okunduğu zaman imanları artan ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verilen rızıklardan başkaları menfaatine harcayan insanlar oldukları belirtilmektedir. Dolayısıyla kişinin inanma ihtiyacı ve iyi yaşama arzusu motiv vazifesi görmekte ve insanları saydığımız davranışları yapmaya sevketmektedir. Netice olarak verilen ödül ise derece – ki bu ödül aynı zamanda üstün olma isteğine hitap eder, yani üstünlük isteğinin tatmini de sözkonusudur – , bağışlanma ve tükenmez bir rızık olmaktadır.

Konuyla ilgili bir diğer âyette, insandaki savunma, mücadele ve hürriyet isteği, yani özerklik motivu ile inananlar cihad ve hicret davranışlarına yönlendirilmiş, bunu yapan ve bu esnada öldürülen veya ölen insanlara ahirette alacakları ödül olarak “güzel bir rızık” vadedilmiştir: *“Allah yolunda hicret edip sonra öldürülen yahut ölenleri hiç şüphesiz Allah güzel bir rızıkla rızıklandıracaktır. Şüphesiz Allah'ın bizzat kendisi rızık verenlerin en hayırlısıdır.”*⁵¹ (Bu âyette “rızık” kelimesinin işaret ettiği üzere, aynı zamanda fizyolojik ihtiyaçlara da atıf vardır.)

⁵¹ Hac 22/ 58.

Cihad ve hicret edenlerin yanı sıra onlara yardım edenler de bu nimetten nasiplenecek insanlar olarak zikredilmektedir: *“İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler; (muhâcirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır.”*⁵² Dikkat edilirse, bütün bu davranışları yapanlar, şimdiye kadar ele aldığımız ve alacağımız tüm ödüllerin kapısını açan bir sığata, yani “gerçek mümin” sıfatına da nail olmaktadır. Âyette ayrıca, yardımlaşma ve paylaşma davranışları da istenen ve yönlendirilen fiiller olarak dikkat çekmektedir. Bu da beraber olma motivinin kullanıldığına işaret eden bir husustur.

Mükâfata mazhar olan fiillerden biri olarak zikrettiğimiz hicret etme davranışını gerçekleştirmekten insanı alıkoyabilecek geçim, rızık ve kalacak yer korkusu, yaşanmaması istenen halet – i ruhiyelerden biri olarak belirtilmektedir: *“Allah yolunda hicret eden kimse, gidecek çok yer ve bolluk bulur. Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah’a düşer. Allah da çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”*⁵³ Görülüyor ki, insanın güvenlik ihtiyacı motiv olarak kullanılmakta ve kişinin endişe içinde kalarak, dinini yaşama ve şahsiyetini muhafaza etme doğrultusunda yapılması istenen hicretten kaçınmasına mani olmaktadır. Bunun karşılığında ise kendisine, hem rızık hem de yer hususunda garanti verilmektedir.

İnsanın dünyada iyi yaşam isteğinin hırs boyutu olan “faiz” konusuna da bu başlık altında dolaylı bir nokta olarak değinmek istiyoruz. Zira, insanın belki fakirlik korkusu belki zenginlik hırsı ile almaya teşebbüs ettiği faizin durumu şu âyette açıkça izah

⁵² Enfâl 8/ 74.

⁵³ Nisa 4/ 100.

edilmektedir: *“Allah faizi mahveder. Sadakaları çoğaltır. Allah günahkâr kâfirlerin hiçbirini sevmez.”*⁵⁴ Dolayısıyla insanın adalet arzusu ve paylaşma isteği motiv olarak kullanılarak, bireyleri, haksız kazanç elde etmekten uzaklaşıp, sadaka vermeye yönlendirmektedir. Zira, vurgulandığı üzere insanın malında arzu ettiği çoğalma faiz almakla değil sadaka vermekle olacaktır. Yani burada ödül olarak insanın malında “başkalarına verildiği halde çoğalma ve bereket” olmasını anlayabiliriz.

2.1.9Çabaların Zâyi Olmaması

Hemen hemen hepimiz, giriştiğimiz bir işle ilgili olarak harcadığımız emeklerin boşa çıkmasından, bunların takdir edilmemesinden ve neticede zararlı çıkmaktan endişe ederiz. Hedefimize ulaşırsak da ulaşmasak da emeklerimizin zâyi olmayacağını garantisini almak elbette bizim için çok önemli bir itici güç olacaktır.

Kur’ân – ı Kerîm bahsettiğimiz noktayı göz önüne alarak insanları pek çok davranışa yönlendirmekte, yapılanın her hâl-ü kârda karşılığının alınacağına teminat vermektedir: *“Bu durumda her kim, mümin olarak iyi davranışlar yaparsa, onun çabasını görmezlikten gelmek olmaz. Zira biz, onu yazmaktayız.”*⁵⁵ Çok açıkça ifade edildiği üzere, emeklerin karşılıksız kalması gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü buna yol açabilecek en önemli etkenlerden biri olan unutma veya kayda geçmeme ihtimali yoktur, bütün yapılanlar tescil edilmektedir. Böylece iyi davranışlarda bulunmayanlara karşı, alamayacakları mükâfata dair güvenilir bir delil ileri sürmek de mümkün olacaktır. Aslında bizzat Allah Teâlâ hiçbir şeyi unutmaz.

⁵⁴ Bakara 2/ 276.

⁵⁵ Enbiya 21/ 94.

Ancak uygulanan kayda geçme usl bize, adaleti gözetmenin en güzel yollarından birinin tescil etmek olduğu prensibini getirmektedir. Tüm bunlara ilâveten görülüyor ki, inanma ihtiyacı motiv olarak kullanılmış ve yönü, pek çok âyette olduğu gibi, Allah Teâlâ'ya inanma şeklinde tesbit edilmiştir. Aynı zamanda inananlardan iyi davranışlarda bulunmaları istenerek, karşılığını mutlaka alacakları belirtilmiştir. Nitekim Kehf sresi 31. yette bu karşılıklardan biri olarak Adn cennetleri vadedilmektedir.

Ancak bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus var ki o da bu çabaların zâyi olmaması, aynı zamanda onların makbul olmasına bağlıdır. Yani Allah Teâlâ tarafından tasvip edilmeyen amaçlar ve işler uğrunda harcanan emekler iyi karşılıktan mahrumdur (yani inananlar arasında ortak amaçlar oluşturulmakta ve herkesin bunları aynı biçimde algılaması ve kabul etmesi beklenmekte, çabaların bu yönde harcanması vurgulanmakta, böylelikle davranışlar motive edilmektedir)⁵⁶: *“Kim de hireti diler ve bir mümin olarak kendine yaraşır bir çaba ile o gün için çalışırsa, işte bunların çalışmaları makbuldür.”*⁵⁷ Dolayısıyla, insanın inanma ihtiyacının ve ebedilik arzusunun motiv olarak kullanıldığı bu âyette, bireylerden, uzun vadeli ve kendilerine fayda getirecek işler yapmaları, yani ebedî alem için çaba sarfetmeleri istenmekte, bunların karşılığının mutlaka iyi olacağı belirtilmektedir.

Güzel ve karşılığı zâyi olmayacak davranışlar arasına sabretme fiilinin de dahil edildiğini görmekteyiz: *“(Ey Muhammed!) Sabırlı ol, çünkü Allah güzel iş yapanların mükâfatını zâyi etmez.”*⁵⁸ Sabretmek, insana zor gelen davranışlardan biridir. Bu zorluğun sebebinin,

⁵⁶ Bkz. I.Bölüm , ss. 65 – 67.

⁵⁷ İsr 17/ 19.

⁵⁸ Hd 11/ 115.

sabretme fiilinin, herhangi bir durum karşısında bekleyişi, acele etmeden neticeye varmayı içermesi olduğunu söyleyebiliriz. İşte Kur'ân - ı Kerîm, sabretmeyle ortaya konulan bekleyişin ve tahammülün karşılığının mutlaka alınacağını belirterek insanı motive etmektedir. Ve onu, bu davranışa yönlendirmektedir. Söz konusu motivasyon sürecinde, mükâfatın zâyi olmamasının belirtilmesi, insanın “adalet arzusunun” motiv olarak kullanıldığını göstermektedir.

Âl - i İmrân sûresi 114 ve 115. âyetler, emekleri karşılıksız kalmayacak insanların ve dolayısıyla karşılığı zâyi olmayacak işlerin genel özelliklerini şu şekilde ortaya koymaktadır: *“Onlar Allah’a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten men’ ederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar salih insanlardandırlar.”* *“Onların, hayır cinsinden yaptıkları şeyler karşılıksız bırakılmayacaktır. Allah, takvâ sahiplerini çok iyi bilir.”* Âyetlerde, insanın inanma ihtiyacı ve takdir edilme arzusu⁵⁹ motiv olarak karşımıza çıkmakta ve insanı Allah Teâlâ’ya ve ahirete inanma, iyiliği öğütleyip kötülükten uzaklaştırma ve faydalı işler yapma davranışlarına yönlendirmektedir.

Daha önceki başlıklarda sıklıkla geçen cihad ve hicret fiilleri, bu ödül kapsamında da ele alınmaktadır: *“Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplara Allah’ın Rasûl’ünden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz. Şöyle ki; Allah yolunda onlara bir susuzluk, bir yorgunluk ve bir açlığın erişmesi, kâfirleri öfkeli edilecek bir yere (ayak) basmaları ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları, ancak bunların*

⁵⁹ Birinci bölümde ele aldığımız “sosyal onay” ve “kendilik değeri motivleri” ile alakalı bir arzuudur. Bkz. I.Bölüm s. 33 – 34.

karşılığında kendilerine sâlih bir amel yazılması içindir. Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez.”⁶⁰ “Allah onları, yapmakta olduklarının en güzeli ile mükâfatlandırmak için küçük, büyük yaptıkları her masraf, geçtikleri her vadi mutlaka onların lehine yazılır.”⁶¹ “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, çünkü onunla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah’ın bildiği kimseleri kokutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.”⁶² Âyetlerde, cihad ve hicret esnasında karşılaşılan zorluklar, bunu gerçekleştirenlerin lehine sonuç getirecek durumlar olarak zikredilmektedir. Ve yine bu uğurda gösterilen hiçbir çabanın ve harcanan hiçbir emeğin karşılıksız kalmayacağı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu güç işleri gerçekleştirmede insana çok önemli bir destek verildiğini görüyoruz. Motivasyon süreci açısından yaklaştığımızda ise, yaptığının kaybolmaması arzusu motiv olarak kullanılarak insanı cihada ve hicrete yönlendirdiğini, ödül olarak ise bu uğurda yapılanların mutlaka en güzeli ile karşılığını bulup, emeklerin zâyi olmayacağını vadedilmesini söyleyebiliriz.

Konuyla ilgili olarak vereceğimiz son âyetler olan Bakara sûresi 272 ve 273. âyetlerde, yapılan harcamaların makbul olması ve ödülü haketmesi için gerekli şartlara temas edilmektedir: *“Onları doğru yola koymak senin üzerine borç değildir. Lâkin Allah dilediğine doğru yolu gösterir. Hayır olarak harcadıklarınızdan hepsi, kendiniz içindir. Yapacağınız harcamayı, ancak Allah’ın rızasını kazanmak için harcayın. Hayır kasdıyla verdiğiniz ne varsa, size tam olarak noksansız verilir ve siz asla haksızlığa uğramazsınız.”* Âyette, Allah

⁶⁰ Tevbe 9/ 121.

⁶¹ Tevbe 9/ 122.

⁶² Enfâl 8/ 60.

rızasını elde etme arzusunun hem motiv hem de amaç olması, dikkat çeken bir husustur. Aynı zamanda adalet arzusunun ve dolaylı olarak inanma ihtiyacının da motiv olduğu bu âyette, insanın bir davranışı gerçekleştirirken niyetinin ne olduğunun önemine işaret edilmektedir. Bu doğrultuda insanların, Allah Teâlâ yolunda, O'nun rızasını kazanmak için hayır amacıyla harcama yapmaya yönlendirildiğini görüyoruz. Sonuçta yine ödül olarak harcananların zâyi olmaması ve eksiksiz ödenmesi ödül olarak verilmektedir.

2.1.10.Cennet

Arapça'da "bahçe" manasına gelen cennet Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak doğrultusunda hareket edenlerin ve neticede O'nun rızasına erenlerin, öldükten sonra varacakları yere verilen isimdir. Söz konusu bu yer Kur'ân'da şu şekilde tarif edilmektedir: *"İman edip iyi hareket ve davranışlarda bulunanlar için, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildiği vakit, "Bu, bundan önce dünyada bize verilenlerdendir," derler. Ve bu rızık onlara bazı yönlerden dünyadakine benzer olarak verilmiştir. Onlar için cennette tertemiz eşler vardır. Ve onlar orada ebedî kalacaklar."*⁶³ *"Muhakkak ki Allah, iman edip iyi davranışlarda bulunanları, zemininden ırmaklar akan cennetlere kabul eder. Bunlar orada, altın bilezikler ve incilerle bezenirler. Orada giyecekleri ise ipektir."*⁶⁴

Ayet-i kerîmelerde inanan ve iyi davranışlarda bulunan insanlara mükâfat olarak verilen cennetin, içinden ırmaklar akan, yiyecek,

⁶³ Bakara 2/ 25.

⁶⁴ Hac 22/ 23.

giyecek ve eş verilen bir mekân olduğunun belirtilmesi, insanın birtakım ihtiyaçlarının ve arzularının, iman ve iyi davranışta bulunma fiillerinin yapılmasında motiv olarak kullanıldığını göstermektedir. Meselâ; ırmak, meyve, ipek elbise, ve eş kavramlarının, daha önce birinci bölümde ele aldığımız, insanın temel fizyolojik ihtiyaçlarından bazılarının karşılığı olduğunu görüyoruz.⁶⁵ Tabii cennette bu tip ihtiyaçların dünyadakiyle aynı olmayacağını belirtmek gerekir. Nitekim Kur'ân bu hususu şu şekilde ifade etmiştir: *"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için nice sevindirici ve göz aydınlatıcı nimetler saklandığını hiç kimse bilemez."*⁶⁶ Dolayısıyla bu âyetle ortaya çıkmaktadır ki, Allah'ın, rızasını kazanmış olan kulları için hazırladığı Cennet nimetlerinin mahiyeti, dünyevî ölçülerle izah edilememektedir. Bu da bize, söz konusu nimetlerin, dünya hayatındakiler gibi nitelendirilmesinin, anlayışımıza hitap etmek maksatlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, Hz. Peygamber (S.A.V.) tarafından da kutsî bir hadisle dile getirilmiştir.⁶⁷

Ayetlerde, insandaki çok önemli bir özelliğe, Kur'ân'da ifade edildiği üzere, ilk insanın şeytan tarafından kandırılıp yasak bir fiili işlemesine ve cennetten çıkarılmasına sebep olan yönüne temas edilmektedir⁶⁸. "Ebediyet arzusu". Şeytanın bu doğrultudaki sözleri A'râf sûresi 20. âyette şu şekilde belirtilmektedir: *"Rabbimiz bu ağacı sadece ikinizin melek olmaması veya ölümsüzlüğe kavuşmaması için yasakladı."* Açıkça anlaşılmaktadır ki, Kur'ân insanda ebediyet arzusu bulunduğunu kabul etmekte ancak, aslı itibariyle, insanın pek çok faaliyette bulunmasına sebep teşkil eden (nesil yetiştirme, ilmî

⁶⁵ Bkz. LBölüm , s. 9 , ss. 26 – 30.

⁶⁶ Secde 32/ 17.

⁶⁷ Zeynü'd – dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l – Lâtîfî'z – Zebîdî , Sahîh – i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Serhi , Çev. ve Şârih Kâmil Miras , 9. Cilt , Ankara , 1981, s. 42.

⁶⁸ Tâhâ 20/ 121 – 122 , A'râf 7/ 20.

faaliyetlerde bulunma gibi) ve bu açıdan olumlu olan bir duygunun, bir tutku haline gelmemesi noktasında da insanı uyarmaktadır.⁶⁹ Aynı zamanda, yukarıdaki âyetlerde geçen “ebedî kalacaklar” ifadesiyle de, kişinin bu arzusunu, onu iman etme ve iyi davranışlarda bulunma fiillerine yönlendirmede motiv olarak kullanmakta, istenilen şeyleri yaptığı takdirde, onun ebedîlik arzunu tatmin edeceğini vadetmektedir.

Cennet kavramı içine dahil olan özellikler ve bu ödül doğrultusunda yönlendirilen davranışlar saydıklarımız ile sınırlı değildir. Meselâ: “ *Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vadetti. Allah’ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur.*”⁷⁰ Ayette de belirtildiği üzere, insanın barınma ihtiyacına da temas edilmiş ve bunu en güzel biçimde karşılanacağı vadedilmiştir. Aynı şekilde inanma ihtiyacı da, “mümin” kavramıyla Allah’a inanmaya yönlendirilmiş, böylelikle pek çok örnekte olduğu gibi burada da bir davranışa teşvik için (Allah’a iman) iki motiv kullanılmıştır. Hatta bütün bunlara ilâveten, “Allah Teâlâ’nın rızası”, en büyük ödül olarak en üst sıraya konulmaktadır.

Peki iman edenlerin ve iyi davranışlarda bulunanların vasıfları nelerdir ki bu şekilde ödüllendirilmektedirler? Bunun cevaplarından biri şu âyet-i kerîmede verilmektedir: “*Mümin erkeklerle mümin kadınların da bir kısmı, bir kısmının velileridir (dostları ve yardımcılarıdır). Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekât verirler, Allah ve Resûlü’ne itaat*

⁶⁹ Bayraktar Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri, 1. cilt, İstanbul, 2001, s. 331 – 332.

⁷⁰ Tevbe 9/ 72.

ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Çünkü Allah Azizdir, hikmet sahibidir.”⁷¹

Bir başka âyette ise, cenneti kazanan insanlar için bir alış-verişin söz konusu olduğu belirtilerek, hemen akabinde gelen âyette onların genel özellikleri şu şekilde beyan edilmektedir: *“Allah müminlerden mallarını ve canlarını onlara (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar ve öldürülürler. (Bu), Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da Allah üzerine hak bir vaattir. Allah’tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır? O halde O’nunla yapmış olduğunuz bu alış-veriştan dolayı sevinin. İşte bu, büyük kurtuluştur.”⁷²* *“(Bu alış-verişi yapanlar), Tevbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rûku’ edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah’ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele.”⁷³* Hûd sûresi 23. âyette ise, cenneti kazanan kişilerin özelliklerinden biri olarak Rablerine boyun eğmeleri sayılmaktadır: *“İnanıp da güzel işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenlere gelince, işte onlar cennet ehlidirler. Onlar orada ebedî kalırlar.”* Tüm bunlara ilaveten, Allah’ın ahdini yerine getirmek, verilen sözü bozmamak, takva sahibi olmak yani sevgiden ileri gelen bir korku ile Allah’a karşı yanlış davranmaktan sakınmak, Allah’ın gözetilmesi emrettiği şeyleri (akraba, yetim hakkı, kul hakkı gibi) gözetmek, başkaları için hayır yapmak, kötülüğü iyilikle savmak, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirmek, iffeti korumak, emânete riâyet etmek⁷⁴, sabredip yalnız Allah’a dayanmak⁷⁵ gibi davranışlar da cennete hak kazanan insanların özellikleri ve yaptıkları

⁷¹ Tevbe 9/ 71.

⁷² Tevbe 9/ 111.

⁷³ Tevbe 9/ 112.

⁷⁴ Râd 13/ 20, 21, 22. – Müminûn 23/ 1,2,3,4,5,6,7,8,9.

⁷⁵ Ankebut 29/ 59.

fiiller olarak belirtilmektedir. Hatta bunları yapanların durumu; “(O sonuç) *Adn cennetleridir, oraya babalarından, eşlerinden ve çocuklarından sâlih olanlarla beraber girecekler, melekler de her kapıdan onların yanına varacaklar*”⁷⁶ şeklinde ifade edilerek, yine birinci bölümde psikolojik ve sosyal motivler başlığı altında ele aldığımız “birlikte olma” motivine ve birlikte olma ihtiyacının karşılanacağına işaret vardır.⁷⁷ Dolayısıyla, bahsettiğimiz ödüller insanı, yukarıda saydığımız çeşitli fiillerin hepsine birden teşvik etmekte, bu esnada ise, inanma, sevgi, beraberlik, barınma gibi pek çok ihtiyacı ile adalet, paylaşma, mücadele gibi bir çok arzu motiv olarak kullanılmaktadır.

Cenneti kazanan insanlara verilecek ödüllerden biri olarak tasavvur edebileceğimiz bir husus da ölüm esnasında, yani insanın en büyük korkularından birinin gerçekleşmesi esnasında, onlara böyle bir korkunun olmamasıdır: “(Onlar), meleklerin, “*Selâm sizin üzerinize olsun. Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin*” diyerek iyilikle canlarını aldıkları kimselerdir.”⁷⁸ Dolayısıyla, Kur’ân’a göre, cennete girmeye hak kazananlar için ödüllendirme işlemi, sadece öldükten sonra, cennetin kendisiyle değil, daha ölüm esnasında başlamaktadır. Aynı zamanda “ölüm korkusu” da, biraz önce bahsettiğimiz iyi davranışları gerçekleştirmede motiv görevi görmektedir.

Cennet kavramı içinde, sadece fizyolojik ihtiyaçların tatmini sözkonusu edilmemektedir: “*Mutlu olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar*

⁷⁶ Râd 13/ 23.

⁷⁷ Bkz. I.Bölüm , s. 32.

⁷⁸ Nahl 16/ 33.

*da orada ebedî kalacaklardır. Bu bitmez, tükenmez bir lutfudur.”*⁷⁹ Bu âyette de belirtildiği üzere, “mutluluk isteği” de burada tatmin bulacak psikolojik bir ihtiyaç olarak göze çarpmaktadır (bu istek, birinci bölümde adı geçen “hazza varma eleminden kaçma motiviyile alakalıdır⁸⁰). Bunun yanında, insanın tabiatında bulunan ve genellikle psikolojik açıdan kişiye rahatsızlık veren duygular olarak kabul edilen “kin ve düşmanlık” hislerinin hem dünyada hem de cennette, kalpten sökülüp atılacağına vurgulanması da psikolojik boyutlu bir ödüllendirme olarak değerlendirilebilir kanaatindeyiz: *“Onların altından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: Lutfedip hidâyetiyle bizi buna kavuşturan Allah’a hamdolsun. Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. Andolsun ki, Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişlerdir. Onlara: “İşte size cennet; yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık ona vâris kıldınız” diye seslenilir.”*⁸¹ Ayette de görüldüğü üzere insanların buna şükredeceklerinin belirtilmesi de kanaatimizi doğrular niteliktedir. Kalpte sökülüp atılacak olan bu duyguların yerine ise onlardan daha iyi nitelikteki ve insana rahatlık veren “kardeşlik” duygusunun hakim olacağı misal olarak vereceğimiz âyette vadedilmektedir: *“Biz onların göğüslerindeki kini söküp attık; onlar artık, köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olup (sohbet ederler).”*⁸² Bu durum bazı âyetlerde, boş söz yerine buradakilerin birbirlerinden “selâm” işitecekleri şeklinde de ifade edilmektedir.⁸³ Aynı şekilde, hem psikolojik hem de fizyolojik olarak düşünebileceğimiz “yorgunluk” hissi de, kin ve düşmanlık duyguları gibi cennette hissedilmeyecek

⁷⁹ Hûd 11/ 108.

⁸⁰ Bkz. I.Bölüm, s. 39.

⁸¹ Araf 7/ 43.

⁸² Hicr 15/ 47.

⁸³ Meryem 19/ 62.

hallerden biri olarak belirtilmektedir: *“Onlara orada hiçbir yorgunluk dokunmayacak ve onlar, oradan çıkarılmayacaklardır.”*⁸⁴ Kısaca ifade etmek gerekirse, cennete hak kazandıran davranışların gerçekleştirilmesi için, elemenden kaçma hazza yaklaşma motivisi, hem psikolojik hem de fizyolojik boyutlu olarak kullanılmaktadır.

Maslow’un hiyerarşisinde yer alan itibar ve saygınlık ihtiyacı⁸⁵ da, cennet içinde tatmin olacak hususlardan biri olarak ele alınmaktadır: *“İşte onlar, sabretmelerine karşılık cennetin en yüksek makamlarıyla mükâfatlandırılacaklar, orada hürmet ve selâmla karşılanacaklardır.”*⁸⁶ Görüldüğü üzere, itibar ve saygınlık ihtiyacı, sabretme fiiline yönlendirmede motiv olarak kullanılmakta ve neticede ödül olarak hem cennet hem de burada hürmet vadedilmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkmaktadır ki, cennet kendi içinde pek çok ödülü barındırmaktadır.

2.2.MANEVÎ ÖDÜLLER

Somut bir istifadeden ziyade kişiye manevî kazanç sağlayan mükâfat türleridir. Kur’ân – ı Kerîm’de insana vadedilen başlıca manevî ödülleri şu şekilde sıralayabiliriz:

2.2.1.Bağışlanma

⁸⁴ Hicr 15/ 48.

⁸⁵ Bkz. I.Bölüm, s. 9.

⁸⁶ Furkân 25/ 76.

Hepimiz kimi zaman kasıtlı yani bilinçli kimi zaman ise hatayla pek çok yanlış yaparız. Doğal olarak bu yanlışlarımızın bize sorun çıkarmamasını, herhangi bir şekilde bizi zor bir duruma sokmamasını isteriz. Aynı durum inanan insan için de geçerlidir. Zira inanan insanın en büyük endişelerinden biri de, işlediği bir günah sebebiyle ilâhî cezaya maruz kalmaktır. Dolayısıyla o bu konuda bir bağışlanma imkânının olmasını arzu eder. Aksi takdirde işlediği günahlar sebebiyle ümitsizliğe düşebilir ve inancından doğan pek çok sorumluluğunu gerçekleştirme sıkıntısı yaşayabilir.

Kur'ân - ı Kerîm bahsettiğimiz hususta insanın ümitsizliğe düşmesine asla müsaade etmemektedir. İnanan ve tövbe edip halini düzelten herkes için bağışlanma umudu söz konusudur. Çünkü Allah Teâlâ kullarına çok yakın ve onların dualarını kabul edendir: *"Ancak tevbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar lanetlenmekten kurtulmuşlardır. Zira ben onları bağışlarım ve ben tevbeleri fazlaca kabul eden ve çok esirgeyenim."*⁸⁷ *"Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. O sizi yerden yarattı. Ve sizi orada yaşattı. O halde O'ndan mağfiret isteyin, sonra da O'na tevbe edin. Çünkü Rabbim (kullarına) çok yakın ve (onların duâlarını) kabul edendir."*⁸⁸ Birinci âyette insandaki pişmanlık duygusunun motiv görevi gördüğü dikkati çekmektedir. Bu pişmanlık vasıtası ile insanın yönlendirildiği davranış olarak ise, Allah'tan af dileyip bir daha aynı hatayı yapmama azmi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu yolladır ki kişi için affedilmeme korkusu ortadan kalkacak ve ödül olarak bağışlanması söz konusu olacaktır.

⁸⁷ Bakara 2/ 160.

⁸⁸ Hûd 11/ 61.

İnanma ve ibadet etme ihtiyaçlarının motiv olarak kullanıldığı ikinci âyette kişi yine Allah'tan af dileme tövbe etme fiillerine yönlendirilmektedir. Ancak bu esnada, Allah'ın insanı nasıl yarattığı, ona ne gibi imkânlar verdiği hususunda düşünme ve bunları takdir etme, âyette yapılması istenen diğer davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ödülün ise yine bağışlanma olarak belirtildiğini görüyoruz. Tüm bunlara ilâveten, Allah'ın kullarına çok yakın olduğunun vurgulanması ile, insanın birlikte olma ihtiyacına bir cevap verildiğini söylememiz de mümkündür.

Bağışlanma ile birlikte kimi zaman daha önce ele aldığımız “büyük mükâfatın” ödül olarak verildiği dikkati çekmektedir: *“Allah, iman eden ve iyi işler yapanlara söz vermiştir; onlara bağışlama ve büyük mükâfat vardır.”*⁸⁹ *“Ancak sabredip güzel iş yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve bir büyük mükâfat vardır.”*⁹⁰ İnanma ihtiyacının itici güç olduğu âyetlerde, sözkonusu ödüllerin, yani bağışlanma ve ne olduğu açıklanmayan büyük mükâfatın da kişiyi motive ettiğini söyleyebiliriz. Zira, bu iki unsur bireyi Allah'a iman edip iyi işler yapmaya ve sabretmeye yönlendirmektedir. Dolayısıyla bu davranışların karşılığı olarak sunulan ödüller, inanma ihtiyacı ile birlikte itici güç olmaktadır.

Bağışlanmanın bir diğer boyutu da, insanın imkânsızlıklar nedeniyle yapması gerekenleri yapamaması sebebiyle sorumlu tutulmamasıdır: *“Allah ve Rasûlü için öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve harcayacak bir şey bulamayanlara bir günah yoktur. Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol yoktur. Çünkü Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.”*⁹¹ İncancının gereğini yerine getirme

⁸⁹ Maide 5/ 9.

⁹⁰ Hûd 11/ 11.

⁹¹ Tevbe 9/ 91.

isteği ile kişinin bazı davranışları yapma gayretine rağmen buna imkân bulamamasına temas eden bu âyette, bundan dolayı mahzun olmaya gerek olmadığı vurgulanmaktadır. Zira kişinin, gücünü aşan bir şeyden dolayı sorumlu tutulması söz konusu değildir. Ayrıca, âyete göre aleyhe yol olmamasının asıl ayırt edici unsuru “iyilik etmek”, “Allah ve Rasûlü için öğüt vermektir.” Dolayısıyla bunları yerine getiren için yapamadıkları şeylerin sıkıntısını çekmek gibi bir durum olmayacaktır. Motivasyon süreci şeklinde ifade etmek gerekirse, inancın gereğini yerine getirme isteği motiv; iyilik yapma, Allah ve Rasûlü için öğüt verme yönlendirilen davranışlar ve yapamadıklarından dolayı affedilme ile aleyhte bir yol olmaması ise ödüldür diyebiliriz.

Bir diğer âyette ise, insanın affa nail olmasının vesilelerinden biri olarak fakirlere sadaka vermek, fakat bilhassa gizlice vermek zikredilmektedir: *“Eğer sadakaları açık verirsiniz ne güzeldir o. Eğer onu gizler de fakirlere gizlice verirsiniz işte o sizin için daha hayırlıdır. Böyle yaptığınızdan ötürü, Allah sizin günahlarınızı bağışlar. Allah yapmakta olduklarınızı noksansız bilir.”*⁹² Paylaşma arzusu hemen her insanda mevcuttur. Ama kimi zaman bilhassa maddî konularda bu paylaşımı gerçekleştirmek insanlara oldukça zor gelmektedir. İşte âyette, insanın bu arzusu motiv olarak kullanılmış ve insan, ihtiyaç sahipleriyle elindekileri paylaşmaya yönlendirilmiştir. Ancak bu fiil, pek çok insanın bileceği bir tarzda yapılabileceği gibi, kimsenin haberi olmaksızın da gerçekleştirilebilir. Ve âyette de açıkça ifade edildiği gibi ikinci yol diğerinden daha uygundur. Böylece hem yardım yapılan insan teşhir ve rencide edilmemiş olur, hem de insanın bizzat kendisi gururdan uzaklaşmış olur. Nitekim, ihtiyaç sahibinin bu ihtiyacını adeta örtterek ona gizlice

⁹² Bakara 2/ 271.

yardımda bulunma, insanın günahlarının örtülmesine de vesile olarak görülmüştür diyebiliriz. Böylece bağışlanma, bir ödül olarak bu kişilere sunulmaktadır.

Konuyla ilgili olarak vereceğimiz son örnek âyette ise, suçların örtülmesi ve bağışlanma ile birlikte zikredilen önemli bir mükâfattan daha bahsedilmektedir: *“Ey iman edenler! Eğer Allah’tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırdedecek bir anlayış verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allah büyük lütuf sahibidir.”*⁹³ Âyette, inanma ihtiyacı ve korku motivinin (burada sadece korku değil aynı zamanda sakınma kavramının da bulunduğunu söylemek mümkündür), kişiyi Allah’a inanmaya ve O’ndan korkmaya yönlendirdiği görülmektedir. Bu davranışlara verilen ödül ise, bağışlanmanın yanı sıra, “iyi ile kötüyü ayırdetme yetisi”, âyetteki ifadesi ile “furkân”dır. Yani Allah’a inanma ve yalnız O’ndan korkma, insana çok önemli bir kabiliyetin verilmesine vesile teşkil etmektedir. Bu ödül aynı zamanda onun hatalara düşmesini engelleyecek bir mahiyete sahiptir. Dolayısıyla, bilhassa eğitim – öğretim sürecinin amaçlarından biri olarak kabul edilebilecek bir yeti, bu iki davranışın gerçekleştirilmesiyle verilmesi vadedilen bir ödül olarak Kur’ân’da karşımıza çıkmaktadır. Pek çok âyette olduğu gibi burada da birden fazla ödülün konulduğunu görmekteyiz.

Âyetlerden anlaşıldığı ve daha önce de temas ettiğimiz gibi, Kur’ân’da ümitsizliğe asla yer yoktur.

2.2.2.Korkudan ve Üzüntüden Emin Olmak

⁹³ Enfâl 29.

Daha önce de değindiğimiz gibi, insanın en temel ihtiyaçlarından biri “güvenlik”tir. İnsan her açıdan emniyette olmak ister. Bilmediği, kendisine zarar verebilecek ve gelecek bu zararı önlemeye gücünün yetmediği şeylerden korkar. Çünkü onlara karşı emin değildir. Ancak herhangi bir yardım veya garanti söz konusu ise bu korkusu azalır veya ortadan kalkar. Böylece istediği emniyet duygusuna kavuşur.

Kur’ân – ı Kerîm, insanın korkudan ancak Allah’ın desteği sayesinde emin olabileceğini, bunu için de bazı şartların olduğunu belirtmektedir: *“İman edenler, iyi işler yapanlar, namaz kılanlar ve zekât verenler için Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur, mahzun da olmayacaklardır.”*⁹⁴ İnanma ve ibadet etme ihtiyaçlarının korkudan, elemenden uzak olma istekleriyle motiv olarak kullanıldığı âyette, kişinin korkudan emin olması için iman etme, iyi işler yapma, namaz kılma ve zekât verme gibi davranışları gerçekleştirmesi gerektiği görülmektedir.

Bir diğer âyette ise başa kakmadan sadaka vermek, korkudan ve üzüntüden emin olmayı beraberinde getiren bir davranış olarak sunulmaktadır: *“Mallarını Allah yolunda hayra verip de sonra başa kakmayan, alanların gönlünü kırmayan kimselerin Allah katında kendilerine has mükâfatları vardır. Onlara korku olmadığı gibi onlar üzülmeyecektir.”*⁹⁵ Hatta hemen akabinde “güzel söz söylemek ve hoş görmek” davranışları da övülmektedir: *“Çünkü güzel söylemek ve hoş görmek, peşinden başa kakılan gönül incitilen sadakadan daha iyidir.”*⁹⁶ Görüldüğü gibi, paylaşma duygusunun motiv olduğu âyetlerde, insan, yaptığını başa kakmaktan men edilmekte, ihtiyaç sahiplerine sadaka vermeye ve güzel söz söylemeye teşvik

⁹⁴ Bakara 2/ 277.

⁹⁵ Bakara 2/ 262.

⁹⁶ Bakara 2/ 263.

edilmektedir. Bu cömertliğin karşılığı olarak da insana üzüntüden ve korkudan emin olmanın garantisi verilmektedir.

Korkudan ve üzüntüden emin olan kimseler olarak, bir âyette “Allah dostları”ndan bahsedildiği dikkat çekmektedir: *“İyi bilin ki, Allah dostlarına korku yoktur ve onlar üzülmeyecekler de.”*⁹⁷ Peki kimdir bu Allah dostları? *“Onlar, iman edip de takvâya ermiş olanlardır.”*⁹⁸ *“Onlar için dünya hayatında da ahirette de müjde vardır. Allah’ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir.”*⁹⁹ Demek ki iman edip takva sahibi olmak sadece korkudan ve üzüntüden emin olmakla değil, aynı zamanda hem dünya hem de ahiret hayatında müjdelenmekle de ödüllendirilmektedir. Bu durum aynı zamanda “büyük kurtuluş” olarak nitelendiriliyor. Motivasyon süreci açısından baktığımız zaman diyebiliriz ki başta kişi için çok önemli bir ihtiyaç olan güvenlik ihtiyacı, inanma ihtiyacı ve elemenden uzak olma arzusu ile birlikte motiv, Allah’a iman etme ve takvaya ulaşma, yönlendirilen davranışlar, korku ve üzüntüden emin olma, Allah’ın dostu olma ve dünyada ve ahirette müjdelenme ise verilen ödüller olmaktadır.

Maide sûresi 105. âyette, doğru yolda olmayanların verebileceği zararlardan uzak olmanın yolu şu şekilde belirtilmektedir: *“Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. Artık O, size yaptıklarınızı bildirecektir.”* Görülüyor ki Kur’ân’a göre insan, Allah’ın emir ve yasakları doğrultusunda hareket edip doğru yoldan sapmadı mı, sapmış olan kimselerin zararlarından emin olacaktır. Tabii bu güvencenin temelinde yine Allah’a iman yatmaktadır. Kısaca

⁹⁷ Yunus 10/ 62.

⁹⁸ Yunus 10/ 63.

⁹⁹ Yunus 10/ 64.

ifade etmek gerekirse, güvenlik ihtiyacı ile kişi Allah'a imana ve O'nun çizdiği yolda kalmaya yönlendirilmekte, böylece, insana iman ile güvenlik hissi verilmektedir. Yani güvenlik ihtiyacı imana yol açmaktadır. Zira iman edilen varlık, insanı bütün tehlikelerden korumaya kâdirdir. Neticede ise doğru yolda olmayanların verebilecekleri zararlardan emin olma garantisi verilmektedir.

Yukarıdaki âyetle benzer bir duruma, Tâhâ sûresi 112. âyetle de işaret edilmektedir: *"Her kim, mümin olarak iyi olan işlerden yaparsa, artık o ne zulümden ne de hakkının çiğnenmesinden korkar."* İnsan için tahammülü en zor durumlardan birine yani hakkının çiğnenmesine ve zulme uğramaya karşı bir güvencenin söz konusu olduğu bu âyetle, bu güvenceye sahip olmak için insanın yapması gereken şeyler iman ve iyi işler olarak belirlenmektedir. Yani yukarıdaki âyetle olduğu gibi, inanma ve güvenlik ihtiyaçları motiv olarak karşımıza çıkıyor. Neticede ödül olarak verilen garanti de, hakikaten her insanın sahip olmak istediği ve bu uğurda epey mücadele verdiği bir güvencedir. Zira insana en ağır gelen şeylerden biridir zulme uğramak ve buna engel olmak için insanlar tarih boyunca pek çok açıdan (savaş, kanun gibi) güç sarfetmişlerdir.

Kur'ân'da, saydıklarımıza ilâveten, mahşer günü korkusundan da bahsedilmekte ve bu korkudan emin olmak için insanın Allah huzuruna "iyilikle" gelmesi istenmektedir: *"Kim iyilikle gelirse, ona daha iyisi verilir. Ve onlar o gün korkudan emin kalırlar."*¹⁰⁰

Son olarak vereceğimiz örnek âyetle, insanın ebediyet arzusunun en üst düzeyde tatmininin söz konusu edildiğini görüyoruz: *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın! Bilakis onlar diridirler;*

¹⁰⁰ Neml 27/ 88.

Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar."¹⁰¹ Allah yolunda savaşan ve bu uğurda ölen kimselere, ahirette olduğu gibi dünyada da ölümsüzlük vadeden bu âyet, biraz önce de işaret ettiğimiz gibi insanın ebedilik arzusunu en üst noktada tatmin etmeyi vurgulamaktadır. Dolayısıyla ebedilik arzusu, korku ve elemden uzak olma istekleri ile fizyolojik ihtiyaçlar, insanı Allah yolunda mücadeleye ve savaşmaya sevk etmekte kullanılmıştır diyebiliriz. Ödül ise birden fazladır: Ebedilik, Allah tarafından verilecek lütuf ve rızık ile korku ve kederden emin olma.

2.2.3.Doğru Yolda Olma – Kurtuluşa Erme

Birinci bölümde ele aldığımız “gelişmenin bilinmesi” motivi¹⁰² ile alakalı sayabileceğimiz bir ödül çeşididir. Zira, insanın doğru yolda olduğunu bilmesi, başarısının bilincinde olması gibi, onu motive eden, çaba göstermeye sevk eden bir unsurdur.

Kur’ân’dan anladığımız kadarıyla doğru yolun bizzat kendisi ödül olduğu gibi, aynı zamanda insanı “kurtuluşa erme” gibi bir mükâfata ulaştırması hasebiyle, başka ödüller için de bir vesiledir. Bu sebeple, doğru yolun sonuçlarından biri olarak tasavvur edebileceğimiz “kurtuluşa erme” mükâfatını da bu başlık içinde beraberce ele almayı uygun gördük.

¹⁰¹ Âl – i İmrân 3/ 169 – 170.

¹⁰² Bkz. I.Bölüm s. 24.

Kur'ân "yol" kavramını pek çok şekilde ele almaktadır: "Sırât, sebîl, tarîk, millet, şeriat" gibi kelimeler yol anlamını ifade etmek sûretiyle karşımıza çıkmaktadırlar.¹⁰³ Başlığımızı oluşturan "doğru yol" yani "sırât - ı müstakîm" ise pek çok açıdan ele alınabilmektedir. Meselâ "Fâtiha sûresinin 6. âyetinde yer alan "sırât - ı müstakîm", "adâletin yolu", yani "denge yolu" anlamına gelmektedir."¹⁰⁴ Başka bir ifade ile, "geniş, düz, sapma ve eğim bulunmayan yol" demektir.¹⁰⁵ Mahiyetinde ise, insanın, Allah'ın emirleri doğrultusunda ilerlemesine mâni olabilecek bütün engelleri aşmasına yardım eden doğru kuralları içermektedir.¹⁰⁶ Fizikî manada ise; "doğru çizgi, doğru yol, dümdüz yol, düzelten yol, insanı ayağa kaldıran yol, doğru tavır ve tutum, doğru sistem, doğru maksat, doğru çare, doğru usûl, doğru nizâm, doğru vasıta ve doğru tedbîr" gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁷ Bir diğer boyut olan psikolojik ve ahlâkî manasıyla ise, iffetin yolu, namusun yolu, hile olmayan yol, doğru idâre ve doğru hüküm anlamlarına geldiği söylenebilir.¹⁰⁸ Ayrıca bu bağlamda, Allah'ın kanunu olan ve insanı yanıltmadığı için doğru yol özelliği taşıyan "yaratılış kanunu (fitrat kanunu)"nu da ifade etmektedir.¹⁰⁹ Hukukî boyut açısından ise, Allah hakkı, ana - baba hakkı, çocuk hakkı, toplumun hakkı, hayat hakkı, yetim hakkı, tüketici hakkı, hukukun hakkı yani hukuku yanıltmamak gibi pek çok haklar sistemini bünyesinde barındırmaktadır.¹¹⁰ Allah Teâlâ'nın Fâtiha sûresinde inanlara neyi istemeleri gerektiğini öğretirken ismi geçen "sırât - ı müstakîm"ın ilâhî eğitim faaliyeti açısından anlamı

¹⁰³ Bayraklı, a.g.e., s. 148.

¹⁰⁴ Bayraklı, a.g.e., s. 148.

¹⁰⁵ Bayraklı, a.g.e., s. 148.

¹⁰⁶ Bayraklı, a.g.e., s. 148.

¹⁰⁷ Bayraklı, a.g.e., s. 151.

¹⁰⁸ Bayraklı, a.g.e., s. 152.

¹⁰⁹ Bayraklı, a.g.e., s. 152.

¹¹⁰ Bayraklı, a.g.e., s. 154.

ise “gönlün İslâm’a açılmasıdır.”¹¹¹ Yani doğru yol İslâm’dan geçmektedir.

Yukarıda ifade ettiklerimiz doğrultusunda Kur’ân’a baktığımız zaman, diğer ödüllerde olduğu gibi, Allah’ın emir ve yasaklarının dikkate alınıp uygulanmasının insanı dünyada ve ahirette doğru yolda yürüten unsur olarak belirtildiğini görüyoruz. Tabii âyetlerde yeri geldikçe emir ve yasaklar tek tek sıralanmıştır. Meselâ: *“Allah, iman edenleri dünya hayatında da ahirette de değişmeyen sözle sağlam yolda yürütür. Buna mukabil Allah zâlimleri saptırır. Allah dilediğini yapar.”*¹¹² Hem dünyada hem de ahirette sağlam yolla yürütölmeye hak kazanmak için insanın iman etmesini şart koşan âyet, aynı zamanda zulmetmeyi de yasaklamaktadır. Yani hem olumlu hem de olumsuz pekiştirici sözkonusudur.¹¹³ Zulmetmek, Kur’ân’da hem başkalarına hem de insanın kendi nefesine yapabileceği bir fiil olarak kullanılmaktadır.¹¹⁴ Dolayısıyla her ikisinin de yasak olduğunu bu âyetten anlamak mümkündür. Yani âyetle, inanma ihtiyacı ve adalet arzusu kullanılarak, insan hem Allah’a iman etmeye hem de zulmetmemeye yönlendirilmektedir. Bunları yapanlara ise her iki dünyada “değişmeyen sözle sağlam yolda yürüme” vadedilmektedir.

Âl – i İmrân sûresi 101. âyetle de, doğru yolda olmanın koşullarından biri “Allah’a dayanma, O’na güvenme” olarak belirtilmektedir: *“Size Allah’ın âyetleri okunurken, üstelik Allah Rasûlü de aranızda iken, nasıl inkâra saparsınız? Her kim Allah’a dayanırsa, kesinlikle doğru yola iletilmiştir.”* Güvenlik ihtiyacının itici güç olduğu ve kişiyi hem Allah’a dayanmaya hem de inkârdan

¹¹¹ Bayraklı, a.g.e., s. 155.

¹¹² İbrahim 14/ 27.

¹¹³ Bkz. I.Bölüm, s. 63.

¹¹⁴ Meselâ bkz. Nisa 4/ 110, Hac 22/ 60.

uzaklaşmaya sevkettiği âyette, yine “doğru yola iletilme” ödüdür. Hemen hemen aynı durum, yine Âl – i İmrân sûresinde 20. âyette de anlatılmaktadır: *“Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah’a teslim ettim. Ehl – i kitaba ve ümmîlere de de ki: Siz de Allah’a teslim oldunuz mu? Eğer teslim olurlarsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse sana düşen, yalnızca duyurmaktır. Allah kullarını çok iyi görür.”*

Kur’ân’da doğru yolun bir diğer ifadesi de “Allah’a giden yol” olarak geçmektedir. Ve bu doğrultuda, Allah Teâlâ, O’na iman edip sımsıkı sarılanlara, kendine giden bir yol, hidâyet (ki ‘onun da manası “doğru yol” demektir) vadetmektedir: *“Allah’a iman edip O’na sımsıkı sarılanlara gelince Allah onları kendinden bir rahmet ve lütuf içine daldıracak ve onları kendine doğru bir yola götürecektir.”*¹¹⁵ *“Kafir olanlar diyorlar ki: Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi? De ki: Kuşkusuz Allah dilediğini saptırır. Kendisine yöneleni de hidâyete erdirir.”*¹¹⁶ Hatta Allah’a yönelip de hidâyete nail olanlar, hemen akabindeki âyette şu şekilde açıklanmaktadır: *“(Onlar, Allah’a) iman edenler ve gönülleri Allah’ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla sükûnet bulur.”*¹¹⁷ İnanma ve güvenlik ihtiyaçlarının, insanları Allah’a inanma ve O’na dayanıp güvenmeye sevkettiği bu âyetlerde, aynı zamanda psikolojik bir ihtiyaç olan “sükûnet” yani ruhî dinginlik ve denge hali de motiv olarak kullanılmaktadır. Bu ruh halini elde etmenin yolu olarak gösterilen ve yönlendirilen davranışın ise Allah’ı anma, zikretme olduğunu görüyoruz. Ödül olarak ise, inanan için en nihâî hedef olan “Allah’a” götüren yol vadedilmektedir.

¹¹⁵ Nisa 4/ 175.

¹¹⁶ Râd 13/ 27.

¹¹⁷ Râd 13/ 28.

Konunun başında değindiğimiz gibi, doğru yolda olmanın götüreceği sonuçlardan biri olarak tasavvur edilebilecek “kurtuluşa” yani “mutluluk ve (Kur’ân’daki ifadesiyle) felâha erme” durumu da, belli davranışların yapılması neticesinde ödül olarak insanlara sunulmaktadır: *“Fakat tevbe eden, iman edip iyi işler yapan kimseye gelince, onun kurtuluşa erenler arasında olması umulur.”*¹¹⁸ *“Allah şöyle buyuracaktır: Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlara; içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş ve kazanç budur.”*¹¹⁹ *“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doru söz söyleyin.”*¹²⁰ *“Çünkü böyle davranırsanız, Allah işlerinizi düzeltir ve günahlarınızı bağışlar. Kim Allah ve Rasûlüne itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur.”*¹²¹ İnanma ihtiyacının, adalet arzusunun, ölüm ve ölüm sonrası korkunun motiv olduğu âyetlerde, insanları günahlarından tövbe edip yapmamaya, Allah’a iman etmeye, iyi davranışlarda bulunmaya, Allah Teâlâ’ya, Peygamber’e (S.A.V.) itaate ve her halleriyle doğruyu yaşamaya sevk etmektedir. Mükâfat ise, doğru yolda gitmelerinin karşılığı olarak “büyük kurtuluştur” ki bu kurtuluş ikinci âyette, Allah’ın kendilerinden, kendilerinin de Allah’tan razı olmaları olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda son âyette, işlerin düzeltilmesi de insana vadedilmektedir ki böylece başarıya götüren bir yolun açılması söz konusu edilmiştir.

Vereceğimiz son örnek âyette, insanı doğru yola götüren adres olarak, Allah’ın emir ve yasaklarını, insanlara hitabını içeren “Kur’ân” gösterilmektedir: *“Şüphesiz ki bu Kur’ân, en doğru yola*

¹¹⁸ Kasas 28/ 67.

¹¹⁹ Maide 5/ 119.

¹²⁰ Ahzap 33/ 70.

¹²¹ Ahzap 33/ 71.

iletir; iyi davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için büyük mükâfat olduğunu müjdeler.”¹²² Yine inanma ve güvenlik ihtiyacının motiv olduğu âyette, insanlar Allah’a imana, iyi davranışlarda bulunmaya ve Kur’ân’a dayanıp uymaya teşvik edilmektedirler. Karşılığında ise, sadece doğru yolu bulmakla kalmayıp, aynı zamanda müjdelenmeye de nail olacakları belirtilmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, insan, inandığı, takip edip yaşadığı düzenin ve sistemin doğru olduğuna güvence ister. Zira her şeyini buna göre şekillendirmiştir ve bu sistemden beklentileri çoktur. İşte insanın bu beklentisinin Kur’ân’da dikkate alındığını ve bu hususta teminat verildiğini âyetlerden açıkça anlamak mümkündür.

2.2.4.Nimetin Tamamlanması

Bazı âyetlerde Allah, insanlara olan nimetini tamamlamaktan ve bunun için bir takım davranışları gerçekleştirmeleri gerektiğinden bahsetmektedir. Meselâ: *“Nereden yola çıkarsan yüzünü Mescid – i Haram’a doğru çevir. Nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin ki insanların aleyhinizde (kullanabilecekleri) bir delil bulunmasın. Yalnız haksızlık edenler müstesna. Sakın onlardan da korkmayın! Yalnız benden korkun ki size olan nimetimi tamamlayayım. Umulur ki doğru yolu bulursunuz.”*¹²³ Korkunun, güvenlik ihtiyacıyla birlikte motiv olduğu ve inananları hem kible olarak Kâbe’ye yönelmeye, hem de birlik ve beraberliğe, aynı zamanda sadece Allah’tan korkmaya ve haksızlık etmekten sakınmaya yönlendirdiği bu âyette, ödülün “Allah’ın, inananların üzerine olan nimetini

¹²² İsra 17/ 9.

¹²³ Bakara 2/ 150.

tamamlaması” olarak vadedildiğini görmekteyiz. “Nimetin tamamlanması”ndan kastın ne olduğu ise, Mâide sûresi 3. âyette “İslâm dininin tamamlanması” olarak belirtilmekte, böylece insanın korunmasına yardımcı kaideleri içeren¹²⁴ dinin bizzat kendisinin nimet olduğu vurgulanmaktadır.

2.2.5. Peygamberler ve Sâlihlerle Birlikte Olma

Birinci bölümde ele aldığımız gibi insanda “toplum halinde yaşama” bir başka ifadeyle “birlikte olma” ihtiyacı bir motividir.¹²⁵ Zira insan sosyal bir varlıktır. Kur’ân’a baktığımızda insanın bu ihtiyacını tatmine yönelik olarak ona, Allah nezdinde büyük derecelere nail olan peygamber, sıddık, şehit ve sâlih insanlarla beraber bulunmayı mükâfat olarak koyduğunu görüyoruz: “*Kim Allah’a ve Rasûl’e itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!*”¹²⁶ Allah’a ve Rasûl’üne itaat etmenin, bahsi geçen ve Allah’a ve Rasûl’üne itaat eden insanlarla dost olmaya vesile kılındığı âyette, inanma, güven ve beraber olma ihtiyaçlarının da motiv olduğu dikkat çekicidir.

Bir diğer âyette ise, iman edip iyi işler yapanlara “sâlih” sıfatının verildiğini görüyoruz: “*İman edip iyi işler yapanları, muhakkak sâlihler içine katarız.*”¹²⁷ Yine inanma ve beraber olma ihtiyaçlarının motiv olduğu âyette, insanlar Allah’a inanma ve iyi davranışlarda

¹²⁴ Bakara 2/ 21.

¹²⁵ Bkz. I. Bölüm s. 32.

¹²⁶ Nisa 4/ 69.

¹²⁷ Ankebut 29/ 9.

bulunmaya yönlendirilmektedir. Neticede ise, sâlih insanlarla beraber olma ödülünün vadedildiğini görüyoruz.

2.2.6.Allah Teâlâ'nın Sevgisini Kazanmak

İnsanın en büyük ihtiyaç ve isteklerinden biri sevilme ihtiyacıdır¹²⁸. Başkaları tarafından sevildiğini bilmek, değer verildiğini hissetmek ve aynı duyguları kendinde de başkalarına karşı duymak, hayatın vazgeçilmez unsurlarındandır. Özellikle söz konusu sevgi, çok değer verdiğiniz bir varlıktan size yöneliyorsa, bunun hazzı bambaşkadır.

Kur'ân - ı Kerîm, gönüllerde sevginin bizzat kendisinin Allah'ın yarattığı bir nimet olduğunu vurgulamakta¹²⁹ ve insanın sevgi ihtiyacına cevaben, onun için en önemli varlığın, yani yaratıcısı Allah Teâlâ'nın sevgisini büyük ödül olarak ortaya koymaktadır. Hatta sadece ödül değil aynı zamanda amaçtır. Pek çok davranışın da, bu sevgiyi elde etme vasıtası olduğunu görüyoruz. Meselâ : *"De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takvâ sahipleri için Rableri yanında, içinden ırmaklar akan ebediyyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını çok iyi görür."*¹³⁰ Âyette, insanın ebediyet arzusu ve fizyolojik ihtiyaçları, sevgi ihtiyacı ile birlikte motiv olarak kullanılarak, insanları, Allah'ın sevgisini ve hoşnutluğunu elde etmeye vesile olan takvâ davranışına yönlendirmektedir. Yani ruh olgunluğuna ulaşmak, Allah'ın sevgisini ve hoşnutluğunu elde etmenin bir yolu olmaktadır.

¹²⁸ Bkz . I.Bölüm , s. 9.

¹²⁹ "İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır." (Meryem 19/ 96.)

¹³⁰ Âl - i İmrân 3/ 15.

Allah'ın sevgisine nail olan takvâ sahiplerinin özelliklerinden bazıları, yine Allah sevgisi ödül olarak konulmak sûretiyle, şu şekilde belirtilmektedir: *"O takvâ sahipleri ki, bollukta da, darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever."*¹³¹ *"Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da bizzat kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe – istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler."*¹³² Dolayısıyla, infak, affetmek, tövbe edip işlenen günahlarda bile bile ısrar etmemek de, Allah'ın sevgisine ve aynı zamanda merhametini elde etmek için insanın yönlendirildiği davranışlardan olmaktadır.

Peygamber (S.A.V.)'e uymak da, Allah'ın sevgisini kazanmanın yollarından biri olarak ortaya konulmaktadır: *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*¹³³ Ve yine sevgi ihtiyacının motiv olarak kullanıldığını görüyoruz.

Maide sûresi 42. âyette ise, adalet arzusunun, insanı adaletli olmaya yönlendirmede itici güç konumunda olduğu ve böyle davrananlara Allah sevgisinin mükâfat olarak verildiği dikkat çekicidir: *"Hep yalana kulak verir, durmadan haram yerler. Sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Allah adaletten ayrılmayanları sever."* Âyette aynı zamanda, sevgi ve güvenlik ihtiyaçlarının motiv,

¹³¹ Âl – i İmrân 3/ 134.

¹³² Âl – i İmrân 3/ 135.

¹³³ Âl – i İmrân 3/ 31.

yalandan uzak durmanın ve haram yememenin de yönlendirilen davranışlar olduğunu söylemek mümkündür.

Daha önceki başlıklarda sıklıkla geçtiği üzere, sabretme davranışı, diğer ödüllerle birlikte Allah sevgisine de insanı ulaştıran fiillerden biri olarak göze çarpmaktadır: *“Nice peygamberler vardı ki, beraberinde Allah erleri bulunduğu halde savaştılar da, bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler; boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.”*¹³⁴ Mücadele arzusunun, Allah yolunda savaşmaya yönlendirmek için motiv olarak kullanıldığı bu âyette, aynı zamanda ümitsiz olmaktan ve çaba gösterme hususunda gevşek davranmaktan kişi men edilmekte, sabretmeye teşvik edilmektedir. İnsan için çoğu zaman zor bir davranış olan sabretme fiilinin mükâfatı da, daha önce belirttiğimiz gibi, hem amaç hem de ödül olan Allah sevgisidir. Tabii yine önceden temas ettiğimiz pek çok ödülle birlikte. Fakat Allah sevgisi en büyük ödüldür. Böylece yapılması istenen davranışın önemi daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Konuyla alakalı olarak misâl vereceğimiz son âyette, başkalarına karşı takınmamız gereken örnek bir tavırdan bahsedilmektedir: *“O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; işlerde onlara danış. Artık kararını verdiğin zaman da Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine sığınanları sever.”*¹³⁵ Dikkat edilirse, bilhassa karşımızdakine herhangi bir bilgiyi veya düşünceyi anlatırken nasıl davranmamız, nasıl bir tutum içinde olmamız

¹³⁴ Âl – i İmrân 3/ 146.

¹³⁵ Âl – i İmrân 3/ 159.

gerektiği âyette çok açıktır. Eğer, saldırgan bir üslûp kullanılırsa, haklı bile olsak, karşımızdakinin bizi dinlemek istememesi doğal bir sonuçtur. Ancak, yumuşak, sakın ve anlayışlı bir tutum içinde söylemek istediklerimizi anlatmak istediğimiz tesiri elde etmemize yardımcı olacaktır. Zira her insan saygı ve dikkat görmek ister. Bunların yanında âyet, affedici olmaya, istişareye ve Allah’a güvenmeye de insanı yönlendirmektedir. Bu esnada güvenlik ihtiyacının motiv olduğunu görüyoruz. Zira, bütün davranışların temeline Allah’a güvenme konulmakta, neticeye karşı olan güvensizlik böylece bertaraf edilmektedir. Sonuçta ise en büyük ödöl, yani Allah sevgisi vadedilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmamızda, modern psikoloji biliminin motivasyon kavramına ve sürecine dair ortaya koyduğu veriler ışığında, Kur'ân'da motiv çeşitleri ve motivasyon sürecini, bu sürecin ödül boyutu kapsamında ele almaya çalıştık.

Kur'ân-ı Kerîm'e bakış açımızı sınırlamada baz aldığımız motivasyonla alakalı kavramların ve özellikle ödül motivinin, motivasyon sürecinde (hatta en fazla) etkili faktör olduğunu tesbit etmemizin yanısıra motivasyon teorilerinden de bazı sonuçlar elde etmemiz mümkün oldu.

Motivasyon kavramını bir sistem şeklinde ele alan motivasyon teorilerine baktığımızda, aralarında hem benzer hem de farklı noktaların bulunduğunu görmekteyiz. Meselâ kapsam teorilerine göre insanlar, ihtiyaç ve isteklerini doyurmak amacıyla çalışmaya, gayret göstermeye yönelmektedirler. Bu teoriler altında ele aldığımız Maslow'un ihtiyaçlar teorisinin, Herzberg'in çift faktör teorisinin ve McClelland ve Atkinson'un başarı motivinin ortak noktalarının da bu husus olduğunu görmekteyiz. Ayrıldıkları nokta ise genel olarak ifade etmek gerekirse, ihtiyaçların fonksiyonları ve hiyerarşisi olmaktadır.

Süreç teorilerine baktığımız zaman ise, kapsam teorilerinden farklarının, ihtiyaçları, insanları davranışa iten faktörlerden sadece biri olarak ele almaları olduğunu söyleyebiliriz. Kendi içlerinde ise, meselâ Vroom; bireyin bir işin neticesinde amacına ulaşma beklentisinin oranını motivasyon sürecinde etkin unsur kabul etmesi ve bunun yanısıra güç, valence ve araçsallık kavramlarının da bu beklentinin ve dolayısıyla motivasyon sürecinin oluşumunda tesirli olduğunu

belirtmesi bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Porter ve Lawler, Vroom'un teorisinde göze çarpan motivasyona dair kavramlara yenilerini (ödül, ödüllendirilme ihtimali, çaba, yetenek, performans gibi) dahil etmeleri sūretiyle farklılaşmaktadırlar. Hull ise, motivasyon sürecine dürtü ve alışkanlıkların etkisini temel alarak yaklaşmakta, buna mukabil Skinner, motivasyonun sağlanmasında, ödülle bir davranış pekiştirmenin önemli rolü olduğunu vurgulamaktadır. Yine kapsam teorileri içinde ele alınan eşitlik teorisinin temel farklılığı, diğerlerinin değinmediği bir nokta olan mukayese kavramının, yani bireylerin gerek inanç, kanaat ve bilgilerinin yaptıkları işleriyle uyumu, gerekse işlerinin karşılında aldıkları ödül ve cezaların uygunluğu bakımından yaptıkları mukayese ve vardıkları sonucun, motivasyonun oluşmasında etkin rol oynayacağını ortaya koymuş olmasıdır. Amaç teorisi ise, kişinin sahip olduğu amacın ve bunun niteliğinin, çaba göstermede ve motive olmasında etkin olduğunu söyleyerek, motivasyon sürecinde amacın önemini ön plana çıkartmaktadır.

Aslında genel olarak bakıldığında, hemen bütün motivasyon teorilerinin birbirleriyle bağlantılı olduklarını, ele aldıkları veya diğer bir deyişle ön plana çıkardıkları kavramlar açısından farklılaştıklarını görmek mümkündür. Nitekim hemen bütün teorilerin içinde başarı, ihtiyaç, ödül, beklenti gibi kavramlar yer almakta, sadece fonksiyonlarına verilen önem ve yaklaşım tarzı değişmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımız zaman, insan davranışlarını yönlendiren çok çeşitli ödüllerin varlığı ve bu ödüllerin, insanın pek çok ihtiyacına da hitap ettiğini görüyoruz. Genel olarak maddî ve manevî biçiminde iki başlığa ayırmamız mümkün olan bu ödüllerin bazıları, hem maddî hem de manevî unsurları beraberce bünyesinde barındırmaktadır (başarı gibi). Ayrıca pek çok yerde, bazı davranışlara karşılık olarak birden fazla ödülün birlikte zikredilmesi de Kur'ân-ı

Kerîm’de motivasyon sürecinin etkili bir biçimde kurulduğunun göstergelerinden biri olarak addedilebilir.

Çalışmamız esnasında dikkatimizi çeken bir nokta da, yukarıda bahsettiğimiz motivasyon teorilerinin, etkili bir motivasyon sürecinin kurulmasına dair ön plana çıkardıkları pek çok ihtiyacın ve motivin, Kur’ân-ı Kerîm’de de göze çarpması ve ödüllerin bunların giderilmesine yönelik olarak vadedilmiş olmasıdır. Meselâ güvenlik ihtiyacı, başarı motivisi, beklenti faktörü, ödülün yapılan işle orantısı, fizyolojik ihtiyaçlar bunlardan birkaçıdır. Hatırlanacağı üzere, başarı ihtimalinin yüksek olması, bir fiilin neticesinde elde edilmesi beklenen şeyin, meselâ ödülün gerçekleşme olasılığının kuvvetli olması, aynı zamanda elde edilecek ödülün yapılan işle en azından eşdeğer olması da kişinin çaba göstermesinde ve dolayısıyla motivasyon sürecinin kurulmasında oldukça tesirli faktörler olarak, bilhassa motivasyon teorilerinde karşımıza çıkan noktalardı. İşte bu hususların, Kur’ân-ı Kerîm’de mevcut motivasyon sürecinde var olduğunu görmekteyiz. Zira, meselâ başarının bizzat kendisi, istenilen davranışların yapılması karşılığında ödül olarak verilmekte, yapılan iyi işlerin karşılığının fazlasıyla verileceği belirtilmekte, zarara uğramanın söz konusu olmadığı, çünkü bütün bu va’dlerin, herşeye gücü yeten Allah Teâlâ tarafından teminat altına alındığı vurgulanmaktadır. Haliyle bu durum kişiye kuvvetli bir “güven” hissi aşılayarak onun emniyet ihtiyacına hitap etmekte ve teşebbüs gücünü, dolayısıyla motivasyonunu arttırmaktadır. Ayrıca, Kur’ân’da bahsi geçen pek çok ödül, aynı zamanda amaç olarak da insanların önüne konmakta (Allah Teâlâ’nın sevgisini, yardımını ve beraberliğini kazanmak, bağışlanmak, cennet, iyi sonuç gibi) böylece insana hem dünyada hem de ahirette mutluluk verecek ve onu tatmin edecek, açık ve ulaşılma imkanı kuvvetli amaçlar hedef olarak gösterilmektedir. Böylelikle amaç teorisinin,

sağlıklı bir motivasyon süreci için öne sürdüğü hususların mevcudiyetinin Kur'ân-ı Kerîm'de var olduğunu görüyoruz.

Ayrıca, inanma ve ibadet ihtiyacı, adalet arzusu, yapılanın karşılığını mutlaka almak istemek gibi, motivasyonla alakalı kavramlar arasında müstakil başlık olarak geçmeyen çeşitli arzu ve ihtiyaçların da motiv olarak Kur'ân-ı Kerîm'de var olduğunu ve davranışı yönlendirme bakımından insana bir bütün olarak, hem maddî hem de manevî açıdan, yaklaşıldığını görmekteyiz.

Genel olarak bakıldığında, Kur'ân'daki ödüllerin, kişinin adalet duygusuna hitap eden, makul hedefler içinde kişiyi rekâbete sevkeden, beraber olma, emniyet, sevgi, hakimiyet, umut gibi pek çok arzusunu dikkate alıp bunu tatmine yönelen niteliklerde olmalarına dayanarak, çok kapsamlı niteliğe sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Netice olarak diyebiliriz ki; yukarıda bahsettiğimiz hususlar bizde, Kur'ân-ı Kerîm merkezli bir din eğitiminin, konumuz itibariyle motivasyonel açıdan, insanları belli hedeflere yönlendirmede kuvvetli bir vasıta olacağı kanaatini oluşturmuştur. Zira, Kur'ân insana gerek yeni hedefler koyarak veya insanın yapısında var olan amaçları dikkate alarak bunlara ulaşmanın mümkün olduğu noktasında daimî bir umut vadetmekte, bunu her iki dünya ve her iki alanda (maddî ve manevî) geçerli kılmakta, karşılık olarak da yine insanın faydasına olduğunu belirttiği davranışları sergilemesini istemektedir. Böylece kişinin önünden teşebbüs gücünü azaltacak ve onu umutsuzluğa sevkedecek engelleri (en başta korku olmak üzere) kaldırmaktadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, inananlar için ümitsizliğe ve karamsarlığa mahal vermemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

ARKONAÇ , Sibel ; Psikoloji , Zihin Süreçleri Bilimi , Alfa Yayınları , İstanbul , 1993.

ATKINSON , Rita ve diğr. ; Psikolojiye Giriş (1) , (Çev. Kemal Atakay , Mustafa Atakay, Aysun Yavuz) , Sosyal Yayınlar , İstanbul , 1995.

AYHAN, Halis ; Eğitim Bilimine Giriş , Şûle Yay. , İstanbul ,1995.

BANYARD, Philip – HAYES, Nicky ; Psychology (Theory and Application) , Chapman & Hall , 1994.

BAŞARAN , İ. Ethem ; Eğitim Psikolojisi , Kadioğlu Matbaası, Ankara ,1994.

BAYMUR , Feriha ; Genel Psikoloji , İnkılâp Kitabevi , İstanbul , 1994.

BAYRAKLI , Bayraktar ; Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsîri (1. Cilt) , İşaret Yayınları , İstanbul , 2001.

BAYRAKTAR , M. Faruk ; İslâm Eğitiminde Öğretmen - Öğrenci Münasebetleri , M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfi Yayınları , İstanbul , 1994.

BİNBAŞIOĞLU , Cavit ; Eğitim Psikolojisi , Binbaşioğlu Yayınevi , Dördüncü Basım , Ankara ,1978.

CÜCELOĞLU , Doğan ; İnsan ve Davranışı , Remzi Kitabevi , 7. Basım , İstanbul ,1997.

ÇAMDİBİ , H. Mahmut ; Sahsiyet Terbiyesi ve Gazali , M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları , İkinci Basım , İstanbul ,1994.

EROĞLU , Feyzullah ; Davranış Bilimleri , Beta Basım- Yayımları , Dördüncü Baskı , İstanbul ,1998.

FERSAHOĞLU , Yaşar ; Kur'ân'da Zihin Eğitimi , Marifet Yayınları , İkinci Baskı , İstanbul ,1998.

GUILLAUME, Paul ; Psikoloji , (Çev. Refia Şemin) , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1567 , İstanbul , 1970.

MALINOWSKI , Bronislaw ; Bilimsel Bir Kültür Teorisi , (Çev. Saadet Özkal) , Kabalcı Yayınevi , İstanbul , 1992.

MART , Ömer ; Eğitim Psikolojisi , İstanbul Millî Eğitim Basımevi , 1952.

MORGAN , Clifford T. ; Psikolojiye Giriş Ders Kitabı , (Çev. Hüsni Arıcı , Işık Savaşır ve arkd.) , Yayın Sorumlusu Sirel Karakaş , Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları No: 1 , Ankara , 1981.

MUNN, Norman L. ; Psikoloji (İnsan İntibakının Esasları) , Cilt : 2 , (Çev. Nahid Tendar) , Maarif Vekâleti Yay. Öğretmen Kitapları : 67 , Maarif Basımevi ; İstanbul ,1958.

ÖCAL , Mustafa ; Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları , İkinci Baskı , Ankara ,1991.

ÖZTABAĞ , Lütfi ; Psikolojide İlk Adım , Remzi Kitabevi , İstanbul , 1970.

PARS, Vadide Baha – CIRILTI , Hüsnü – ENÇ, Mithat- OĞUZKAN, Turhan ; Eğitim Psikolojisi , M.E.B. Öğretmen Okulları Kitapları , Millî Eğitim Basımevi , İstanbul ,1960.

PİNTER , Rudolf - RYAN , Jhon J. – WEST , Paul V. – CROW , Lestir D. – SMİTH , Samuel ; Eğitim Psikolojisi , (Çev. Sabri Akdeniz) , M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları No: 15 , İstanbul ,1987.

PRESSEY , Sindy L. – ROBINSON, Francis P. ; Psikoloji ve Yeni Eğitim (II) , (Çev. Hasan Tan) , M.E.B. Öğretmen Kitapları Dizisi, Millî Eğitim Basımevi , İstanbul ,1991.

REYNOLDS , G.S. ; Edimsel (Operant) Şartlanmaya Giriş , (Çev. İffet Dinç) , Hacettepe Üniversitesi Yayınları A-22 , Ankara ,1977.

SANDSTRÖM , C. I. ; Çocuk ve Gençlik Psikolojisi , (Çev. Refia Şemin) , İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1614 , İstanbul , 1971.

SELÇUK , Muallâ ; Cocuğun Eğitiminde Dinî Motifler , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları , İkinci Basım , Ankara ,1991.

SONGAR , Ayhan ; Cesitleme , Kubbealtı Neşriyat , İstanbul , 1981.

STONES; E. ; An Introduction to Educational Psychology , Printed in Great Britain by Richard Clay (The Chaucer Press) , Ltd Bungay, Suffolk , 1968.

ŞEN , Serpil ; Psikoloji , M.E.B. Öğretmen Yazarlar Dizisi , İstanbul 1992.

TUNÇ , M. Şekip ; Psikoloji Dersleri (Terbiye Bakımından) , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 370 , İstanbul ,1950.

ÜLGEN , Gülten ; Eğitim Psikolojisi ; Alkım Yayınları , Üçüncü Baskı , İstanbul ,1997.

YAVUZ, Kerim ; Eğitim Psikolojisi ; Erciyes Üniversitesi Yayınları No:24 , Kayseri ,1991.

YILDIRIM , Ramazan ; Öğrenmeyi Öğrenmek , Sistem Yayıncılık , İstanbul ,1998.

Zeynü'd – dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l – Lâtifi'z – Zebîdî ; Sahîh – i Buhârî Muhtasarı Tecdîd – i Sarîh Tercemesi ve Serhi (9. Cilt) , (Çev. ve Şârih Kâmil Miras), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları – Sayı: 123 – 6 , Altıncı Baskı , Ankara , 1981.

TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ